
Bra för alla barn

– visioner och verklighet

Psykisk hälsa
barn och unga

Upplysningar om innehållet: ing-marie.wieselgren@skl.se
© Sveriges Kommuner och Landsting & Bitte Lundborg, 2012
Första trycket, september 2012
Text: Bitte Lundborg
Illustrationer: Annelie Idnert
Produktion och tryck: ABA Intercopy AB

Innehåll

Förord	5
Det nationella arbetet	7
Alla barn har rätt att lyckas	11
Nya skollagen betonar barnets behov	17
Vad alla barn behöver	21
De första åren avgör vår psykiska hälsa	24
De små behöver mest	27
Att knyta an är livsviktigt	28
Samverkan är ett lagarbete	29
Lek, lärande och omsorg smälts samman	31
Att leka fram matematik	34
En bra skola främjar barns hälsa	35
Fritidshem för lärande och en meningsfull fritid	38
Att lära genom lek och skapande arbete	38
Att utveckla identitet och självkänsla	42
Skolan som gemensam arena	46
Skolan som plattform för integration	46
Nyanlända	50
Den nya elevhälsan – en utmaning för lärarna	53
Hälsosamtal ger unga koll och stöd	57
Gott föräldraskap är lönsamt för samhället	62
Sådant vissa barn behöver	67
Familjecentraler ger tidigt stöd	68
En frizon för ungdomar	71
Föräldrars förmåga att ge omsorg	73
Flera samarbetande aktörer	74
Pinocchioprojektet mot varaktigt normbrytande beteende	76
Kränkningar i skolan	79
Mobbning en vardag för många	80
Skolans arbete med hedersrelaterat våld	85
Skolfrånvaro är en varningssignal	88
Samtal en hjälp vid spelberoende	90
Om skyldighet att anmäla till socialtjänsten	92
Vad lagen säger	95

Sådant bara några barn behöver	99
Grönt kort gäller	100
Utbildning och hälsa avgör barns framtid	102
Nationellt nätverk för SkolFam	105
Familjehem får godkänt	106
Snabbare hjälp för barn med koncentrationssvårigheter	110
Hembesök ersätter slutenvård	113
Vård i barnets egen miljö	115
Lägenhet i stället för institution	116
Barn i familjer med problem	119
"Jag önskar att någon hade frågat"	119
Ibland behövs särlösningar	124
Slutord	128

Förord

Alla barn behöver en stadig grund att stå på. Exempelvis en bra förskola och skola, en snäll skolsköterska och kloka föräldrar. Vissa barn har någon typ av problem som de behöver lite extra stöd för att kunna hantera. Ytterligare en liten grupp barn och ungdomar behöver mycket stöd och hjälp för att det ska gå bra för dem i livet.

Denna pyramid med bred bas och en smal, spetsig topp, ligger till grund för i vilken ordning texterna presenteras i denna skrift.

Tankar och exempel är i stor utsträckning baserade på det arbete som gjordes under åren 2009–2011 i Modellområdesprojektet – ett samarbete mellan Socialdepartementet, Sveriges Kommuner och Landsting och 14 geografiska områden i landet.

För intervjuer och texter i ”Bra för alla barn” svarar journalisten och författaren Bitte Lundborg som har många års erfarenhet av att skriva om samhällsfrågor och arbetet för barns och ungas bästa. Tusen tack Bitte, alla medverkande och ni i våra Modellområden.

Skriften tillägnas alla som arbetar med sina händer och hjärtan tillsammans med barn och unga – det är ni som gör skillnad.

Syftet med denna skrift är att ge inspiration och förmedla goda exempel.

Alla åsikter och faktauppgifter tillhör respektive intervjuperson om inget annat anges.

Ing-Marie Wieselgren

Projektchef Psykn – psykisk hälsa barn och unga

Avdelningen för vård och omsorg

Sveriges Kommuner och Landsting

Kapitel 1

Det nationella arbetet

– **Generella insatser är bra, men hjälper oss inte alltid att se de barn som behöver mer. Vi ska ha kvalitet i det generella och vi ska även hitta de barn som behöver mer än generella insatser. Alla barn ska få bästa möjliga start i livet.**

Det säger Ing-Marie Wieselgren som under tre år har varit projektledare och inspiratör för samverkansprocessen kring barn och ungas psykiska ohälsa.

Det bekymrar henne att alla barn inte får den hjälp de behöver för att må bra och klara skolan. Det oroar henne att vi inte lyckas bryta det sociala arvet – trots att vi har, allmänt sett, en bra förskola.

Risikfaktorer som bär det sociala arvet vidare är svag ekonomi i familjen, låg utbildning, dåliga skolresultat, risk för ohälsa och trauman av olika slag.

Barnvårdscentralerna når nästan alla barn, 95–98 procent, men det är inte alla som kommer regelbundet. De som kommer sällan eller inte alls är föräldrar med barn i riskzonen. För en del barn kompenseras inte förskolan tillräckligt och i hemmet kan det vara så att föräldrarna inte orkar ge det stöd som barnet behöver; alltså ingen sagoläsning, inget roligt på fritiden.

Trots resurser och kunskap lyckas samhällets hjälpare inte bryta en negativ utveckling. Enda sättet är att mäta resultat på individnivå. Vi borde hela tiden vaka över barn som inte följer sin egen förväntade utvecklingskurva och se till att de får skraddarsytt stöd. Bland professionella kan det finnas ett motstånd, en rädsla att stämpla barnet. Enligt många skulle mätningar av barns kapacitet stigmatisera dem.

– Är det inte mer stigmatiserande att inte få den hjälp man behöver? Att låta barnet gå mot ett förväntat misslyckande? frågar Ing-Marie Wieselgren.

I barnhälsovård och förskola råder olika kulturer. På barnvårdscentralen är självklart att mäta barnets längd, vikt och att undersöka motorik. Vid två och ett

Ing-Marie Wieselgren

halvt års ålder eller ett år senare görs ett enkelt språktest. Men denna kunskap förs inte över till förskolan. Om förskolan fick veta skulle hjälp kunna ges tidigare. En positiv utveckling är familjecentralerna, där BVC, öppen förskola och socialtjänst finns under samma tak. Idag finns stort politiskt intresse för dessa viktiga träffpunkter.

Varje individ ska lyckas så bra som möjligt och för detta behövs kunskap om individen. Att skicka in resurser på måfå hjälper bara om barn och unga faktiskt får den hjälp som de behöver. Problemet är att budgetar styrs av historiken: tidigare års verksamhet, medeltal plus lite extra i särskilda fall. Ing-Marie anser att det utöver grundbudgeten borde finnas en rörlig del för barns behov, dessutom möjlighet att omfördela utifrån barns och ungas bästa. Antalet barn i årskullarna varierar mellan åren och flexibilitet behövs.

Skolreformer har förändrat skolan. Det är märkligt att man kan göra så genomgripande förändringar utan att se till att det finns forskning som utvärderar, menar Ing-Marie Wieselgren. Det fria skolvalet är bra – men förutsätter att alla skolor är bra. Så är det inte. Dagens betygssystem och pedagogik passar vissa barn, men de som inte har stöd hemma kan få svårt att lyckas. Det är förvånande att lärarutbildningarna inte lär ut läsförståelse till blivande pedagoger.

Idealbilden är: ”I Sverige har vi en inkluderande skola”. Men så är det inte, understryker Wieselgren. Ett bevis är att inskrivning i särskola har ökat från 0,8 till 1,4 procent. En del barn som inte passar in i klassen plockas ut och får särskild undervisning. Om man gör det för att få lugn i klassen är det fel. Forskning visar att det bästa för ett barn med svårigheter oftast är att vara kvar i sitt sammanhang i klassen. Goda pedagoger kan handskas med Kalle som har svårt att sitta still.

– Vill du vara snäll och hämta vatten och vattna blommorna? När de andra barnen läser i sin bänkbok kan pedagogen sätta sig ner med Kalle och andra som inte riktigt hängt med, säger Ing-Marie.

Hur kan vi förändra till det bättre?

– Genom att visa siffror på hur det ser ut. Om vi vågar ha ett öppet och undersökande förhållningssätt och utgår från det kan vi se problemen från olika perspektiv. Tyvärr finns det bara ytterst lite forskning om hur reformer påverkar människors förhållanden. Grundfrågan är hur kommande generation kan rustas på bästa sätt för livet framöver, säger Ing-Marie Wieselgren.

– Det är fel att bestämma sig ideologiskt för en linje. Politikerna ska givetvis driva sina frågor, men tyvärr har ideologi kommit in också hos myndigheter och i tillsyn.

Idag är vi bättre rustade än tidigare med kunskap om relationers betydelse för barns utveckling. Vi vet också vad som främjar psykisk hälsa. Men en sak tycks bestå – att de minsta barnen anses mindre viktiga än de äldre, påpekar Wieselgren.

Forskning och erfarenhet visar att barns anknytning till en trygg vuxen är avgörande för en positiv utveckling. Det barnet har med sig från sina första år lever det med resten av sitt liv.

För en förälder med problem går det att rigga ett stödsystem med en extra vuxen som följer barn och förälder under årens lopp. Redan från början ska vi tänka på vilket stöd barnet kan behöva framöver och planera för det.

Kontinuitet är viktigt särskilt för små barn och därför är det märkligt att de utsätts för flera byten. I förskolan finns en pedagog som är ”särskild” för ett visst barn. I förskoleklassen kommer nya pedagoger och när barnet börjar skolan finns en ny pedagog i klassrummet. Fundera över vad det betyder för barnen, särskilt de som inte har en trygg vuxen hemma.

Likadant är det för barn och unga som samhället ska ta hand om. Först till jourhem, där barnet knyter an till en person och därefter till familjehem, kanske också nya placeringar. Vi måste tänka mer på vad som är bra för barnet. Barn borde få vara kvar hos goda vuxna, oavsett kommungränser och vårdval. Det är

svårt att skydda barn med långvariga behov i dagens system med upphandling och olika utförare.

– Vi behöver en gemensam synvända. Alla barn har rätt till sin egen bästa möjliga utveckling och vi behöver diskutera detta mer, menar Ing-Marie Wieselgren. Ett skäl kan vara att tvärprofessionellt arbete har låg status jämfört med specialister.

Under de tre år som vi har arbetat med samverkan har jag blivit alltmer övertygad om att tidiga insatser måste betyda tidiga insatser under barnets tidiga år. I framtiden tror jag att människor kommer att vara upprörda över att vi inte har förstått hur viktiga barnets första år är för dess framtida utveckling, framhåller Ing-Marie Wieselgren.

En del av synvändan är att göra sig av med övertron på enstaka insatser. Det är helheten som gäller. Utsatta barn ska få hjälp kontinuerligt under sin utveckling utan att behöva ”kvalificera sig” för den hjälpen. Det barn som får en bra och utvecklande förskoletid – till vilken hjälp är det när det sedan går dåligt under högstadietiden? Låt oss därför arbeta långsiktigt och flexibelt!, avslutar Ing-Marie Wieselgren.

Alla barn har rätt att lyckas

– Havererad utbildning är en av de tyngsta riskfaktorerna vi har. Samhället måste ta sitt ansvar för god kvalitet i förskolan och skolan. Alla barn har rätt till god utbildning och att lyckas så bra som möjligt efter sina förutsättningar.

Barnläkaren Claes Sundelin, numera professor emeritus, har ett långt perspektiv på barns hälsa och ohälsa. Under många år var han barnhälsoöverläkare i Uppsala län. Han ledde den parlamentariska barnpsykiatriska kommittén och är en varm förespråkare för att samhället ska satsa på god kvalitet i ”basen”, det vill säga i hälsovård, förskola och skola. Då får fler barn det bättre samtidigt som färre barn riskerar att hamna i riskzonen.

Claes Sundelin

Han har stöd för sin tes att ett bra allmänt skyddsnät ger gott resultat. Flera studier visar att åtgärder som riktar sig enbart till barn och familjer i riskzonen sällan är framgångsrika. Ett riktat arbetssätt fångar inte heller upp de barn som befinner sig nära riskzonen. Samtidigt räcker det inte med ett gott allmänt stöd till barn som lever under svåra omständigheter. Därutöver behövs självklart särskilda insatser.

Claes Sundelin börjar rita och förklara. Om man ställer barnen i Sverige på en linje och med en kurva markerar deras välbefinnande så hamnar en stor majoritet på positionen medelbra. I kurvans ändrar finns motsatserna – de barn som har det mycket bra och de som har det mycket dåligt. Med ett gott allmänt skyddsnät kan kurvan förskjutas så att fler barn får det medelbra medan färre barn har det dåligt. Likaså blir det fler barn som får det mycket bra. Det betyder alltså vinster för alla.

Vad främjar barns hälsa?

När det gäller kroppen vet vi att amning är bra att starta med, senare ”medelhavskost” vilket betyder relativt mycket fisk, inte så mycket animaliskt fett, måttligt med kolhydrater. Så lite som möjligt av socker, godis och läsk, regelbunden fysisk aktivitet och en rökfri miljö.

Barns fysiska hälsa har förbättrats under åren, däremot inte den psykiska hälsan. För en god start i livet behöver spädbarn reservationslös kärlek och en trygg anknytning till sina föräldrar. Fortsättningsvis behövs detta för att barn ska må bra, menar Claes Sundelin:

- Att vara älskad för den man är, inte för vad man presterar eller hur man uppför sig.
- Trygghet och att förstå sitt sammanhang (förutsebarhet).
- Slippa utsättas för fysiskt våld och psykisk kränkning.
- Att bli lyssnad på och vara delaktig.
- Att efterhand få ta ökat ansvar.
- Att ha bra kamratrelationer.
- Att ha en fungerande skolgång.

Det som föräldrar och de som arbetar med barn bör vara uppmärksamma på är signaler om att barnet inte mår eller har det bra. Det kan handla om aggressivitet, normbrytande beteende, tendens att isolera sig eller ingen lust att leka. Vidare att barnet inte växer och utvecklas som förväntat. För lite äldre barn är skolkl, nedstämdhet och missbruk tydliga tecken på att allt inte står rätt till.

Det krävs kompetens, civilkurage och kunskap hos pedagoger och andra för att reagera när något inte är bra, men det är här och nu som något behöver göras. På ett tidigt stadium är det lättare att återföra det friska hos barnet. Om inte kan andra svårigheter lagras på grundproblemet, till exempel dålig självkänsla, beteendestörningar, onda cirklar. Dyslexi är ett exempel på ett ganska vanligt problem där de sekundära problemen – utbildningsbrister och dåligt självförtroende – är påtagliga hot mot barnets utveckling.

– Vi vet från olika studier att det är farligt för barn att under längre tid bli utsatt för kränkande behandling. Givetvis skadar varje övergrepp och att vara utsatt under lång tid ger skador för livet, säger Claes Sundelin.

Eftersom fem till tio procent av barnen i Sverige utsätts för skadlig behandling ser Claes Sundelin det som ett folkhälsoproblem: barn som utsätts för fysiskt våld, sexuella övergrepp, psykisk kränkning eller försummelse.

– Vi vet också att inte alla föräldrar har förmåga att ge sina barn de bästa förutsättningarna. Naturligtvis varierar kompetensen hos föräldrar och det ska vi ha tolerans för. Därför är det så viktigt att barn har det bra i förskolan och skolan. Vi kan inte tillåta hur stora variationer som helst när det gäller kvalitet på barnens arbetsplatser.

Han oroar sig över att skillnaderna ökar mellan olika skolor. Många skolor – men inte alla – i segregerade områden riskerar att hamna i en nedåtgående spiral. Både svenskfödda och invandrade föräldrar med goda resurser flyttar sina barn till andra skolor och även lärare söker sig bort. Det fria skolvalet ger möjligheter också till de mest företagsamma i den resurssvaga gruppen. Det är bra, men risken är uppenbar att kvar blir unga med svagt stöd hemifrån utan hopp om en bra framtid. Svaga strukturer missgynnar framför allt utsatta barn.

– Skolor i segregerade områden måste ha de resurser som krävs, de ska vara toppenskolor!, understryker Claes Sundelin. Skolan är porten till framtiden för alla barn och det krävs mycket av skolledningen. Även fritiden är viktig. Alla måste ha något som de lyckas med och är stolta över. Det viktigaste för barn och unga är framtidshopp, bra vuxenrelationer, att lyckas och att ha en fungerande vardags-tillvaro.

Stöd på tre nivåer

Barn behöver stöd på tre nivåer. Det generella, det alla barn har rätt till, bland annat barnhälsovård, förskola, skola, elevhälsa och ungdomsmottagningar. På nästa nivå finns riktade insatser, till exempel hjälp att komma tillbaka till skolan, program för särskilda svårigheter, och samtalsgrupper för barn till missbrukare. På tredje nivån finns specialistinsatser som till exempel barnpsykiatri. Förebyggande arbete förekommer på olika nivåer.

Bäst resultat får man genom att rikta in sig på allmänna insatser för större grupper. Man kan jämföra med hjärt-kärlsjukdomar, där det visat sig att riktade insatser till högriskgrupper ger små effekter på befolkningsnivå. Att däremot vända sig brett till befolkningen och informera om livsstil, förebyggande åtgärder, skyddsfaktorer och risker ger större genomslag och bättre resultat, menar Claes Sundelin.

Barnolycksfall är ett annat exempel. Sverige är bäst i världen på att förebygga och olycksfallen har minskat drastiskt med fyra femtedelar under loppet av 40 år. Det har skett via åtgärder och opinionsbildning. Några exempel är normer för byggande: i köket kan spisen inte välta, regler om säkra fönsterhakar finns. Vidare lekplatser avskilda från trafik, simundervisning, cykelhjälm, flytväst på sjön, och säkra barnstolar.

Det är alltid svårt att hävda förebyggande långsiktigt arbete. I politiken är mandattiden kort och vid prioriteringar hamnar sjukvården högst och förebyggande arbete långt ner på listan. Att befolkningen åldras gör det inte lättare att få igenom satsningar på barn. Claes Sundelin, som också är landstingspolitiker, har räknat ut att antalet 75-plussare kommer att öka med 75 procent under de närmaste 15 åren i Uppsala län medan länets befolkning i stort ökar med 11 procent.

Vad ska till för att barns och ungdomars villkor ska förbättras?

Ge rösträtt åt barn! Det var ett slagord i debatten på 70-talet, då Claes Sundelin var ordförande i barnläkarföreningen. I diskussionen deltog jurister och statsvetenskaplig expertis och det blev debatt i media. Argumenten var att barn är medborgare, att föräldrar kan förvalta barnets rätt och disponera barnets röst. Då skulle barns intressen kunna påverka politiken.

Sundelin var inte då, och inte heller nu, övertygad om metoden. Motståndet var och är kompakt och det finns relevanta principiella motargument.

I stället framhåller han möjligheten att åberopa Barnkonventionen.

– Den stora poängen med Barnkonventionen är att den förvandlar barns grundläggande behov till rättigheter för barn, konstaterar han.

Barnläkaren Claes Sundelin har sin teori om varför det är så svårt att få politiskt gehör för barnfrågor och förebyggande arbete: – Många manliga politiker. De flesta driver helst hårda frågor och miljonsatsningar. Barn är något som tanter sysslar med. Alla som talar för barns behov riskerar att ses som sentimentalister.

– Därför är det så viktigt att vi är noggranna med fakta och inte vädjar till känslor. Vi ska vara rationella och visa att förebyggande arbete sparar pengar. Barns väl och ve är också centrala samhällsekonomiska frågor. Se på utslagningen, vad kostar inte ett havererat liv – jo, miljoner kronor, säger Claes Sundelin som välkomnar de allt fler socioekonomiska beräkningar som kommer med prislappar på vad utanförskap kostar samhället.

Vad vill du att staten ska göra för barn och ungdomar?

– Staten bör se till att det finns lagar och författningar som stärker barns ställning. Den styr också genom att stifta lagar, fördela pengar och ge projektmedel och instruktioner till myndigheter. Exempelvis kan Socialstyrelsen och Folkhälsoinstitutet få i uppdrag att ta fram preventionsprogram som stöds av stimulansmedel. En angelägen sak är att se till att uppföljningsansvaret för placerade barn fullföljs. I nya skollagen hade det varit önskvärt att vara ännu tydligare om elevhälsan, detta för att garantera likvärdig kvalitet.

Hur ska kommuner och landsting förbättra för barn och unga?

– Genom att fördela resurser på ett klokt sätt, svarar Sundelin. Som barnläkare och landstingspolitiker tar han sina exempel från hälso- och sjukvården och efterlyser mer förståelse för och mer resurser till barnhälsovården. – Landstingen borde värna om sin barnhälsovård, den är en pärla. Att vi har så friska barn i Sverige beror mycket på detta skydds nät.

Men förebyggande långsiktigt arbete gynnas inte av dagens sjukvårdssystem, enligt Sundelin. Det fria vårdvalet har bland annat inneburit att sjuksköterskor från barnvårdscentraler (BVC) har fått krav på sig att förbättra tillgängligheten i vården för vuxna. Ersättningssystemen styr och det som ger resurser är prissatta tjänster, det vill säga i stor utsträckning antalet sjukvårdsbesök. Det gäller idag i både privat och offentlig vård.

Det som hänt i samband med privata aktörers inträde inom hälso- och sjukvård är att barnvårdscentralens områdesansvar för barns hälsa bryts upp. Det är svårt att få till samarbete mellan BVC, familjecentral och socialtjänst, eftersom ett sådant samarbete bygger på att dessa aktörer har ansvar för samma barn. När barnen är på olika förskolor blir det svårt för BVC att samverka. Tidigare hade BVC och förskolan nära kontakt om samma barn. Inom förskolan har personalen barnen åtta timmar per dag och kan se när extra stöd och hjälp behövs. Nu finns risk att helhetssynen på barn och familj försvinner.

Allt handlar om pengar

Det arbete som inte ersätts ekonomiskt riskerar att falla bort. Förebyggande arbete kan idag bara bli verklighet om detta också får prislappar. Claes Sundelin önskar att landstingspolitiker börjar kräva och även betala för att BVC ska medverka i familjecentraler och samarbeta med vårdgrannar.

Claes Sundelin värnar om barnhälsovården, men ser också svagheter som funnits länge: den ger god service till friska problemfria familjer men är mer sällan en offensiv socialmedicinsk verksamhet för utsatta familjer. Tyvärr finns ingen tendens att man ger mer till dem som behöver extra hjälp och stöd. BVC har ingen kompensande roll – alla behandlas lika.

Verksamheterna kan själva driva fram bättre stöd till utsatta familjer. Men det måste också finnas arbetsutrymme, alltså tid för att göra fler hembesök. En väg är att prissätta barnhälsovården efter de förhållanden som finns i upptagningsområdet. Privata aktörer kan föreläggas att samverka i familjecentral och göra x antal hemsök.

Claes Sundelins förslag för att förbättra barns och ungdomars villkor:

- Ge mer resurser till barnhälsovården i utsatta områden. Där behövs mer tid för besöken, inte minst när tolk behöver anlitas.
- Det är nödvändigt att utforma ett index som mäter lokala socialmedicinska behov (andel invandrare, andel låginkomsttagare, andel ensamstående mödrar). Ju högre index desto mer resurser.
- Skapa särskilda program för de familjer som behöver mer stöd. Gör till exempel tio hembesök under barnets första år i stället för ett hos familjer med stora behov. Det finns studier från Finland och USA som visar att fler hembesök under barnets tidiga år ger positiva effekter på 10–20 års sikt.

Det gäller livet!

Claes Sundelin ledde den parlamentariska kommittén om barnpsykiatri under tre år. År 1998 kom betänkandet "Det gäller livet!" Trots den uppförande titeln blev det ingen proposition, en besvikelse, inte bara för ordförande och politiker utan också för socialarbetare och andra som engagerar sig för barns uppväxtvillkor.

– Vi hade hoppats att regering och riksdag tydligt skulle markera om stöd och hjälp till barn med risk för psykisk ohälsa, säger han.

Ändå anser han att "en hel del" har genomförts och/eller beslutats:

- Rätt till förskola för barn till arbetslösa.
- "Barnets bästa" ska gälla för barn som är placerade under lång tid i familjehem.
- En enhetlig organisation av barnpsykiatri i Stockholm har genomförts.
- Nu finns i många landsting samarbetsmodeller för övergång från barnpsykiatri till vuxenpsykiatri.
- Socialstyrelsen har nu tydliga bestämmelser om att socialsekreterare ska tala enskilt med barn som är placerade i hem för vård och boende, HVB, för att ta reda på om de har det bra.
- Utvecklingen av evidensbaserade program för till exempel föräldrautbildning har kommit en bra bit på väg.

Samtidigt uttrycker Claes Sundelin besvikelse över barnpsykiatriens utveckling. Det har skett en omsvängning mot medikalisering och ett mer biologiskt synsätt.

– Relationsproblem utan underliggande sjukdom har förts åt sidan, detta trots att relationen mellan föräldrar och barn är en kärnfråga och viktigt för livet framöver. Många behöver hjälp för att få en fungerande vardag.

– Barnpsykiatrien sysslar nu i mycket begränsad utsträckning med rådgivning och psykoterapi så frågan är: Vem ansvarar för det goda samtalet? Barnpsykiatrien måste ta ansvar för de sjukaste barnen – så kanske svaret är att förstärka elevhälsa och ungdomsmottagningar.

Förekomsten av psykiska problem och kriser är, som Claes Sundelin ser det, inget "problem" som kan lösas. I stället är de fenomen som vi kan lära av, hantera mer eller mindre klokt och inte minst leva med.

Nya skollagen betonar barnets behov

Skolverkets nya generaldirektör Anna Ekström är orolig över sjunkande skolresultat och minskad likvärdighet.

– Sverige konkurrerar på en världsmarknad där kunskap blir allt viktigare. Skolan måste leverera bättre resultat än idag. Skolledare och lärare har ett nationellt uppdrag att se till att eleverna uppnår kunskapsmålen. Därför ska huvudmännen, politikerna, lyssna på dem och se till att det finns de resurser som behövs.

Hon betonar att den nya skollagen ger eleverna bättre möjligheter att nå kunskapsmålen.

På vilket sätt kommer skollagen att förändra arbetet i skolan?

– Genom att den är tydligare. Lagen skärper kraven på rättssäkerhet vilket bland annat betyder att dokumentation är viktigt. En del kan se detta negativt, som en börda, eftersom det tar tid att dokumentera. Men fördelarna är fler – att man vet vad som görs, varför och vad som gäller.

– Nu är skolresultaten i fokus och elevhälsan ska också arbeta för att eleverna ska nå målen. Skolbiblioteken ska dessutom finnas där som resurs. Rätt använt kan detta göra skillnad även för barn som behöver särskilt stöd.

Anna Ekström är jurist, har varit ordförande för Saco och statssekreterare i regeringskansliet. Hon tillträdde posten som generaldirektör för Skolverket i juni 2011 – man kan ju tycka att hon borde ha lärt sig en del på ett år. Hon skrattar lite avvärijande inför frågan om vilka frågor som är särskilt angelägna för henne.

I stället svarar hon att allt behövs: fokus på resultat, elevhälsa, skolbibliotek – ja, också god undervisning i olika ämnen som kan ge barnen nycklar till egen utveckling, till exempel idrott och hälsa, biologi, religionskunskap och så vidare. Det som däremot kan vara svårt att få till är samspelet mellan skolans alla olika delar och uppgifter.

– Om skolan klarar detta får vi en god utveckling och barnen lär sig. De barn som trivs i skolan gör bra ifrån sig.

Resultat och trivsel beror i mycket på välutbildade lärare, genomtänkt planering och, inte minst, på att skolledare utövar sitt pedagogiska ledarskap. Rektorer har ofta en pressad arbetssituation med ansvar för sin skolenhet. Därför delas ibland skolan upp i olika enheter med varsin rektor, detta för att ha grepp om helheten.

Skolfrånvaro är ett problem både för skolan och för samhället. Skolplikt gäller och föräldrarna är skyldiga att se till att deras barn går i skolan. Samtidigt har barn rätt till en god utbildning.

Regeringen har aviserat att skolfrånvaro ska skrivas in i betygen. Juristen Anna Ekström anser att frågan inte är enkel. Det finns gränsdragningsproblem, till exempel mellan sen ankomst och frånvaro. När skolfrånvaro ska skrivas in i betygen blir det Skolverkets uppgift att utforma så bra bestämmelser som möjligt.

En annan sida av saken är hur undervisningen bedrivs – om eleven förstår och kan ta till sig det som förväntas av honom/henne. Det finns gott om vittnesbörd om elever som inte orkar sitta i klassen utan att förstå.

– Givetvis måste läraren anpassa undervisningen efter elevernas förmåga. En metod passar inte för alla, kommenterar Anna Ekström.

Anna Ekström

”Ovanliga barn behöver ovanlig pedagogik, till exempel genom skapande i olika former. Vi ska ha en skola för alla, vilket inte betyder EN skola för alla. Skolans normer är alltför snäva när det gäller miljö och pedagogik. Skolans arbetsformer måste varieras och anpassa sig bättre efter barnens behov.”

Eva Nordin Olsson, skolläkare, i ”Se de tidiga tecknen”, SOU 2010:64

Hur är rollfördelningen mellan Skolverket och Skolinspektionen?

– Skolverkets uppdrag är att ge ut allmänna råd och där föreskriva vad som ska göras. Vi ska stödja skolans huvudmän, utarbeta stödmaterial, fördela statsbidrag för skolutveckling och utvärdera, säger Anna Ekström.

Skolinspektionen inspekterar och granskar hur det ser ut på enskilda skolor, detta ställt i relation till Skollagen och Skolverkets allmänna råd. Deras rapporter är viktiga för att höja skolans kvalitet. – Och, säger Anna Ekström, det är viktigt att minnas att huvudmännen, kommunpolitikerna, har odelat ansvar för sina skolor. Samarbetet mellan oss är gott och det finns ingen tydlig gräns. Vi vet att huvudmännen är glada för att Skolverket och Skolinspektionen är eniga och ger samma budskap.

Ett område som ägnats stor uppmärksamhet av både Skolinspektionen och Skolverket är fritidshemmen. Under en lång rad av år har det blivit fler och fler barn i grupperna och allt färre i personalen.

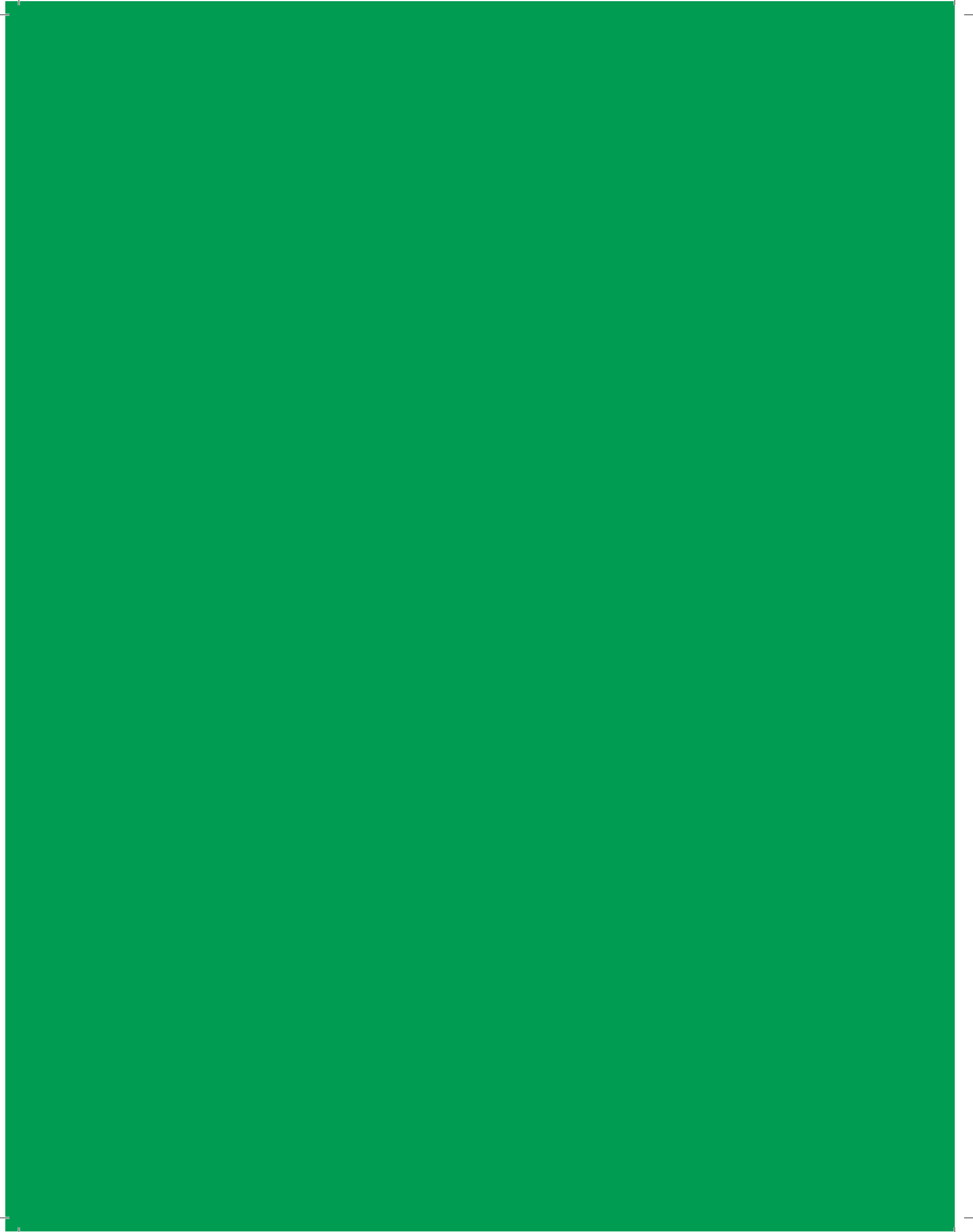
– Det är en stor besvikelse att huvudmännen trots fakta och tuff kritik fortsätter att öka antalet barn i grupperna, säger Anna Ekström.

Nu kan det förhoppningsvis bli en ändring. I och med den nya Skollagen har fritidshemmen fått ett tydligare uppdrag. Fritidshemmen har också ett pedagogiskt uppdrag att stödja barnets lärande och personliga utveckling. Arbetet ska planeras och resultaten ska följas upp. Nu avgör barnets behov vilket stöd som ska ges. Fritidshemmen arbetar även mycket med att lära barnen samarbeta, ta ansvar och visa hänsyn.

De nya skrivningarna i lagen om barnets behov kan betyda att ännu fler behöver komma till fritidshemmet. Tidigare har det inte varit självklart att arbetslösa och sjukskrivna barn får plats på fritids. Nu kan det bli så – vilket ytterligare kan öka trycket på fritidshemmen.

Den nya skollagen ger också utsatta barn bättre förutsättningar att klara skolan, detta i och med att barnets behov betonas och att alla ska klara målen. Regeringen har lagt förslag om en ”Lex Sarah” för skolan som ska underlätta att anmäla missförhållanden.

– Nu beror det på hur lagen kommer att tillämpas. Nu får vi se om skolan använder sig av de verktyg de har. Det är inte lagen i sig som avgör hur det blir. I stället beror det på om och hur huvudmännen tar ansvar för kvaliteten, säger Anna Ekström.

Kapitel 2

Vad alla barn behöver

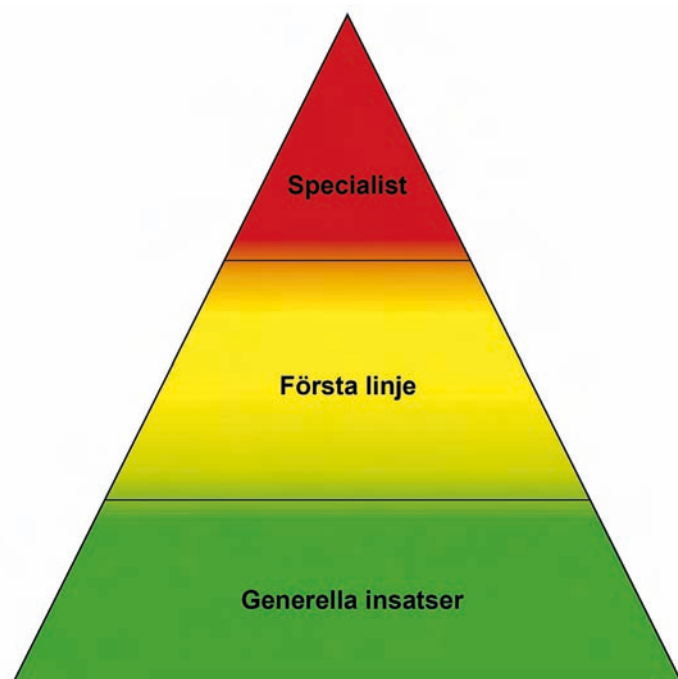
I Sverige finns det drygt 2 miljoner barn mellan 0 till och med 18 år, vilket motsvarar 22 procent av befolkningen.

De allra flesta barn i Sverige mår bra, har kompisar och klarar skolan. För att det ska fortsätta vara bra för de flesta krävs generella, hälsofrämjande insatser. Med generell insats menas en insats som erbjuds ALLA barn och/eller deras familjer, utan att det finns någon indikation på att något är fel eller oroande. Det finns evidens för att dessa insatser från hälsovård, förskola och skola i "basen" av insatspyramiden ger gott resultat. Genom att tillförsäkra ett bra utbud av generella insatser, och att dessa verkligen når alla barn, får fler barn det bättre samtidigt som färre barn riskerar att hamna i riskzonen för olika typer av problem.

Ofta framhålls att det satsas för lite på förebyggande insatser, men under senare år har frågan fått särskild uppmärksamhet. Utvecklingen sammanfaller med en ökad kunskap om hur avgörande de tidiga åren (med start redan före födsel) är för individens livschanser. För att förebyggande arbete inte ska vara bortkastat måste en hög ambition upprätthållas under hela uppväxten – annars kommer strävan att ge alla barn en god start i livet vara svår att förverkliga.

Det är också av största betydelse att personal inom de generella verksamheterna vet när det är dags att kalla in extra hjälp och var man vänder sig för att få denna hjälp.

I det stora perspektivet kan ren luft och rent vatten, bra bostäder och låg arbetslöshet räknas bland de generella faktorer som kan påverka barns och ungas psykiska hälsa. Ofta ligger fokus på mer näraliggande insatser, exempelvis mödrahälsovård (det generella stödet till blivande mammor att äta rätt, avhålla sig från alkohol, droger och rökning, kontroll av att graviditeten fortskrider normalt, att

normalförlossning kan ske och så vidare). Föräldrastöd eller utbildning som erbjuds till alla föräldrar genom BVC eller skolan är ytterligare exempel.

Aktuell forskning visar ett tydligt samband mellan goda skolresultat och psykisk hälsa. Att lyckas i skolan är en stark skyddsfaktor och här är lärarnas pedagogiska kompetens en nyckelfaktor.

Skolprogram som riktar sig till alla barn och elever i en verksamhet (förskola/skola) och som rör social kommunikation/interaktion samt trivsel och trygghet med fokus på relationer, delaktighet, ansvarstagande, empati, jämställdhet, konfliktlösning, tolereras, nolltolerans mot kränkande behandling, stresshantering, sunda livsvanor och så vidare är andra exempel på generella insatser.

Även insatser som är riktade till alla barn och som genom socialt stöd främjar psykisk hälsa är viktiga på denna nivå, till exempel fritidsverksamheter med ett syfte att träna sociala färdigheter, hantering av känslor, stödja sunda livsvanor, motion med mera.

De första åren avgör vår psykiska hälsa

De första åren i ett barns liv är avgörande för den framtida psykiska hälsan. Aktuell forskning visar att hjärnan påverkas, mer än man trott, av barnets samspel med sin omgivning. Alltså är den viktigaste skyddande faktorn ett tryggt samspel med välkända vårdare, konstaterar Magnus Kihlbom, barn- och ungdomspsykiater med många års erfarenhet av arbete med barn och familjer.

Det är de tidiga känslomässiga och kognitiva intrycken som formar hjärnans tillväxt. Hjärnbarken växer nästan explosivt under de första åren. En neurobiologisk forskare formulerar det så här: ”hjärnan skapar sig själv med hjälp av omgivningen”. Om barnet skakas hårt stöts hjärnan mot hjärnskålens insidor och celler skadas vilket kan ge skador för livet. Forskning visar att även psykiska trauman kan ge hjärnskador.

Under barnets andra levnadsår är förändringstakten i hjärnan snabbare än någonsin senare i livet. Innan barnet har fyllt tre år har hjärnan nått 80–90 procent av sin slutliga vikt. Bland annat utvecklas då frontalloberna som är centrala för impuls kontroll, social förmåga, empati och stresshanterings.

Det är den intima och starka bindningen under de första åren som gör en till samhällsmedlem. Den känslomässiga kvaliteten avgör om man blir en socialt fungerande människa, sammanfattar Magnus Kihlbom.

Magnus Kihlbom

”Ju yngre barnen är, desto större är behovet av vuxna som de lär känna väl och som tycker om dem och som har tid för dem.”

Magnus Kihlbom

Anknytningen, det lilla barnets ovillkorliga beroende av närstående vuxna, utvecklas gynnsamt hos många barn. Därmed grundläggs en god känslomässig och social kompetens hos barnet. Men när relationen mellan barnet och dess viktigaste nära vuxna inte är varm och stabil kan grunden för den fortsatta psykologiska utvecklingen bli dålig.

– Att ett, två och treåringar har goda trygga vuxenrelationer är faktiskt en fråga om folkhälsa!

Införlivandet av normer och förmågor börjar redan under barnets första levnadsår. Det sker jämsides med det täta samspelet med mamma, pappa och syskon. Men redan vid eller före två års ålder kommer barnen till förskolan. Nu finns där nya vuxna och andra barn vilket är en dramatisk förändring för det lilla barnet. Från två års ålder tillbringar över 90 procent av Sveriges barn långa dagar i förskolan. Cirka 16 000 ett- och tvååringar tillbringar lika lång tid där som deras föräldrar gör på sina arbetsplatser.

Är du tveksam till förskola för de allra minsta barnen?

– Inte alls, förutsatt att den har god kvalitet. Viktigast är att barnet har trygga och stabila relationer till ett fåtal vuxna och att de känner trygghet i gruppen. Det har också stor betydelse att föräldrarna uppskattar förskolan.

Magnus Kihlbom ser förskolan som en chans till god utveckling samtidigt som barnen fostras till dugliga samhällsmedlemmar. Men villkoren för förskolans arbete har förändrats. Inom loppet av en generation har Sverige gått från att vara homogent till ett heterogent samhälle. Idag är ungefär två av tio barn födda utomlands. Det betyder att många språk finns i förskolan.

Språket är bron till att bli en människa. Språket lär man sig i dialog, i ett levande samtal med en person som man har förtroende för. Det visste man redan under antiken, ”man lär sig bara om man tycker om sin lärare.”

Jämsides med mödra- och barnhälsovården är förskolan ofta invandrade föräldrars första kontakt med det svenska samhället. Många kommer från kulturer vars värderingar inte sällan står i skarp motsättning mot dem vi anser bör råda i Sverige. Kulturkonflikter är ofrånkomliga. En pappa från en patriarkalisk kultur vet hur han vill uppfosta sina barn. Inte lätt då för en ung kvinnlig förskollärare att hävda svenska normer – jämställdhet, samarbete, icke-våld. I mötet kommer ömtåliga frågor upp: hur vuxna ska utöva bestämmande över barn, förhållandet mellan könen och hur man förhåller sig till kön, kropp och sexualitet.

– Beklagligt att vi aldrig talar om detta. Med den kultur och språkblandning vi har är det nödvändigt med utbildning för förskolans personal om hur barn från andra kulturer ska socialiseras och hur barn och familj ska finna sig tillrätta i vårt samhälle. Det är ofta svårt för personal att närma sig föräldrar som är nya i Sverige. Inte sällan är dessa rädda, vågar inte lita på förskolans personal eller har sådan respekt att de tystnar, inte berättar något och inte heller ställer några frågor.

Att ta upp problem som gäller barnet är känsligt – vilket gäller för alla föräldrar. Det träffar den ömmaste punkten hos föräldrarna. Även här anser Magnus Kihlbom att det behövs utbildning om hur förskolans personal kan tala med föräldrar utan att stöta bort dem. Föräldrar måste känna sig respekterade och självklart vill inte pedagogerna riskera samarbetet med barnets föräldrar.

Att kunna leva sig in i hur barnet uppfattar sin situation är viktigt för föräldrar och pedagoger som barnet möter i förskolan och skolan. Vuxna som saknar förmåga till inlevelse tar ofta till straff, skrämsel och ironi som uppfostningsmetod. Ofta skadas barnets självkänsla, vilket blir en börda för livet. Barnet får därmed ofta svårt att själv utveckla den empatiska förmåga som behövs för att själv bli en god förälder. På sikt kan föräldrars likgiltighet, otillgänglighet och ouppmärksamhet ha svårare konsekvenser på lång sikt än fysisk misshandel.

Hur kommer det sig att så många, även professionella, tvekar att anmäla misstanke om att ett barn far illa?

– Jag tror att man inte förmår att tänka tanken fullt ut att en person som man har mött, och kanske tyckt om, skulle misshandla sitt barn. Det finns ofta olika versioner. Mamman har en bild och pappan en annan. Föräldrarna kan låsa sig och värna mer om sin egen relation än om barnet. Det är laddat och känslomässigt krävande att ta steget att anmäla. Men det måste ske om misstanken finns där. Det är barnet vi ska tänka på, inte de vuxna.

Risken finns att familjen tar barnet ur förskolan och flyttar. Men om förskolan har en bra relation med föräldrarna kan det gå att resonera. Det som behövs för

personal är enligt Magnus Kihlbom ”utbildning, utbildning, utbildning”. Rollspel skulle kunna förbättra och självklart behövs en organisation där det finns människor att rådgöra med.

Robusta barn med goda psykosociala och fysiska förutsättningar kan tåla ganska mycket utan att deras utveckling äventyras. Men många barn är ömtåliga på olika sätt och kan vara psykiskt och/eller socialt missgynnade. Ju bättre relationer barn med riskfaktorer får i sina tidiga år, då förskolan har en viktig roll, desto större är chanserna att riskerna för en negativ utveckling minskar.

Kvalitet – kostnad eller investering?

I ett kort perspektiv finns en motsättning mellan kvantitet och kvalitet. Kostnaderna för att göra förskolan tillgänglig för så många som möjligt konkurrerar med kostnaderna för kvaliteten. Om kvalitet kommer i andra hand ökar riskerna att förskolan medverkar till att försämra många barns utveckling. Men på längre sikt visar det sig att mindre bra kvalitet i verksamheterna ökar både samhällets kostnader och familjernas svårigheter.

Amerikanen James Heckman, nobelpristagare i ekonomi, argumenterar i en rapport ställd till USA:s regering för att hålla hög kvalitet i förskolan i synnerhet före tre års ålder. Han visar i den berömda Heckman-kurvan att barn har svårt att hinna i kapp när de kommit efter i skolan. Underprestationer i skolan börjar tidigt och tycks permanentas efter åtta års ålder. Åtgärder för missgynnade barn blir alltmer kostsamma – men också allt mer ineffektiva ju äldre barnen blir. Av väl dokumenterade långtidsstudier framgår att tidiga satsningar ger gott resultat och kostnader uteblir på sikt.

– Kvalitet i förskolan är avhängigt av politikernas insikt och intresse och insikt om betydelsen av att bidra till goda uppväxtvillkor, säger Magnus Kihlbom.

Lästips:

”Förskola för de allra minsta. På gott och ont” av Magnus Kihlbom, Birgitta Lidholt och Gunilla Niss, Carlsson bokförlag 2009.

Tema Förskolan, Psykisk hälsa nr 3/11, medverkande Sven Bremberg, Gunilla Halldén, Ingrid Pramling Samuelsson, Gunilla Niss, Magnus Kihlbom med flera. Söktips: www.psykiskhalsa.se

”Små barns behov och utveckling” av Magnus Kihlbom, 2003.
www.skolutveckling.se/publicerat

”Småbarnsårens betydelse för psykisk hälsa”, Magnus Kihlbom i Psykisk hälsa 3-4/2009.

”Hur kan förskolan förbättra barns psykiska hälsa?” av Sven Bremberg, Statens Folkhälsoinstitut 2001:25.

De små behöver mest

All forskning säger att ju yngre barnen är, ju mer kompetens och pedagogik krävs av personalen. Så ser det inte ut på alla småbarnsavdelningar. Inte sällan ses det som mindre attraktivt att arbeta med de små barnen.

I Skärholmen i södra Stockholm ville dåvarande barn- och ungdomschefen Anna-Bella Kraft ändra på detta. Tankarna växte fram att satsa på pedagogerna på småbarnsavdelningarna. Alla småbarnsavdelningar fick anmäla intresse och år 2004 valdes tolv småbarnsavdelningar ut för en satsning under två år. Eftersom resultaten var positiva fortsatte den så kallade Småbarnssatsningen under sex år och har hittills omfattat 35 arbetslag/avdelningar.

Det fanns flera syften med satsningen:

- Att utveckla det pedagogiska arbetet på småbarnsavdelningen kopplat till läroplanen (Lpfö-98) och Stockholms förskoleplan.
- Att höja statusen för personalen som arbetar med de yngsta barnen genom kompetensutveckling, reflektionstid och ett extra lönetillägg.
- Att förstärka föräldrarnas delaktighet och inflytande.

All personal inom satsningen, både barnskötare och förskollärare, fick ett lönetillägg på 1 000 kronor per månad plus mer barnfri tid än personal på övriga småbarnsavdelningar för dokumentation, reflektion och handledning.

Småbarnssatsningen har bestått av nätverk, föreläsningar, seminarier, studiebesök, litteraturläsning, uppgifter till nätverksträffarna och reflektion i det egna arbetslaget.

Sedan länge har forskning lyft fram att små barn kan, vill och vet hur de ska lära – det livslånga lärandet börjar tidigt. Alltså bör arbete med små barn inte bara innebära omvårdnad, utan också att pedagoger lyfter fram lärandet hos barnet.

Det är inte bara de utvalda arbetslagen som får möjlighet att öka sin kompetens. All personal på förskolan deltar i fortbildning inom följande områden:

- Barns språkutveckling och lärande i en pedagogisk miljö
- Språk- och kunskapsutveckling
- Dokumentation
- Föräldrasamarbete och föräldraträffar

”Vi har velat förmedla en modern barn- och kunskapssyn som kräver engagerade vuxna, som förstår vikten av det ömsesidiga samspelet och en undersökande och reflekterande hållning. /-/ Pedagogerna uttrycker att de ser de små barnen som kompetenta människor med egna erfarenheter och intressen.”

Ur ”Utvärdering av Skärholmens småbarnssatsning 080331-090931”

Att knyta an är livsviktigt

Många barn till föräldrar med psykisk ohälsa växer upp under känslomässigt komplicerade förhållanden. Bland annat kan det innebära att föräldern inte kan vara den förutsägbara och trygga vuxne som barn är i behov av.

När Birthe Hagström arbetade som enhetschef på behandlingsinstitution inom barnpsykiatri blev det tydligt för henne att det fanns hinder i kontakten på grund av föräldrarnas psykiska ohälsa, vilket påverkade barnets utveckling.

Kunskap om anknytningsteori, barns självutveckling och hjärnans utveckling har hjälpt oss att förstå de konsekvenser omsorgsbrist kan ha för små barn. Inom ramen för samverkan uppmärksammades att en del barn inte fick den utvecklingshjälp de behövde på förskolan. Ett projekt som erbjöd vissa barn en kompletterande anknytningsperson på förskola startade.

Under tre år följde Birthe Hagström arbetet på en förskoleavdelning och resultatet blev en avhandling vid Lärarhögskolan i Malmö, *Kompletterande anknytningsperson på förskola*. Ett annat, nog så viktigt resultat är att arbetet med anknytningspedagoger fortsätter i en stadsdel i Malmö.

Syftet med avhandlingen var att studera hur pedagoger genom fortbildning jämsides med vardagens arbete kan utveckla sin roll som kompletterande anknytningsperson för barn i förskolan. Föräldrarna till barn med behov av extra stöd fick erbjudandet och fick godkänna att en pedagog skulle bli särskilt viktig för deras barn under tiden på förskolan.

Pedagogerna vill väl

I början gick det trögt. Barnen var alla försenade i sin utveckling och inget av barnen visade intresse för varken vuxna eller barn på förskolan. För att skapa förutsättningar för utveckling skapades en fast struktur för dagen som gradvis blev förutsägbar för barnen. Pedagogerna försökte också vara känslomässigt tillgängliga för barnet genom att uppmärksamma, försöka förstå och svara på vad barnen uttryckte. Så småningom blev anknytningspedagogen en viktig person för barnet och visade tydliga tecken på tillit. Barnens nyfikenhet på andra barn ökade och efter hand utvecklades lek och kamratrelationer.

Man skulle kunna tro att föräldrarna skulle se stödet till barnet på förskolan som ett ifrågasättande av dem själva, men så blev det inte. Troligen hade pedagogerna lyckats förmedla en känsla till föräldrarna att de ville både barnen och föräldrarna väl. Den positiva erfarenhet som föräldrarna fått av att låta även andra personer bli betydelsefulla för sitt barn spelar förmodligen roll för hur barnen tillåts ta emot hjälp framöver, till exempel av en skolsköterska, kurator eller stödperson.

Birthe Hagström

”Barn kan vara på förskolan fem dagar i veckan under fem år. Det innebär att förskolan har ett stort förebyggande ansvar och kan ha avgörande betydelse för barn som växer upp med brister i omsorgen.”

Birthe Hagström

En förutsättning för att förskolan ska kunna spela en viktig roll som kompletterande omsorgsgivare för utsatta barn är att den formas utifrån kunskap om anknytnings teori, affekt teori och barns självutveckling.

Hur får barnet hjälp att förstå världen?

Under de två första månaderna i livet undersöker och upplever barnet världen med hjälp av känslorna i samvaro med föräldern. Förälderns omsorg gör att barnet får hjälp att reglera och stabilisera växlingar mellan sömn och vakenhet, hunger och mättnad, dag och natt, så kallad basal reglering. Detta skapar trygghet för barnet och stödjer utvecklingen av det begynnande självet. Späd- och småbarnsforskare ser detta som att vårdnadshavaren strukturerar tillvaron som en grund för vidare relationsutveckling. Även forskning om förskolan betonar struktur och kontinuitet. Naturligtvis måste denna struktur kombineras med förutsägbara trygga vuxna som förstår små barns anknytningsbehov.

Att uttrycka och förstå känslor är ofta svårt för barn med erfarenheter av att det inte finns någon självklar tröst eller hjälp att få, det vill säga att där inte finns någon vuxen som reglerar och delar känslorna.

Genom att omsorgspersonalen känner igen, härbärgerar, tröstar, gläds och benämner de känslor som barnet uttrycker samt tröstar barnet grundläggs:

- Barnets egen förmåga att identifiera olika sorters känslor.
- Barnets förmåga att så småningom själv kunna reglera de känslor som väcks.

För att barn ska kunna ha glädje av de aktiviteter och den gemenskap med andra barn som förskolan erbjuder, måste barnet känna sig tryggt. Med förmåga till lek med andra barn följer en ökad självkänsla.

Barnens tillitsfulla relation med pedagogerna innebär självklart inte ett problemfritt liv framöver, men ger förhoppningsvis förutsättningar för barnets egen utveckling och utveckling tillsammans med andra.

Samverkan är ett lagarbete

Birthe Hagström är utvecklingsledare i en samverkansgrupp för små barn till föräldrar med psykisk ohälsa, ALMA. Medverkande är barn- och vuxenpsykiatri, mödra- och barnhälsovården, socialtjänsten och till en del förskolan.

– Samverkan är inte att få som man vill, det är en balans mellan att ge och få av varandra. Samverkan är ett lagarbete, säger Birthe Hagström.

Hon anser att den ökande andelen privata aktörer inom hälso- och sjukvården samt skolan är en stor utmaning i samverkansarbetet. Ännu saknas utvärderingar,

”Den ökande andelen privata aktörer inom hälso- och sjukvården samt skolan är en stor utmaning i samverkansarbete. Man kan tänka sig att för sköra föräldrar kan valen komplicera en redan svår vardag. Risken finns att det blir svårare att tidigt uppmärksamma barnens och familjens behov.”

Birthe Hagström, utvecklingsledare

men man kan tänka att för sköra föräldrar kan valen komplicera en redan svår vardag. Risken finns att det blir svårare att tidigt uppmärksamma barnens och familjens behov.

Inom ramen för ALMA finns olika erbjudanden som vuxit fram i samverkan. Brukarorganisationerna efterlyste en mammagrupp för mammor med psykisk ohälsa och med minst ett barn under sex år. Den leds av kurator från vuxenpsykiatri och en kurator från barnpsykiatri. Syftet är att tala om barn och föräldraskap tillsammans med andra i liknande situationer. Snart startar den tionde mammagruppen. Sommarverksamhet i en vacker villa vid havet för föräldrar och barn ordnas också. Praktisk hjälp i hemmet går också att få. En föräldratelefon är öppen för rådgivning.

Källa: "Kompletterande anknytningsperson på förskola" av Birthe Hagström, Malmö högskola, 2010, Lärarutbildningen.

Länktips:

www.alma.se

Lek, lärande och omsorg smälts samman

När den norske psykologen Arne Holte, från norska motsvarigheten till Folkhälsoinstitutet, fick frågan om vilka tre saker som är viktigast för barns psykiska utveckling kom svaret blixtnabbt:

– Förskola, förskola och förskola!

Holte understryker dock att förskolan i sig inte alltid är god, allt beror på dess innehåll och kvalitet. Den nya läroplanen för förskolan har tydliga mål om lärande vilket ställer nya krav. Förskolepedagogerna har ansvar för lärandeprocessen och hur de ska arbeta bestäms på varje förskola. Barn leker hela tiden och skiljer inte på lekande och lärande. För pedagogerna handlar det om att sammansmälta lek, lärande och omsorg.

På Lärlingens förskola i Enköping har nästan hälften av barnen ett annat modersmål än svenska. En somalisk modersmålsstödare är anställd och fungerar också som länk till föräldrar. Förskolans personal uppmuntrar föräldrar att tala modersmålet med barnet vilket stärker barnets språk. Bland de hundra barnen på förskolan finns 12–13 olika språk och i personalgruppen talas fem olika språk.

– Lärande är svårt att genomföra i stora grupper. Lagom är att fem, sex barn samlas kring en uppgift med en eller två pedagoger. Då är det lättare att lyssna in de enskilda barnen och samspelet blir bättre, säger Helena Karlsson, en av pedagogerna på förskolan.

Personalen utgår från barnens intressen när olika material läggs fram. Ett exempel är lek och skapande med stora kartonger. Frågan "vad ska vi bygga?" sätter igång samtal. Barnen får berätta vilket slags hus de bor i och hur det ser ut.

Helena Karlsson

Viktigt är att alla får komma till tals. När kartongerna ska förvandlas till hus kommer nya frågor upp: hur ser fönster ut? Som fyrkanter, kvadrater? Som rektanglar? Var ska dörrarna vara? Hur många behövs?

Det gäller att få in begreppen – språkliga eller matematiska – i vardagliga situationer. Smörgåsar kan vara som rektanglar, kvadrater eller cirklar. I taket finns också en cirkel – lampan. Öppna frågor ställs och ord och begrepp upprepas för att barnen, till exempel, ska förstå att en cirkel inte alltid är en smörgås utan en form.

Pedagogerna benämner med ord vad barnen gör och använder rätt begrepp. Och ”skor” är inte bara en sort utan flera: vinterskor, sandaler, gym-paskor och så vidare. Numera är det ingen vuxen som säger ”ge mig den där”.

Matematik kan lekas fram både ute och inne. Det finns natur utanför Lärlingens område och pedagogerna kan uppmana barnen att hämta, till exempel, tre pinnar och två kottar. Om någon kommer med ett annat antal så får barnet bekräftelse för det.

– Barnet har lyckats fast hon/han inte har gjort det vi sagt. Barnet har inte gjort något fel. På det sättet hålls motivationen vid liv.

Pinnar och kottar läggs ut i mönster på marken. Alla är med och skapar och får känna sig duktiga och delaktiga. Ibland läggs det som samlats in i ett skynke och tillbaka på förskolan igen blir det sortering och räknande. Eller också glöms fynden bort. Barnen klättrade i stället på stenar och tävlade ”jag är högst!”. Diskussion kan bryta ut om lägst och högst och rangordningen däremellan.

Andra exempel på ”ute-matte” är att räkna lyktstolpar vilket barnen tycker är roligt utan att förstå att de lär sig räkna. En lek är att gå till första, andra lyktstolpen och så vidare. Siffror över garagedörrar i bostadsområdet ger också tillfälle att lära matematik. – Nu hoppar vi tre gånger vid port nummer tre! Nu ska vi sträcka på oss! Hur många gånger då?

Det gäller att använda sig av alla sinnen och fånga alla tillfällen att lära matematik på ett lekfullt sätt. Lärandet ska ingå i ett meningsfullt sammanhang som barnet begriper, kommenterar Helena Karlsson.

Att sätta fram burkar med vatten och olika färger brukar fånga intresset. Vad händer när man droppar i en färg och därefter en annan? Hur blir det med andra färger? Vad blir mörkare? Barnen experimenterar på egen hand och berättar hur de gjorde och vad som hände.

Vatten är ett spännande element. Vad flyter, vad sjunker – och varför? Ösa, mäta och väga olika saker är också ett sätt att bli varse hur olika material fungerar.

Det händer att något eller några barn vill gå ifrån och då gäller för pedagoger att se till att han/hon inte känner sig misslyckad. – Kan du hjälpa mig att hålla burken? Kan vara ett sätt att få barnet att vilja delta igen. Eller så får barnet förslaget att gå till någon annan aktivitet, ”du kan komma tillbaka när du vill”. Barnet ska alltid känna sig bekräftat och lyssnat på, säger Helena Karlsson.

– I stor grupp kan tysta barn försvinna. Vid matbordet kan det vara så att ett barn inte vill svara på det jag frågar. Då accepterar jag det och läser i stället av barnets blickar eller ger ett alternativ. Bekräftelsen är viktig. Då känner barnet att han/hon blivit lyssnad på. När barnet sedan pratar gäller det att lyssna och bekräfta och att inte ställa pressande frågor. Vid andra tillfällen berättar jag små sagor som handlar om barnets verklighet. Det tar barnet till sig och berättar själv lite mer. Barnet ritar och berättar egna berättelser – och då gäller att inte fråga för ivrigt.

– Bekräftelsen är det viktigaste i arbetet med de tysta barnen. I leken observerar och bekräftar jag barnet, sätter mig bredvid och väntar ut. När jag intar en ”passiv” roll och möter barnet där så växer tilliten och barnet vågar ta för sig, säger Helena Karlsson.

– Vi har lärandet i tankarna hela tiden, bekräftar Lärningens chef Marie-Louise Westring-Andersson. Tidigare var det årstiderna som styrde vår planering. Nu lyssnar vi mer efter barnens intressen vilket kan betyda att det vi har planerat får ställas åt sidan. Vi är lyhörda för barnens lust och intressen och tror på att använda alla sinnen. Rörelse betyder mycket både för välbefinnande och för lärande.

Det finns en utvecklingsplan för varje barn. På Lärningen finns den metod som kallas Portfolio som man anser är ett gott hjälpmedel för barnets utveckling. En pärm fylls efterhand med barnets arbeten, teckningar och foton. Här finns pedagogernas observationer om barnets utveckling där det positiva lyfts fram. Barnet intervjuas regelbundet om hur de trivs, vad det är bra på och vad det vill utveckla. Föräldrarna ger också sina synpunkter på sitt barns utveckling. Barnen kommer ofta för att titta i sin pärm/portfölj. De tycker om att se vad som hänt – ”så ritade jag när jag var två år, nu är jag större och ritar på annat sätt”. På det sättet stärks självkänsla och identitet.

För att barnen ska få den omsorg och utveckling de behöver krävs flera saker:

- Att personalen fungerar bra tillsammans.
- Att det är en bra struktur på verksamheten.
- Att alla barn får de utmaningar de behöver.

Att leka fram matematik

Skogen är det bästa stället att lära matematik, säger Ingrid Lindau. Hon är sedan fyra år matematikutvecklare för förskolorna i Enköping. De första reaktionerna från föräldrar och personal var "låt skolan lära barnen räkna", "inte en sak till som vi ska hinna med".

Men Ingrid Lindau tog sig snabbt genom tveksamheterna på personalmöten och föräldraträffar. Hon har distansläst småbarnsmatematik på Linnéuniversitet i Växjö och arbetat i Järfälla som var tidigt ute med att föra in matematik i förskolans arbete. Hon tror att de vuxnas reaktioner bottnar i egna erfarenheter från skolan.

– I förskolan är det inte siffror utan begrepp som det mest handlar om, förklarar hon och ger exempel. Över, under, ovanpå. Stor, större, störst. Bakom, framför, under. Före, efter, samtidigt. Kväll, natt och nu. Och så vidare. Redan från ett års ålder kan barnet börja undersöka och lära sig olika begrepp. Och lärandet är kopplat till handgripligt undersökande.

– Matematik är att arbeta med material, därför är skogen så intressant, konstaterar hon. Där finns stenar, tunga och lätta. Och i sandlådan kan man jämföra spadar, en stor och en liten. 'Kan du ge mig en som är mindre än den jag har?'

En självklarhet är att ordet "fel" inte används om det som barnet gör efter pedagogens instruktion. I stället kommer frågan "hur tänkte du?". Tillsammans letar man sig fram till lösningen.

Nu tycker både föräldrar och personal att det är roligt att sätta på sig "matteglasögon" och gripa alla tillfällen. "Vill du ha ett helt glas mjölk eller ett halvt glas mjölk?"

På varje förskola i Enköping finns matematikombud som Ingrid Lindau träffar två gånger per termin för att diskutera tips och idéer. Hon väljer ut "månadens ord" som varje förskola tar upp i samlingen och i barnens lekar, till exempel många, fler, flest.

– Det är så roligt att se utvecklingen hos barnen, men kunskaperna är färskvara. Jag önskar så att förskoleklasser skulle fortsätta med vårt lustfyllda arbetssätt. Tids nog sätts matteböcker i händerna på barnen, säger Ingrid Lindau.

Ingrid Lindau

Lästips:

"Kvalitetssäkra förskolan: Om utvärdering och utveckling av förskolans verksamhet", Karin Rönnerman och Kerstin Holmlund, Lund: Studentlitteratur, 1998.

"Barns tidiga lärande: En tvärsnittsstudie om förskolan som miljö för barns tidiga lärande", Sonja Sheridan, Ingrid Pramling Samuelsson och Eva Johansson, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 2009.

En bra skola främjar barns hälsa

En god skola är den viktigaste skyddsfaktorn för barns hälsa. Därför är det så viktigt att skolan fungerar på ett bra sätt för eleverna. Skolan ska förmedla att alla vuxna vill att barnen ska lyckas i skolarbetet. En positiv tro på eleverna bör vara grundsyn och förhållningssätt.

I en skola där reglerna är tydliga och alla vet vad som är rätt och fel finns trygghet. I en skola där de vuxna tror på elevernas möjligheter och ständigt uppmunttrar och stöttar dem i deras utveckling skapas förhoppningar och positiva utvecklingsspiraler. Barn har rätt till en skola där man visar att man bryr sig om varandra och inte tolererar kränkningar eller mobbning. En skola som kännetecknas av ett varmt och välkomnande klimat med mycket glädje och skratt vill man gärna komma till.

Det som har betydelse för elevers studieframgångar enligt Elisabeth Sörhuus:

- Goda och trygga relationer mellan lärare och elever.
- Positiva förväntningar på varje elev och höga förväntningar på prestationer.
- Varierade arbetssätt som utgår från elevernas behov och förutsättningar och där elevernas erfarenheter och tidigare kunskaper tas till vara.
- Nära samverkan med föräldrarna.

Skyll aldrig på eleven

– En del barn har sämre förutsättningar att ta till sig undervisning. När elevens resultat inte är bra kan vi inte skylla på eleven. Det är tjänstefel att göra det!, säger Elisabeth Sörhuus. Hon är projektledare för Modellområdet Stockholm Farsta och har lång erfarenhet som rektor på skolor på Norra Järvafältet, skolor med många barn av utländsk härkomst.

– I stället måste skolan ställa sig frågan vad som måste förändras i skolans totala verksamhet för att en elev ska kunna lyckas med sina studier. Rektor är den som är ansvarig för att en elev som inte lyckas nå målen ska få ett åtgärdsprogram. Detta ska bygga på en utredning av elevens behov och förutsättningar och rektor måste vara beredd att samtala med lärare om detta. Det kan bli tuffa samtal, konstaterar hon.

Elisabeth Sörhuus

Hur förverkligar man den goda skolan?

– Först och främst genom att lyssna på föräldrarna! De är experter på sina egna barn och därför skolans viktigaste bundsförvant. Om de vuxna får förtroende för oss blir barnen automatiskt motiverade att satsa på skolarbetet. Och om det uppstår något problem är det bästa vi kan göra att vädja till föräldrarna: Vi behöver din hjälp!, säger Elisabeth Sörhuus.

En klassföreståndare eller mentor med ny klass bör träffa familjerna, gärna hemma hos dem, annars i skolan, för att höra om vilka förväntningar de har på skolan och vilka behov deras barn har. Då är lärarens främsta uppgift att lyssna. När Elisabeth Sörhuus anställer personal är hon noga med att betona att det är barns behov som gäller. ”Det är bra att vara tydlig med detta redan i början!”

Varje klassföreståndare har ett personligt ansvar för elevernas välbefinnande.

Efter genomgång av alla elever i klassen anpassas arbetsuppgifterna efter olika gruppers behov. De som är snabba och har lätt för sig ska uppmuntras och utmanas, en ”mellangrupp” får sina anpassade uppgifter att arbeta med, medan de som behöver mycket extra hjälp får olika sorters stöd. Det kan handla om till exempel stöd av specialpedagog, dataprogram eller ljudband att lyssna på som förklarar tydligt vad som ska göras och som blir till hjälp i arbetet.

– Om vi klarar att differentiera arbetsuppgifterna kan alla barn gå i klassen. Vi har de barn vi har i skolan och vår uppgift är att skapa de bästa möjligheterna för dem. Vi ska hålla på barns lika rätt att få den undervisning som han eller hon fungerar bäst med.

Forskning visar att läraren är den viktigaste faktorn för elevens studieframgångar. Hon/han är den person som ser barnet, peppar, utmanar och lyfter fram. Alla barn har någon talang som skolan ska anstränga sig för att upptäcka tidigt och hjälpa till att utveckla för att självkänslan ska växa. När läraren ger beröm växer självförtroendet också hos kamrater, ’jag kan också!’

Det är inte lätt att vara lärare idag. Det är så mycket en lärare har att ansvara för. Men det finns goda arbetsmetoder och alltid möjligheter att lära av och stötta varandra inom lärarkåren. För att elevens behov ska stå i centrum kan olika slags kartläggningar behövas. Utöver pedagogiska, psykologiska och medicinska sådana kan en social kartläggning göras som komplement. Här kan man samverka med exempelvis socialtjänsten.

Elisabeth Sörhuus framhåller återigen föräldrarnas viktiga roll. Många föräldrar känner sig i underläge inför skolans personal. Många kommer från länder där skolan är en myndighet och kan helt enkelt inte tro på att skolan vill ha deras medverkan. Inte så få föräldrar har dåliga minnen från sin egen skolgång och bryr sig därför inte om att komma till skolans möten.

Hur får man föräldrar att vilja komma till skolan?

– Ordna familjemiddag! Bjud in och be att de tar med sig lite mat. Duka upp en buffé för alla – föräldrar, syskon, elever och lärare. Att äta tillsammans ger naturliga kontakter och det går då ofta bra att ta upp olika saker som rör barnets skolgång. Lärarna slår sig ned lite här och där och småpratar. Ofta står eleverna för någon presentation eller underhållning och det uppskattas. Det föräldrar längtar efter är att få vara stolta över sitt barn!

– Fråga föräldrarna: ”Vad vill du att ditt barn ska lära sig i skolan?” Och även: Vad vill du som förälder ha ut av skolan för egen del? På Hjulstaskolan ledde det till aktiviteter i skolan som körsång, laga saker i slöjden, teaterbesök, ”prat-kafé”, kulturkvällar, IT-kafé – listan kan göras lång.

När hemmet inte kan ge hjälp med exempelvis läxor kan skolan bistå med det som borde vara naturligt för hemmet. På Hjulstaskolan erbjuds läxhjälp via stiftelsen Läxhjälp, där studenter får betalt av näringslivet för att hjälpa och stötta. Frukost serveras på skolan, öppet för alla, även personal. Att föra över ungdomsgården till skolans domän betydde att även flickor fick lov att gå dit. Där finns personal, kafé, och läxhjälp fram till stängningen klockan 21. Lovskolor är ett sätt att hjälpa de barn som inte reser bort under sommarlovet.

– Skolan ska vara det andra hemmet för barnen. Öppen med personal som gör sitt bästa, trygghet och bra bemötande, säger Elisabeth Sörhuus. Ledarskapet är viktigt. Rektor är den pedagogiske ledaren och ska ha tid att ha kontakt med eleverna. Centralt är att arbeta för att vinna familjernas förtroende och att ge barnen trygghet, vilket kan ta tid att bygga upp.

Hur kommer det sig att skolresultaten blir allt sämre?

– Ett skäl är att vissa skolor tar emot många elever som nyss kommit till Sverige. Det säger sig självt att de som inte kan svenska, inte tidigare gått i skolan och/eller har trauman efter våld och flykt inte kan prestera på samma sätt som andra barn. I statistiken borde man räkna bort de elever som gått i skolan kortare tid än tre år. Då skulle vi få andra siffror på skolresultat. En del kommuner har förstått detta.

– Vi har blivit bättre på metoder som hjälper de nyanlända. Det kan handla om att först lära sig läsa och skriva på modersmålet. Därefter går det lättare att lära sig svenska. Resultaten kommer att bli bättre! säger Elisabeth Sörhuus.

Lästips:

"Strategier för skolutveckling i Söderort och på Järvaområdet", Utbildningsförvaltningen, Stockholms stad, 2010.

*"Träffpunkt föräldrar", Hjulsta skolor, Spånga-Tensta stadsdelsnämnd.
www.hjulstaskolan.se*

"Synligt lärande – Presentation av en studie om vad som påverkar elevers studieresultat", SKL 2011.

Fritidshem för lärande och en meningsfull fritid

Efter skoldagens slut går många barn till ett fritidshem ("fritids"). Flest inskrivna barn finns i åldersgruppen 6 till 9 år (83 %). Enligt skollagen ska fritidshemmet stimulera elevers utveckling och lärande samt erbjuda dem en meningsfull fritid. Fritidshemmet har en viktig uppgift att främja allsidiga kontakter och social gemenskap.

Fritidshemmen är en del av skolbarnomsorgen (tillsammans med familjedaghem och öppen fritidsverksamhet). Vanligen är fritidshemmen integrerade och har gemensam ledning med skolan. Kommunerna är skyldiga att erbjuda fritidshem till skolbarn till och med 13 år vars föräldrar förvärvsarbetar eller studerar eller om eleven har ett eget behov på grund av familjens situation i övrigt. Däremot har skolbarn ingen rätt till skolbarnsomsorg om föräldrarna är arbetslösa eller föräldralediga. En del kommuner låter dock barn få tillgång till skolbarnsomsorg ändå. År 2009 var det 81 kommuner av 290 som lät barn behålla sin plats i skolbarnsomsorgen om föräldern förlorade sitt arbete. Barn till föräldralediga fick behålla sin plats i 50 kommuner (SCB.se).

Vid sidan av gruppstorlekar och personaltäthet finns även andra faktorer som kan betraktas som betydelsefulla ur kvalitetssynpunkt. Det gäller exempelvis barngruppernas sammansättning, personalens kompetens och lokalernas utformning.

Att lära genom lek och skapande arbete

Alla barn behöver leka, det är en förutsättning för lärandet. Att leka och att vara en bra kamrat är förmågor som barnen får praktisera varje dag på sitt fritidshem. Det säger fritidspedagog Jessica Bergqvist som arbetar på Norrahammarskolans fritidshem i Skellefteå.

Alla känner till skolan och förskolan och många vet i stort hur det fungerar för barnen. Fritidshemmet, eller skolbarnsomsorgen, däremot, är inte lika känt.

Detta trots att uppdraget är stort och viktigt, ”att förena omsorg och pedagogik som stödjer barnens fysiska, intellektuella, sociala och emotionella utveckling”.

Från första juli 2011 har fritidshemmet ett starkare uppdrag än tidigare – att stimulera (tidigare: stödja) elevers utveckling och lärande. Fritidshemmet arbetar enligt samma läroplan som förskoleklassen och grundskolan och ska komplettera skolan genom att använda sig av andra arbetssätt. Uppdraget är att ge barnen god omsorg när föräldrarna arbetar eller studerar och erbjuda meningsfull fritid och stimulans i utvecklingen. Fritidshemmet är också öppet före och efter skoltid och även under loven.

Skolinspektionens bild

Ungefär 80 procent av alla barn mellan sex och nio år är inskrivna på fritids. Av alla barn mellan tio och tolv år är ungefär tio procent inskrivna på fritidshem. Alltså tillbringar barnen stor del av sin vakna tid i skolan och fritidshemmet. Skollagen kräver att alla barn oavsett var de bor ska ha rätt till god kvalitet. Detta är viktigt eftersom fritidshemmet också ska kompensera för barns olika uppväxtvillkor.

– Fritidshemmet kan kompensera för det som föräldrar kanske inte hinner eller maktar med, som till exempel att vara ute och lära sig om natur och miljö eller att hantera olika situationer i närsamhället, säger Marie Sedvall Bergsten, undervisningsråd på Skolverket.

Men resurserna anpassas inte utifrån de behov som finns. Antalet barn per anställd i fritidshemmet har ökat drastiskt. Sedan början av nittiotalet har gruppstorlekarna i genomsnitt fördubblats och personaltätheten halverats. År 2010 fanns det i snitt 38 barn per avdelning och drygt 21 barn per årsarbetare.

Det finns också en risk att integrationen mellan skola och fritidshem urholkar fritidshemmets uppdrag. Eftersom fritidspedagoger också är verksamma i förskoleklassen och skolan händer det att skolan slukar fritidspedagogerna och att verksamheten på fritidshemmet ibland kommer i andra hand.

Det krävs medvetna rektorer för att värna om fritidshemmets uppdrag att komplettera skolan och på ett friare sätt stimulera barnen att arbeta med det som de lärt sig i skolan. Skolverket konstaterar att fritidshemmen ofta behandlas styvmoderligt vid fördelning av resurser och vid planering av skolans verksamhet.

När Skolinspektionen granskade kvaliteten i 77 fritidshem framkom bland annat att barnens emotionella och intellektuella utveckling behöver mer stöd, att det pedagogiska uppdraget måste tas mer på allvar, att omsorgsambitionerna inte alltid går att förverkliga, och att det behövs större variation för att kunna stimulera alla barn (Skolinspektionens rapport 2010:3).

Marie Sedvall Bergsten

”Sedan början av 1990-talet har gruppstorlekarna i genomsnitt fördubblats och personaltätheten har halverats. År 2010 fanns det i genomsnitt 38 barn per avdelning och drygt 21 barn per årsarbetare.”

Marie Sedvall Bergsten

Olika förutsättningar och arbetssätt

Villkoren skiljer sig mellan olika skolor och fritidshem. Fritidspedagog Annacari Wallin är föreståndare för Fagersjöskolans fritidshem i södra Stockholm. 125 barn är inskrivna från förskoleklass till och med år tre. Nästan hälften av barnen på fritidshemmet har ett annat modersmål än svenska. Barnen är indelade i tre åldersblandade grupper. I varje grupp ingår 37–47 barn och tre personal, vilket betyder cirka 14 barn per anställd. Barnen kommer i olika omgångar under dagen. Sexåringarna kommer oftast klockan tolv då 8–10 barn är ensamma i lokalerna tillsammans med två personal. Stor del av tiden på fritids tillbringas utomhus. Pedagogerna på fritidshemmet samverkar med lärarna i förskoleklass till och med år tre och/eller är till stöd för vissa elever under delar av skoldagen.

Fritidspedagog Hadar Nordin arbetar på Kungsholmens friskola, ett föräldra-kooperativ i Stockholm. 85 barn är inskrivna i fritidshemmet. En barngrupp består av högst 35 barn och leds av fyra personal, vilket betyder drygt 8 barn per anställd. Här finns rum för olika aktiviteter: biblioteket för den som vill läsa eller spela spel – eller inte göra någonting. I ateljén finns möjligheter att skapa med hjälp av olika material. Rörelserummet är avsett för drama, bygglek eller något annat som kräver plats. Varje onsdag är det utflykt, om vädret tillåter större delen av dagen. Både barn och personal tycker om onsdagar som innehåller upptäckarglädje, nyfikenhet och medhavd matsäck.

– Vi ser mer vad som händer med och mellan barnen än vad man gör i klassrummet. Därför är det förödande med stora grupper och alltför lite personal. Det vi gör på fritids handlar om möten och tillit. Det sociala och emotionella samspelet är vårt område, baserat på situationer. Vi är våra egna verktyg, säger Hadar Nordin.

Skola och fritidshem arbetar med barns utveckling och lärande

I Norrköping finns ett ”schema” som förtydligar de olika tyngdpunkterna. Skolan fokuserar på kunskapsöverföring i exempelvis svenska, NO, matematik, idrott och SO och har social kompetens, identitetsutveckling, och känslomässig utveckling som ”bisysslor”. På fritids råder det omvända förhållandet; social kompetens, identitetsutveckling och känslomässig utveckling står i fokus medan kunskap i svenska, NO, SO, matematik och idrott får komma med ”av bara farten”.

– Det är viktigt att fritidspedagogerna vet vad man arbetar med i skolan så att de kan haka på barnens frågor och fördjupa diskussionen. Och fritidspedagogerna vet vad barn gör och lär på fritiden och kan bolla det vidare till lärarna, säger Ewy Dahlin, tidigare rektor på Folkparksskolan i Norrköping, numera utvecklingsledare i Jönköping.

Idag sker stora delar av lärandet utanför klassrummet. Barnen kan den nya tekniken ofta bättre än vuxna och är vana att helt på egen hand välja vad de vill se, höra eller göra. Om ett barn idag inte når målen i skolan behöver det inte bero på läs- och skrivsvårigheter. I stället kan det bero på att barnet har svårt med uthållighet och koncentration och med att ta hänsyn till andra.

– Här kommer fritidshemmet in med träning i social kompetens och samspel, vilket också har betydelse för att nå kunskapsmålen, säger Ewy Dahlin. Hon betonar att fritidshemmen har ett ännu viktigare uppdrag än tidigare.

Leken används medvetet för att underlätta lärandet. Det barnen lär sig i skolan ger ofta stoff till leken på fritids och då gäller att fritids har det material som behövs och att fritidspedagogerna vet vad målet med undervisningen är.

Att vara duktig att leka, ”lekskicklig” på fackspråk, ger barnet fördelar. Barnet kan uttrycka sig så att andra förstår, man kan umgås socialt, man är problemlösare, man är uthållig och kan koncentrera sig.

Fritidshemmet ska ge omsorg och en meningsfull fritid, men det allra viktigaste uppdraget är enligt Ewy Dahlin att stötta barnen i deras utveckling.

– Vi måste hinna bygga relationer! Barnen behöver känna tillhörighet, inte till alla, men i alla fall till några. Står de utanför grupper här så hittar de andra, icke önskvärda grupper. Ska fritidshemmet ha en chans att stötta barnen i identitetsbygget och i deras kultur krävs utbildade fritidspedagoger och en rimlig bemanning.

Att utveckla identitet och självkänsla

Kultur och fritid innebär möjligheter för barn och unga att utveckla begåvning och intressen. Självkänslan växer när de blir sedda och bekräftade. För ungdomar är fritiden ett socialt fält där de utvecklar identitet. Livsprojektet startar och inte minst för utsatta barn och ungdomar kan kultur och skapande bli en friskfaktor.

Ett stort forskningsprojekt i tolv länder i Europa har omfattat 5 000 elever i åldrarna 13–16 år. Genom frågor och observationer har forskarna visat att det finns tydligt positiva effekter bland de elever som kontinuerligt deltar i drama och teaterverksamhet. Skolelever som deltar i dramaverksamhet:

- Tycker mer om skolaktiviteter.
- Har lättare för att läsa och ta sig an arbetsuppgifter.
- Känner sig säkrare på att kommunicera.
- Har lättare för att lösa problem.
- Har lättare för att hantera stress.
- Är mer empatiska och toleranta.
- Har större självförtroende och mår bättre hemma.

– Resultaten pekar mot att vi borde ha mer drama och teaterverksamhet i den svenska skolan. Tyvärr går utvecklingen i motsatt riktning även i Sverige. Drama och teater har låg status och ställning och ingår inte i den nationella läroplanen, säger Helge von Bahr, på Kulturcentrum för barn och unga i Umeå, där man nyligen arrangerade en konferens om teater i undervisningen.

– Politiker talar gärna om idrottens viktiga roll för unga medan färre lyfter fram kulturen. Det krävs annan metodik och politisk medvetenhet för att det sociala syftet med kultur och musik ska uppnås, säger Håkan Sandh, chef på Sveriges musik- och kulturskoleråd.

Han anser att musik- och kulturskolor allmänt sett fungerar bra för yngre barn, problemet är att det är kö på många håll för att komma in. När idrotten har sorterat bort 13–14-åringarna behöver dessa något annat att satsa på. Kulturskolorna borde ha mer att erbjuda den åldersgruppen även om de inte tidigare gått på kulturskolan. De behöver en annan verksamhet än den som nioåringar får.

Det behövs politiskt mod

Vård, skola, omsorg och kultur. Detta gäller i Luleå där kommunpolitikerna är överens om att satsa extra och långsiktigt på kultur för barn och unga. Kulturskolan är fredad och här gäller inte gängse besparingskrav. Kulturskolan är gratis, kultur för unga har fått en ny miljon kronor i budgeten, och en särskild bokbuss för barn och ungdomar är snart ute på vägarna på landsbygden.

– Visst behövs politisk medvetenhet om kultur, men än viktigare är politiskt mod, säger Karl Petersen, kommunstyrelsens ordförande i Luleå. Han vet vad han talar om efter att ha fått många frågor: Varför är bara kulturen fredad? Varför satsar kommunen på ett kulturhus? Varför måste skolan dra ner, när kulturen inte behöver?

Håkan Sandh

Karl Petersen har argument: Skola och omsorg tar 80 procent av kommunens budget. Det måste också finnas trivsel i kommunen. ”Folk trivs bättre när något händer. Om vi politiker har mod att satsa på kulturen blir vi en attraktiv kommun.”

Luleå Kulturskola är en långsiktig strategisk satsning och verkar för att alla barn och ungdomar ska få ta del av och delta i kulturell verksamhet. Utbudet innefattar musik, dans, drama/teater samt bildkonst/media. Kulturskolans verksamhet bedrivs i huvudsak i skolan på dagtid.

På skolorna runt om i kommunen finns kulturpedagoger som arbetar tillsammans med lärare och även har lektioner med grupper av barn och ungdomar. Lärandet i skolan främjas genom kreativt skapande arbetsformer och blir en naturlig del i skolans vardag.

Drömmarnas hus

Drömmarnas hus är ett personalkooperativ på Rosengård i Malmö som arbetar med socialt förändringsarbete för barn och unga med kulturen och naturen som verktyg. Året var 1990 när sju cyklande dramapedagoger for runt till olika skolor för att inspirera barn och unga att uttrycka sig skapande i drama och teater.

År 2000 döptes föreningen om till Drömmarnas hus. Då hade verksamheterna växt rejält. Alla projekt drivs med medel från finansörer som delar värdegrunden *Vi vet att det går att förändra världen med kultur!* Ett nytt exempel är nättidningen ”mittomrade.nu” där unga ger sin egen bild av det i massmedia ofta svartmålade Rosengård.

Lotta Lundgren är chef för Drömmarnas hus och har energi och kraft som få. Hon säger att det är barn och ungdomar i Rosengård som är hennes drivkraft. Stora teaterföreställningar med 120 barn på scenen och 800 i publiken blev stora succéer. *”Då satte vi Rosengård på kartan med något positivt som alla boende var stolta över!”* Och på den vägen har det fortsatt – med idéer som förverkligas och stärker självkänsla hos barn och ungdomar.

Den permanenta verksamheten i Drömmarnas hus finansieras av Malmö stad, som blev Årets kulturkommun 2011. Där ingår öppna, kostnadsfria, kreativa verkstäder på kvällar, skolpedagogiskt arbete för grundskolor och gränsöverskridande konstnärliga samarbeten. Verksamheter på lov för olika åldrar och familjedagar ordnas också.

År 2003 fick Drömmarnas hus ett nationellt uppdrag att under tre år sprida exempel runt om i Sverige om hur man kan arbeta skapande med barn och ungdomar. Då ordnades föreläsningar, seminarier, Stiftelsen för kultur i förorter bildades och en hemsida skapades där man delar med sig av arbetsmetoder och tips. Till ”Kulturtåget” bjöds politiker in. *”Det är oerhört viktigt för oss att få politiker att förstå hur viktigt det är att inse att unga kan och vill höja sina röster.”*

”Drömmarnas hus vill vara en öppen arena för dem som verkar här. Var och en är en viktig vattendroppe för att skapa en positiv våg som sköljer över Malmö stad!”

– Jag är stolt över våra verksamheter som ger så många människor möjligheter att få uttrycka sig, möjligheter till naturupplevelser, kultur och skapande. Jag tackar alla som har gjort detta möjligt. Nu rullar vi vidare mot nya äventyr, säger Lotta Lundgren.

El Sistema i Hammarkullen

Vem har inte hört talas om stjärndirigenten Gustavo Dudamel, som växte upp i slummen i Venezuela och numera är eftersökt av konserthus över hela världen? Som chefsdirigent för Göteborgs Symfoniker startade han ett samarbete med kulturskolan i Angered i Göteborg. I förorten Hammarkullen pågår nu en orkesterskola enligt den modell som Dudamel skapade i Venezuela och som har fört barn bort från slummen till en bättre framtid.

El Sistema i Hammarkullen erbjuder undervisning tre gånger i veckan och har verksamhet inom förskola, fritidshem, fritidsklubb och fritidsgård. Eleverna får också träffa symfonikerna och andra professionella musiker, gå på konserter och göra orkester- och körresor tillsammans för att träffa andra vänner i musiken.

Tanken är att eleverna ska lära tillsammans med andra och att familjerna också ska vara delaktiga. Varje onsdag arrangerar kulturskolan familjeträffar med mat och musik, det kan vara undervisning eller små konserter. Ibland deltar El Sistemas unga musiker i konserter på Konserthuset på Götaplatsen – och jublet efteråt vill aldrig ta slut. Inte heller när de spelar på hemmaplan i Hammarkullen.

Lite kulturfakta

- Det finns musik- och kulturskolor i 278 av landets 290 kommuner.
- 150 000 barn och unga har musikundervisning och 50 000 barn ägnar sig åt teater eller dans.
- Avgifterna varierar stort, från 0 kronor till 1 700 kronor per termin. Genomsnitt är 637 kronor.
- Enligt nya skollagen ska varje skola, även fristående skolor, ha ett skolbibliotek. Mellan åren 2002 och 2008 har antalet skolbibliotek minskat.
- Två tredjedelar av landets cirka 6 000 skolenheter har någon form av skolbibliotek. Det betyder att 250 000 skolelever inte har tillgång till ett bibliotek i skolan. 8 av 10 skolor använder sig av folkbiblioteket.
- Läsning bland barn och unga i åldern 10–18 år minskar.
- De främsta aktiviteterna inom sociala medier för unga svenskar 16–29 år är att chatta (89 procent), kommentera bilder (88 procent), skriva om sig själv (82 procent) och lägga ut foton på sig själv/familjen (80 procent).

Källor: Sveriges Musik- och Kulturskoleråd, Kulturrådet (2008), SOM-undersökningen (2009).

Länktips:

www.drommarnashus.se

www.kulturskolan.angered.se

En länk för att se och lyssna finns också på hemsidan.

www.dramanetwork.eu

DICE

Lästips:

"Utveckling pågår – Om kvalitetsarbete i fritidshem", Skolverket 2011.

"Fritidshemmet – en samtalsguide om uppdrag, kvalitet och utveckling", Skolverket 2011.

Skolan som gemensam arena

Flera stora studier har visat att goda skolprestationer är en av de starkaste faktorerna för att förebygga psykisk ohälsa.¹ Många anser att barns skolresultat enbart är skolans ansvar, men även socialtjänsten och hälso- och sjukvården har ett ansvar för att barn de kommer i kontakt med får möjlighet att lyckas i skolan. Dessvärre finns en tendens till att de barn som har en utsatt livssituation och/eller är i samhällets vård misslyckas i en ökande grad.²

Barnpsykiatrikommittén (1998) menade på motsvarande vis att skolan borde ta ett större ansvar för eleverns psykiska hälsa. Ansvarsgränserna mellan exempelvis elevhälsovården och hälso- och sjukvården har länge varit otydliga. Det får bland annat till effekt att den kunskap om ett barn som samlas in på BVC genom kontroller, språktester och screening sällan kommuniceras till förskolan och därigenom inte får betydelse för det stöd barnet får i vardagen.

Skolan kan utgöra en gemensam arena för olika verksamheter som har i uppdrag att se och stödja barn och unga. Att identifiera barn med hög frånvaro i förskolan kan också vara ett sätt att upptäcka problem i hemmet, vilket kan föranleda samarbete med socialtjänsten. Skolans åtgärder för att minska skolfrånvaro är också ett sätt att upptäcka elever med psykisk ohälsa, vilket kan föranleda samarbete med första linjen och/eller barnpsykiatrin.

Skolan som plattform för integration

Skolan är en arena där barn, föräldrar och skolans vuxna möts. För föräldrar och barn från andra länder är det särskilt viktigt att samspelet fungerar.

Riyadh Al-Baldawi, psykiater, överläkare och chef för Orienthälsan i Stockholm, ser skolan som möjlighet till integration i det svenska samhället.

– Vi kan lyckas om vi sätter barn och familj i centrum, säger han. Därför behövs mer kunskaper om migrationsprocessen, förflyttningen från det gamla till det nya hemlandet.

Barn följer med sina föräldrar. Resan kan vara komplicerad och pågå under flera år. Inte sällan flyttar familjen mellan olika länder, gömmer sig och det kan ta tio år innan man har kommit dit man vill. Barnen, särskilt de yngre, har inte hunnit forma sin identitet i hemlandet. I stället formas deras identitet av omständigheterna under förflyttningarna. För barn är denna fas otrygg. De inte kan påverka sin situation och de bär med sig det som skett under resan till Sverige. Trauman riskerar att samlas på hög. Barn riskerar också att bli bärare av föräldrarnas trauman.

Att inte ha hunnit format sin identitet ger barnet problem. Han/hon kallas ”kurd” utan att bottna i den kulturen. Nioåriga flickor kan bära slöja utan att veta varför – alltså blir barnet ofta budbärare för föräldrarnas kultur, menar Al-Baldawi.

¹ Kungliga Vetenskapsakademien (2010a), *Barns och ungdomars psykiska hälsa i Sverige. En systematisk litteraturöversikt med tonvikt på förändringar över tid.*

² Socialstyrelsen (2011b), *Barn och unga – insatser år 2010.*

Nyfiken på det nya landet

Barnets ålder har betydelse för hur de knyter an till den nya miljön. Enligt Al-Baldawi har barn under sju år som kommit till Sverige inte hunnit förankra sig i hemlandets kultur. Därför har flertalet av de yngre barnen stor chans till en positiv utveckling. De identifierar sig med det nya landets sätt att leva och vill smälta in, samtidigt som de är nyfikna på sitt ursprung och söker balans mellan de båda kulturerna. En mer begränsad utveckling beskriver dr Baldawi så här: dubbel tillhörighet, ilska mot det nya landet och söker det materiella.

När det gäller barn som är äldre än sju år vid ankomsten kan utvecklingen också gå åt olika håll. Oddsens är hälften-hälften. En god utveckling innebär tillhörighet både i det nya och gamla landet och ambitionen att lyckas i skolan. Mindre god utveckling utmärks av att endast identifiera sig med och idealisera ursprungslandet. Därför finns bara ett svagt intresse för Sverige.

Barn och vuxna i olika faser

Det finns ofta ett gap mellan hur barn och vuxna upplever exilen. När familjen fått upphållstillstånd föds hopp och förväntan hos de vuxna. Barnen däremot delar oftast inte föräldrarnas optimism. De är i en annan fas, saknar sina kompisar och familjemedlemmarna i hemlandet. Vissa skriver flera brev per dag till kamrater för att övervinna sin saknad. Men barnen undviker att ”störa” föräldrarna genom att tala om sin saknad, säger Al-Baldawi.

I nästa fas, efter cirka ett-två år, börjar de vuxna tvivla – inget jobb, svårt att lära sig språket. Barnen däremot börjar lära sig svenska riktigt bra och uppskattar skolan med nya kamrater. När barnen inte ser någon förändring hos föräldrarna söker sig de ofta till någon i skolan som de har förtroende för.

– Det gäller, säger Al-Baldawi, att se i vilken fas vi träffar familjen. Var befinner sig de vuxna på skalan från framtidstro och hopp till besvikelse och frustration? Och var befinner sig barnen?

Det behövs kunskap om familjens bakgrund och aktuella situation för att bedöma problemen och för att kunna se olika lösningar. Det är helheten som gäller och att tala med familjen. Som neutral institution kan och bör skolan skapa möjligheter till dialog: varje förälder vill ju att deras barn ska lyckas i skolan. Det behövs mer av möten mellan skolpersonal och föräldrar, även träffar där skolans egen personal diskuterar hur de själva ställer sig till de problem de har att hantera.

Att svenska samhället saknar naturliga mötesplatser mellan invandrade familjer och svenskar är ett hinder för integration. Bostadssegregationen har fördjupat gapet mellan samhällets olika grupper. Här kan mottagande kommuner göra insatser: ordna träffar och föreslå fadderfamiljer. Invandrarföreningar kan anlita landsmän som handledare för de nyanlända.

Redskap för att förstå Sverige

Al-Baldawi har åtskilliga gånger fungerat som handledare på skolor där lärare har diskussioner i grupper med invandrade föräldrar och skolpersonal. Det har inte handlat om ”så här gör vi i Sverige”, i stället diskussion kring olika fallbeskriv-

ningar. Frågan: Vad tycker du ska göras för att lösa problemet? leder till diskussion och reflektion. Det handlar inte om att ifrågasätta familjens värderingar, i stället att peka på alternativa lösningar.

Det behövs kurser om jämställdhet och demokrati för invandrade föräldrar:

– De måste få redskap för att förstå Sverige. Familjen som odelbar grupp kan känna sig hotad av skolan. Att skolan hävdar barnets integritet kan strida mot familjens principer. Det kan i vissa fall leda till att barnet flyttas till en religiös friskola, säger Al-Baldawi.

Detta är grundläggande enligt Al-Baldawi:

- Det är viktigt för skolan att veta vilken miljö som barnet kommer ifrån.
- Ge föräldrar och barn kunskap om det nya samhället.
- Låt lärare på betald arbetstid engagera sig socialt (se nedan).
- Utveckla elevhälsan så att den har kompetens att arbeta med invandrarbarn och deras föräldrar.

Flera skolor arbetar för att få föräldrar att känna sig hemma med barnens skola, men mycket mer kan göras. En svårighet är att inte alla föräldrar är hågade att komma.

– Knacka dörr, uppmanar Al-Baldawi, för att berätta vad skolan står för.

Alla lärare har inte den sociala kompetens som behövs, inte heller intresse för en sådan uppgift. Hur ska det gå till?

Al-Baldawi viftar bort invändningen eftersom hans erfarenhet är att många tycker att det är intressant och utvecklande att få närmare kontakt i elevens miljö.

– Lärare kan hjälpas åt, säger han. När några lyckas inspirerar de sina kollegor. En reform som han önskar sig är att varje lärare ska frigöras en och en halv timme i veckan – på betald arbetstid – för socialt utvecklingsarbete. Den tiden ska användas för att träffa elever eller föräldrar, kanske över en kopp kaffe i köpcentret, detta för att bättre lära känna barnet och hemmiljön.

– Skolan ska gå föräldrarna till mötes. Då ökar möjligheterna till integration, säger Al-Baldawi.

Lästips:

”Den okända resan”, Migration, ackulturation* och hälsa utifrån ett interkulturellt och kliniskt perspektiv, av Riyadh Al-Baldawi, 2011, utgiven av H. Lundbeck AB. (*Ackulturation definierar Al-Baldawi som den förändringsprocess som sker hos individer eller grupper när man möter människor med andra kulturella och sociala referenser och traditioner.)

”Nyanlända elevers utbildning – goda exempel från tio kommuner”, SKL 2010.

Bättre skola för nyanlända elever

Varje år kommer tusentals barn och unga från andra länder till Sverige för att leva sina liv här och börja i skolan. För kommunerna innebär det en utmaning eftersom de nyanlända varken kan svenska eller har erfarenhet av den svenska skolan.

Några centrala punkter för framgång i kommunernas arbete enligt Riyadh Al-Baldawi:

- Att de nyanlända börjar sin undervisning i förberedelseklass. Därefter introduceras de för svenska skolan, får svenskundervisning och anpassad undervisning i andra ämnen.
- Satsning på modersmålsundervisning och studiehandledning.
- Att politiken sätter tydliga lokala mål och följer upp verksamheten.
- En aktiv samverkan inom kommunen, mellan till exempel socialtjänsten och skolan.

Elevernas bakgrund behöver inte spela roll

Statistiken visar att elever som kommer från studieovana hem eller har kommit till Sverige efter skolstart ofta – men inte alltid – har sämre resultat än andra elever. Skolan har mycket svårt att klara sin kompensatoriska roll. Det är inte acceptabelt, heter det i ett pressmeddelande från SKL.

Skillnaderna inom gruppen elever med utländsk bakgrund är mycket större än skillnaderna mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund. Nästan 85 procent av de elever som kommer till Sverige före ordinarie skolstart blir behöriga till gymnasieskolans nationella program medan bara 53 procent av de som kommit efter skolstart blir det.

I huvudsak är det annat än bakgrund som förklarar elevernas resultat. Lärarens kompetens, styrning och ledning av skolan samt höga förväntningar på eleverna är några faktorer.

Skolans personal måste tro på eleverna – och visa detta i praktiken oavsett elevernas bakgrund och förutsättningar. Då ökar elevernas självkänsla, deras ambitioner och därmed chanserna till goda resultat.

”Svåra barndomsförhållanden med exempelvis bristfällig omsorg eller övergrepp ökar risken för dåliga skolprestationer.

Samtidigt är det just goda skolprestationer – och utbildning efter grundskolan – som är ett starkt skydd för utsatta barn eftersom det minskar sannolikheten för ogynnsam utveckling på lång sikt.”

Social rapport 2010, Socialstyrelsen

Nyanlända

Forskning visar att det är gynnsamt för nyanlända elever att ha ett starkt modersmål. Det gör det lättare för dem att lära sig och ta in nya kunskaper. Kommunerna vet inte på förhand barnens åldrar, var de kommer ifrån och vilka språk de talar eller vilka förkunskaper de har.

Därför behövs förberedelseklasser. Om eleven skulle gå direkt in i ordinarie klass kan det bli svårt att ge det stöd som behövs.

– Elever mår inte bra av att sitta i klassrummet och inte hänga med. Alla mår bra av att känna att de utvecklas och denna utveckling är lättare att få tillstånd i förberedelseklassen, säger rektor Björn Sandblad, Lommarskolan, Norrtälje.

Om förberedelseklassen används på rätt sätt kan den bidra till att eleven lättare finner sig tillrätta i skolan. Utgångspunkten bör vara en genomtänkt strategi för helheten. En erfarenhet i flera kommuner är att det är viktigt att göra tiden i för-

beredelseklassen så kort som möjligt. Övergången till ordinarie klass bör göras så smidigt som det bara går.

Det är viktigt att lärare som undervisar i ordinarie klasser har kunskap om vad inläring på andraspråk innebär. På Djäkneparksskolan i Norrköping undervisar alla lärare på skolan i sina respektive ämnen också i förberedelseklasserna. Det betyder att eleverna byter klass, men inte lärare vilket kan kännas tryggt. Djäkneparksskolan har gått från att vara en av de mindre ansedda högstadieskolorna till att bli den med högst status i kommunen. Det märks genom att elever från områden med goda socioekonomiska förhållanden aktivt söker sig till skolan.

– Det är ovanligt för en skola där 75 av 380 elever är nyanlända, säger utbildningschefen Lars-Åke Edwardsson, Norrköping.

Flera kommuner väljer att placera förberedelseklasser på skolor där många svenska elever går. I Växjö har man flyttat de internationella klasserna från det område där 90 procent av invånarna har utländsk bakgrund till en skola i ett nästan ”helsvenskt” område. Ett resultat är att de nyanlända stannar kvar och går över till ordinarie klass. Enligt rektor ger detta skolan en ”positiv dimension” och bättre speglar det samhälle vi har idag.

Det tar ett par år att lära sig vardagssvenska. Betydligt längre tid tar det att lära sig använda svenska som skolspråk. Därför, menar forskare, är det nödvändigt att eleven samtidigt som hon lär sig svenska också har ett fullt utvecklat modersmål i nivå med sin ålder. På så sätt avstannar inte den sociala och kunskapsmässiga

utvecklingen. De elever som läser modersmål presterar bättre i skolan. Skolverket konstaterar i studien "Med annat modersmål" att skillnaderna i meritpoäng inte enbart kan förklaras av om eleven är studiemotiverad eller inte.

I grundskolan år 2009/2010 fanns enligt inrapporterade uppgifter till Skolverket cirka 173 000 elever som var berättigade till modersmålsundervisning. Men bara drygt hälften, 53 procent, deltog i sådan undervisning. Det finns flera skäl till att deltagandet är så långt: undervisningen är frivillig, färre än fem elever vill delta, svårt att hitta behörig lärare. Det kan också vara så att modersmålet inte är det dagliga umgängesspråket i hemmet.

När SKL beskriver goda exempel på mottagandet av nyanlända elever visar det sig att lokala mål kan höja elevernas resultat. Förväntningar har avgörande betydelse. Tror man att de nyanlända inte kommer att lyckas så kommer de att misslyckas. Har man däremot höga förväntningar kommer de att lyckas.

– Endast en mindre del av elevernas resultat kan förklaras av elevernas bakgrund. Resten avgörs av lärarens ambition och förhållningssätt, säger Magnus Åkerlund, chef för utvecklingsenheten, Luleå.

Haninge kommun har blivit rikskänd för att ha fokus på resultat i kombination med höga förväntningar. Skolor i invandrartäta områden lyckas ibland bättre än skolor där de flesta elever har svensk bakgrund. Hela 95,8 procent av eleverna i årskurs tre i Klockarbergsskolan klarade Haninges eget utformade test i matematik år 2008. På Vikingaskolan klarade 35 procent av eleverna samma prov. På Klockarbergsskolan har 80 procent utländsk bakgrund, på Vikingaskolan har 62 procent svensk bakgrund. Ytterligare en förklaring till framgångarna i Haninge är en satsning på engagerade lärare.

I Uppsala har man från politiskt håll och från den förvaltning som ansvarar för uppföljning av resultaten arbetat mycket aktivt för att visa hur det går för de nyanlända eleverna.

– Vi måste följa upp att varje enskild elev klarar sig i skolan. En uppenbar risk med att presentera genomsnittssiffror över alla elevers resultat är att man missar de elever som har extremt låga resultat. Därmed riskerar man att missa att det behövs insatser för att lyfta dessa elever. En annan risk är att man inte vet vilka det är som drar ned de generella resultaten. Då blir de extra insatser som sätts in för generella och kommer inte rätt individer till del, säger Cecilia Fors, ordförande för barn- och ungdomsnämnden i Uppsala.

Barnen är inte en isolerad enhet – det handlar om hela familjen. Om barnen upplever att föräldrarna lyckas i det nya landet, att de kan försörja sig och mår bra kan barnen inrikta sig på sin utbildning och får bättre förutsättningar att nå goda resultat.

Forskning visar att elever som inte kan få så mycket hjälp med skolan hemma blir understimulerade under det långa sommarlovet och halkar efter sina jämnåriga kamrater. Två elever som i juni låg på samma kunskapsnivå kan med andra ord ha glidit från varandra i augusti. Många kommuner arbetar med sommarskola, ett bra sätt att fånga upp barn som riskerar att inte nå målen. Ofta prioriteras de nyanlända barnen inom denna verksamhet. Personalen hjälper barnen att hålla igång sina svetskunskaper, barnen får träffa varandra och får en meningsfull fritid.

Lästips:

"Nyanlända elevers utbildning – goda exempel från tio kommuner", SKL 2010.

"Analys Öppna jämförelser grundskola 2009, Konsten att nå goda resultat – erfarenheter från framgångsrika kommuner", SKL 2009.

Den nya elevhälsan – en utmaning för lärarna

Den nya elevhälsan är en utmaning för skolan. Lärarna ska bli mer delaktiga nu när elevhälsan ska gå in i skolan på ett nytt sätt. Den nya skollagen ger den en ny, tydlig roll – att stödja elevens utveckling mot målen.

Rektor är ansvarig och ska se till att elevhälsan arbetar för att skapa ett gott klimat i skolan. Ett särskilt ansvar är att ta bort hinder för varje enskild elevs lärande och utveckling.

Betyder det mindre fokus på elevernas hälsa och mående?

– Nej, egentligen inte. Snarare tvärtom om vi ser till forskningen och Socialstyrelsens sociala rapport, säger Agneta Nilsson, undervisningsråd på Skolverket.

– Det finns ett samband mellan hälsa och lärande. De elever som inte har det bra eller mår bra får ofta – men inte alltid – svårt med skolarbetet. Vi kan till exempel ibland se att flickor är stressade i skolan och ändå alldeles utmärkt klarar av sina studier. Det finns ett starkt samband mellan lärande och hälsa. Att inte lyckas i skolan påverkar i sin tur hälsan negativt.

Elevhälsans arbete ska också knytas till elevens lärande, vilket den nya skollagen också lyfter fram. Om en elev har svårigheter i hemmet bör elevhälsans personal även intressera sig för hur elever lär sig och ge allt stöd för att eleven ska klara skolan.

Agneta Nilsson lyfter fram en studie vid Umeå universitet som gjorts på uppdrag av Skolverket. Den visar att elevhälsan mycket sällan kvalitetsredovisar sin verksamhet i relation till elevernas resultat. Fokus blir ofta på hur eleverna mår och själva lärandet kommer i andra hand. Samtidigt har elevhälsan värdefull "tyst" kunskap som skolledningen bör ta vara på för att utveckla både arbets- och lärmiljö.

Elever lär sig på olika sätt och lärarna behöver vara kompetenta att utveckla olika arbetssätt för att möta barnens behov. För elevhälsans personal gäller att ta reda på hur eleven bäst lär sig och att arbeta tillsammans med läraren för att stödja eleven.

– Det är här som rektor blir så betydelsefull. Rektor är den som kan samla elevhälsoteamet men också lärarna kan göra det. Vissa skolor har en väl utvecklad handledning som elevhälsan står för. Specialpedagogens roll är inte minst viktig eftersom hon/han tidigt kan vara med i klassrummet och ge läraren stöd för att utveckla nya arbetssätt.

Den nya elevhälsan kan sammanfattas så här:

- Elevhälsans förebyggande och hälsofrämjande roll blir tydligare.
- Elevhälsan ska omfatta medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser.
- Alla elever ska, utöver skolläkare och skolsköterska, ha tillgång till psykolog, kurator och personal med specialpedagogisk kompetens.
- Elevhälsan styrs av skollagen och hälso- och sjukvårdslagen vilket betyder att den står under tillsyn.
- Nya sekretessbestämmelser gäller. Om det är nödvändigt att lämna ut uppgifter för att en elev ska få det stöd som behövs får skolläkare och skolsköterska lämna information till elevhälsan, rektor eller lärare.
- Elevhälsa ska anordnas för eleverna i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, sameskolan, specialskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan.

”Skolan kan vara både riskmiljö och friskmiljö. Det finns risk att problem förvärras om problemen inte blir utredda och om nödvändiga åtgärder inte har satts in. Det behöver också finnas system för uppföljning av åtgärderna. Det behövs helt enkelt en ”stödkorsett”, en gedigen stödstruktur för de barn som har det extra svårt.”

Eva-Lotta Eriksson, undervisningsråd, Skolverket

Skolinspektionen

I september 2011 gjorde Skolinspektionen en så kallad flygande inspektion av hur 764 grundskolor har byggt upp sin elevhälsa. Inspektörer ringde upp varje skolas rektor för att ta reda på om skolans elever har tillgång till skolsköterska, skolläkare, kurator, psykolog och personal med kompetens för specialpedagogiska insatser.

Nästan alla skolor hade tillgång till elevhälsopersonal. Däremot ansåg rektorerna att personalens tid inte räckte till. Av rektorerna ansåg:

- 13 procent – skolsköterskans tid räcker inte till.
- 16 procent – skolläkarens tid räcker inte till.
- 35 procent – skolpsykologens tid räcker inte till.
- 24 procent – kuratorns tid räcker inte till.
- 20 procent – personal för specialpedagogiska insatser räcker inte till.
- Skolinspektionen ska fortsätta följa utvecklingen inom området elevhälsa.

Bollplank för lärarna

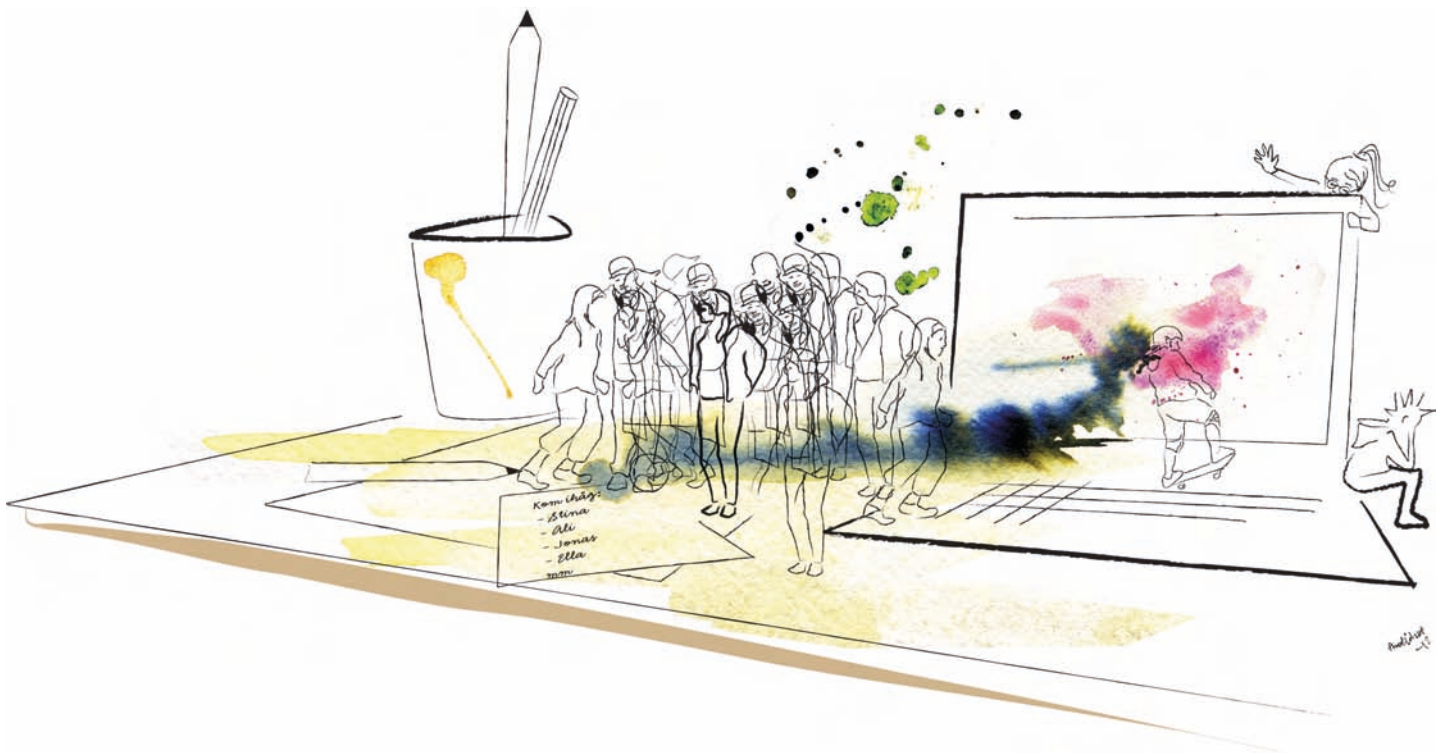
I Kolsva skolområde i Västmanland är rektor Johan Hallberg ansvarig för elevhälsan i grundskolan och förskoleklassen. Även förskolan för barn 1–5 år ingår i elevhälsan och rektors ansvarsområde i samråd med förskolechefen. De förskolebarn som är i behov av särskilt stöd har alltså elevhälsan följt under flera år vilket gör övergången från förskola till skola mindre dramatisk (mer om detta nedan).

Elevhälsan i Kolsva består av rektor, skolsköterska, studie- och yrkesvägledare, kurator, speciallärare, specialpedagoger, socionom och föreståndarna för fritidshemmet och ungdomsgården. Psykolog, skolläkare och talpedagog ingår också, men som konsulter.

Processen mot en samlad elevhälsa i Kolsva enligt den nya skollagens intentioner, började redan 2005 och idag syns resultaten: 97 procent av eleverna är behöriga till gymnasiet, en siffra som håller i sig flera år i följd. Elever med problem fångas upp tidigt. Fler barn får professionell vård och stöd. Lärarna har fått större ansvar och känsla för elevernas hälsa.

När lärare har elever som inte klarar kunskapskraven kommer läraren till elevhälsan. Det gäller inte alltid enskilda elever utan det kan också handla om en grupp eller hela klassen. Varje vecka har elevhälsan tre–fyra öppna möten för lärarna. Visst utreds elever – men inte utan att man först har provat en mängd specialpedagogiska metoder.

– Vi fungerar som bollplank för lärare som vill ha stöd. Tillsammans ger vi förslag om metoder och arbetssätt och vi följer upp redan efter en eller två veckor och det kan bli en hel serie möten. Vi hör numera sällan ’ni måste göra någonting åt den där eleven’, berättar Johan Hallberg.

Varför uppföljning så snabbt?

– Det är oftast små åtgärder som kan ge resultat snabbt. Avgörande är rätt stöd i rätt tid. Om man väntar för länge kan uppslag försvinna. Vi gillar inte hållningen att ”vänta och se”, som är alltför vanlig.

Elevhälsa för förskolan

Sedan fyra år ansvarar Johan Hallberg också för elevhälsans motsvarighet inom förskolan, detta i samråd förskolechefen. Medicinsk vård sköts som vanligt av barnhälsovården men när det gäller hur barnet fungerar socioemotionellt finns just inget stöd. När föräldrarna ger sitt medgivande kan elevhälsan också arbeta med förskolebarnen, men på grund av missuppfattningar om sekretess står förskolan ofta ensam och utan egna resurser. I Kolsva arbetar specialpedagog och kurator med förskolan. Det finns ett familjepedagogiskt team i kommunen och föräldrastödsutbildning erbjuds.

– Nu har vi till exempel en flicka på två år som är utåtagerande och vi vill undvika att detta utvecklas vidare. Vi ger föräldrarna stöd och föreslår en utredning så att barnet och familjen får hjälp. Inga barn kommer som blanka kort till förskoleklassen. För barnen och föräldrarna blir det en mjuk övergång.

Arbetet har utvärderats och Johan Hallberg ser vilka fördelar det ger. Elevhälsan fångar upp problem på ett tidigt stadium och vet när barnen börjar skolan att några av dem behöver extra stöd och hjälp. I skolområdets skolor har alla yrkesgrupper ett tydligt ansvar och vet inom vilka ramar de arbetar. Elevhälsans arbete är kvalitetssäkrat i skolans ISO-certifiering.

Vilka råd ger du till rektorskollegor och andra?

- Ha öppna möten för lärarna – det ska vara ”en väg in” till elevhälsan. Det gör att det blir slut på möten i korridoren och vid kaffeautomaten, ”var snäll och ta hand om det här barnet”.
- Goda relationer mellan elever och lärare är grunden. Eleverna ska kunna tala med en lärare (eller annan personal) om problem och veta att hjälp finns att få. Eleven ska alltså ha ”många vägar in” till hjälp.
- Det ska finnas fasta rutiner för när personal ska gå till elevhälsans möten. Alla lärare ska komma, även de duktiga som tycker att de löser mycket på egen hand. – Varför? Det blir alltid bättre när man bollat med de olika yrkesprofessionerna.

En skola för alla

– Barn ska få finnas till på sina egna villkor. Därför behövs ett mycket mer varierat utbud av lärmiljöer och pedagogiska metoder än vad som finns idag, säger Eva Nordin Olsson, skolläkare i Mora och Orsa.

Barn uttrycker sig och lär sig på olika sätt, inte minst genom skapande aktiviteter som bild, foto, film och musik. Med stöd av specialpedagoger och annan personal kan barnen arbeta med inlärning via olika uttryck.

I Mora har Eva Nordin Olsson och medarbetare skapat en övergripande elevhälsoorganisation med rutiner för att tidigt upptäcka avvikelser i barns utveckling,

symtom på ohälsa och svårigheter i skolarbetet. I teamet ingår specialpedagog, psykolog, kurator, skolsköterska och skolläkare.

Som ordförande i Autism- och Aspergerförbundet arbetar hon för att förbättra villkoren för barn, ungdomar och vuxna med autism, Aspergers syndrom och autismliknande tillstånd. En enkät visar att barn i denna målgrupp sällan får det stöd de behöver i skolan. En del far så illa att de inte orkar med sin skolgång.

Nu när kommunen har en samordnad elevhälsa har förståelsen ökat för att det är nödvändigt att reagera på tidiga tecken på svårigheter. Om barnet inte reagerar på den hjälp som ges gör elevhälsan en bred kartläggning för att se vad problemen beror på.

Det finns ett visst motstånd mot att peka ut barn genom en diagnos, ”en stämpel”. Men tidiga insatser handlar inte om diagnoser, i stället om att förutsättningslöst gå igenom hur barnet fungerar. Hur går det med inläring, förstår och deltar barnet i samspelet i klassen, är han/hon med i kamratkulturen, hur är kontakten med de vuxna? Därtill kommer hur barnet fungerar i sin familj och i andra sociala miljöer. Frågan är om barnet är ”särskilt” på grund av något funktionshinder eller av sviktande omsorg.

Vid till exempel ADHD kan tidiga insatser avhjälpa mycket. Om det upptäcks tidigt och föräldrar får hjälp att förstå hur de bör bemöta barnet finns chans att utvecklas så positivt att negativa, handikappande konsekvenser minskar eller försvinner. Det finns strategier som fungerar, till exempel att ge barnet möjligheter att lyckas och att ge beröm.

– Ett barn har alltid någon styrka. Upptäck den och uppmuntra! Då växer barnet, säger Eva Nordin Olsson.

Hälsosamtal ger unga koll och stöd

Skolsköterskan – den viktigaste personen i elevhälsan? Många anser det, inte minst eleverna i skolan. Det är enkelt och odramatiskt att gå till skolsköterskan kanske med en förevändning för att få en stunds samtal.

Anna Jonsson, skolsköterska i Eksjö, vad tycker du är viktigast i ditt arbete?

– Att skapa en förtroendefull relation. Att få eleven att känna att hon kan lita på mig och att hon mår bra av att prata med mig. Eleven ska känna sig trygg om det hon berättar. Jag vill stärka det friska och ge stöd så att eleven ska må bättre efter en stunds gott samtal. Det gäller att hitta och stärka elevens styrkor och absolut inte jaga fel.

Anna Jonsson arbetar med Eksjö gymnasiums 600 elever. Där ingår 35 elever i gymnasiesärskolan, en grupp som behöver mycket förståelse och ofta mycket stöd. Skolsköterskan får många spontana besök och har ibland svårt att hinna med, men den som vill tala henne får alltid en bokad tid senare.

Hon betonar att det är viktigt att arbeta tillsammans med annan personal i skolan. Vet läraren om att en viss elev är bekymrad och behöver särskild upp-

Anna Jonsson

märksamhet? Hon frågar eleven om hon får prata med föräldrarna eller läraren och nästan alltid är svaret ja. När en elev har särskilda svårigheter var traditionen tidigare att invänta att ett möte ska ordnas. Numera väntar eleven inte utan talar med berörd lärare för att situationen snabbare ska kunna förändras till det bättre.

Träffar alla barn

Skolhälsovården träffar alla barn och har genom det så kallade hälsosamtalet en unik möjlighet att tidigt upptäcka psykisk ohälsa.

Hälsosamtal genomförs med hjälp av ett verktyg, ett frågeformulär som fångar in hur eleven mår. Barnen erbjuds hälsosamtal i årskurserna 4, 7 eller 8 samt i år 1 på gymnasiet. Formuläret innehåller frågor om skolsituationen, levnadsvanor,

relationer med familj och kamrater samt den psykiska hälsan. Frågorna är i princip desamma i alla åldrar, detta för att man ska kunna jämföra med tidigare svar. På det sättet skapas en hälsokurva för varje barn. Syftet är att väcka elevens intresse för hälsa och en hälsosam livsstil och möjliggöra tidig upptäckt av psykisk ohälsa.

Hälsokurvan ett bra hjälpmedel

Det finns ett nationellt intresse för att utveckla hälsosamtal och hälsokurvor till instrument för att mäta barns fysiska och psykiska hälsa och för att ge den hjälp som behövs. Därför deltar Landstinget i Jönköpings län, tillsammans med Jönköpings och Eksjös kommuner, i ett arbete med att ta fram indikatorer. Pionjären var distriktsläkare Hans Lingfors som utarbetade en hälsokurva för vuxna under nittioalet – och upptäckte att många tack var den förbättrade sin hälsa. Nu finns ett uppdrag från regionens politiker att även skolhälsovården ska använda hälsokurvan. Inom detta utvecklingsarbete arbetar man nu med att också ta fram ett instrument för barn och föräldrar i förskoleklass.

Inom barnhälsovården i Jönköping och Eksjö har föräldrar till ettåringar blivit erbjudna hälsosamtal. Att främja goda hälsovanor hos föräldrarna påverkar också barnen. Sjuksköterskor uppger att de ser hälsosamtal som en bra metod för att få bättre kunskap om familjernas hälsa och livssituation.

Ett hälsosamtal ger alltså grunden för att göra en hälsokurva för barnet.

Åter till Anna Jonsson, skolsköterska i Eksjö: *Vad krävs av skolsköterskan för att det ska bli ett gott hälsosamtal?*

– Att jag är inställd på att detta är elevens samtal. Eleven är förberedd och har fyllt i enkäten. Ändå börjar jag oftast med att fråga om det är något annat som han/hon vill tala om. Ibland lägger vi undan enkäten och hälsokurvan och pratar om det som just nu är viktigt för ungdomen.

Får ni ärliga svar på enkätens frågor?

– Ja, för det mesta. Vi accepterar att en del unga inte vill berätta om till exempel alkoholvanor. Det är ok för oss, det kan komma upp en annan gång vid ett annat samtal. För hälsosamtalet gäller att detta är elevens samtal och bör vara ett förtroendeskapande möte.

I årskurserna 7 eller 8 och år 1 på gymnasiet blir det genomgång i klassen tillsammans med klassföreståndaren av en gemensam ”klasshälsokurva”. I årskurs 4 däremot blir det ingen klassgenomgång, i stället får skolledning och elevhälso-team veta när någon/några inte mår väl i klassen, detta för att kunna gå in med det stöd som behövs.

Vid klassgenomgångar visar skolsköterskan en översikt av hur klassen har svarat på frågorna. Hon talar allmänt om livsstil och hur olika vanor påverkar och förändrar den unga personen. ”Det gäller att vara noga med orden så att det inte blir känsligt eller dumt. Ingen ska känna sig utpekad.” Alla tror att alla dricker men så är det inte. Det är stora risker med att dricka alkohol i ung ålder när hjärnan fortfarande utvecklas. Dessutom riskerar man att bli utsatt på olika sätt. Det är bra att reflektera över detta gemensamt.

Tycker ungdomarna om att prata om och svara på känsliga frågor?

– De tycker om det individuella samtalet. Att få med sig sin egen hälsokurva är bra – den är privat och de bestämmer själva om någon annan ska få se den. Många säger att de vill svara på frågorna nästa år också för att ha koll! Men vår tid räcker inte till. Någon gång gör vi undantag när det gäller någon som har särskilda bekymmer.

Du har arbetat länge som skolsköterska. Vilka tendenser ser du idag?

– Den psykiska ohälsan ökar, särskilt när det gäller flickor. De ställer så höga krav på sig själva och vill vara högpresterande vilket leder till press och hets. De inser inte att de är så bra som de är, att detta räcker gott och väl. De ställer krav på sig själva som det är omöjligt att leva upp till.

– Därtill finns pressen att se ut som på dessa ”omänskliga” bilder på perfekta kvinnor som finns överallt. Flickorna tror inte att de duger och det drabbar dem hårt. Helt normalviktiga flickor tror ofta att de är överviktiga. De blir lättade av att höra att de är normalviktiga och utvecklas precis som de ska. Inte minst utifrån detta perspektiv är det viktigt att ha återkommande hälsobesök hos skolsköterskan.

Även pojkar kan ha det svårt. För många blir det mycket stillasittande med spel och annat på datorn. Flera känner sig otillfredsställda med detta, men de ser inget alternativ. Tidigare har många idrottat men valts bort när lagen skulle topas. En del har gått på gym tillsammans men har hamnat i en ”seg deg” och hittar inget sätt att bryta sig loss. Pojkarna är ibland också missnöjda och tycker att de inte duger kroppsligt, berättar Anna Jonsson.

Kommuner bygger idrottshallar men vad gör man för dem som inte platsar där? Kulturskolan är en möjlighet, men höga avgifter är ett bekymmer för många. 800 kronor/termin är mycket för en familj. Att pröva på olika uttrycksmedel borde finnas som möjlighet också i skolan. Pojkar har också föreställningar att kämpa emot. På en liten ort är det inte så lätt att vilja göra något annorlunda.

Låg status i skolan – en hälsorisk

Elever som har färre vänner och lägre status bland sina klasskamrater får sämre hälsa i vuxen ålder. Tidigare forskning har visat att situationen i skolklassen påverkar barns och ungas hälsa, men få studier har undersökt om det finns långsiktiga konsekvenser för hälsan.

Ylva Almqvist visar i sin doktorsavhandling som lagts fram vid Centre for Health Equity Studies, ett samarbete mellan Stockholms universitet och Karolinska Institutet, att situationen i skolklassen har stor betydelse för hälsan senare i livet. De som har lägre status i klassen har högre risk för att senare bli inlagda på sjukhus för till exempel psykiska problem, alkohol- och drogmissbruk, diabetes och hjärtsjukdomar. Inte nog med att vissa barn drabbas – alla i klassen drabbas. Elever i klasser med en ojämlik fördelning av status rapporterar överlag sämre hälsa i vuxen ålder.

– Skolan handlar om mycket mer än betyg och jag hoppas att min avhandling bidrar till att även fokusera på det sociala samspelet mellan eleverna, säger Ylva Almqvist.

Avhandlingen bygger på datamaterial om kamratrelationer hos individer födda på 1950-talet i Stockholm och i Aberdeen i Skottland. Man har följt upp individernas hälsa i vuxen ålder.

Lästips:

"Se, tolka och agera – allas rätt till en likvärdig utbildning", SOU 2010:95.

"Se de tidiga tecknen", SOU 2010:6.

"Från dubbla spår till elevhälsa i en skola som främjar lust att lära, hälsa och utveckling", Utbildningsdepartementet, SOU 2000:19.

"Elevhälsa – teori och praktik", Sven Bremberg, Studentlitteratur 2004.

"Våga fråga, våga lyssna, våga agera", Madeleine Pousette, SKL Kommentus 2011.

"Självskadebeteende – forskning, behandling och metoder för att förebygga psykisk ohälsa hos unga", red. Rigmor Stain, Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2008:1.

"Barn till psykiskt störda föräldrar – Sårbarhet, risker och skyddande faktorer", En kunskapssammanställning, Annemi Skerfving, FOU-enheten/ psykiatri, Västra Stockholms sjukvårdsområde, rapport 11 1996.

"Barn till föräldrar med utvecklingsstörning", Barbro Hindberg, Gothia 2003.

"A class of origin: The school class as a social context and health disparities in a life-course perspective", Ylva Almqvist, Stockholms universitet.

Gott föräldraskap är lönsamt för samhället

Samhället satsar stort på att stödja föräldrar. Regeringen har satsat 140 miljoner kronor under två år för att sprida utbildning över landet. Det finns flera skäl till satsningen: bättre relationer föräldrar-barn och minskade kostnader för samhället.

En av de största riskfaktorerna för att må psykiskt dåligt och som vuxen hamna i kriminalitet är att som barn råka i konflikter. Bråkigt hemma kan betyda att barnet blir bråkigt på dagis och i skolan. Ofta hamnar barnet utanför kamrat-

gruppen och får ett dåligt förhållande till lärarna. Det leder till misslyckande och barnet börjar umgås med kamrater med liknande problem. Sen kan den onda spiralen vara igång.

Det finns många olika metoder för att stödja föräldrar att vara goda föräldrar, men bara en handfull program har hittills utvärderats i Sverige.

I studien ”Den nationella jämförelsen av föräldrastöd” deltar forskargrupper vid fyra universitet, Stockholm, Göteborg, Lund och Örebro. Internationellt sett är det första gången som forskare samtidigt utvärderar olika typer av föräldrastöd.

Professor Håkan Stattin vid Örebro universitet har nyligen presenterat en första uppföljning av programmen Cope, De otroliga åren, Komet och Connect. Fyra–fem månader efter det att föräldrar börjat i utbildning blev de vid tre tillfällen tillfrågade om de nu reagerat annorlunda på sitt barns beteende. De fick också frågan om det blivit mindre bråk hemma. Förändring till det bättre var påtaglig, oavsett program. Slutsatsen är att metoderna är effektiva och att föräldrarna är nöjda.

Det märktes ingen skillnad mellan nyttan för pojkar och flickor, föräldrarnas utbildning och inkomst spelade inte heller någon roll för resultaten. Det avgörande var föräldrarnas förhållningssätt visavi sina barn.

– Föräldrastöd tycks ge god hjälp. Trots att dessa program grundar sig på olika teorier tycks de ha snarlika positiva effekter, säger Håkan Stattin. Nu ska en mer långvarig effekt granskas. Frågan är om resultaten står sig efter ett par år.

Enligt Håkan Stattin är fördelarna med föräldrastödsprogrammen främst att föräldrarna får verktyg och nya sätt att tänka, att stressen minskar, att föräldrarna slutar att reagera negativt på barnens beteende och istället börjar ta barnets perspektiv. Tack vare detta blir relationerna i familjen bättre, barnens beteendeproblem minskar och föräldrarna känner ny glädje i sitt föräldraskap.

Slutsatserna blir att när föräldrar har problem med sina barns beteenden tycks föräldrastödsprogrammen förbättra barnens beteenden och när föräldrar har problem i sin egen föräldraroll tycks strukturerade föräldrastödsprogram minska föräldrarnas stress och hjälpa dem att återfå sin tillfredsställelse att vara förälder.

Varför är det god samhällsekonomi att satsa på föräldrastödsprogram?

Vi vet alla att kriminalitet och utanförskap är dyrbart för samhället. Socioekonomiska beräkningar visar till exempel att kostnaderna för en enda missbrukare är cirka 12 miljoner kronor under dennes livstid. Om ett enda fall av missbruk förebyggs med hjälp av föräldrastöd innebär det en stor samhällsekonomisk vinst.

Även på kort sikt leder kurser för föräldrar till kommunala besparingar eftersom barn med problem ofta behöver specialundervisning och ibland även andra insatser vilket kan innebära stora kostnader.

En uträkning i Stockholm visar att på de tusen först utbildade föräldrarna har utbildning enligt Komet förhindrat 46 barn att hamna i kriminalitet. Det har i sin tur besparat Stockholms stad utgifter i storleksordningen 400–700 miljoner kronor. Själva utbildningen, en timme i veckan under tio veckor kostade staden 7 000 kronor per familj.

Föräldrastöd i många former

Här är några exempel på föräldrastödsprogram. Det finns samspeleprogram för föräldrar till mindre barn 2–12 år, kommunikationsprogram för föräldrar till barn 10–15 år och även program för föräldrar med barn i spädbarnsåldern. Exempel på det senare är Vägledande samspel och Från första början.

2–12 år:

- I COPE (The Community Parent Education Program) är kurstillfällena noga strukturerade och ger strategier för exempelvis hur föräldern ska uppmuntra och berömma sitt barn för att bryta negativa cirklar. Föräldrar tittar på videovinjetter och spelar rollspel om alternativa handlingsätt.
www.svenskacope.se
- De otroliga åren lägger fokus på fyra områden: lek, beröm och belöning, gränssättning och bemötande av dåligt uppförande. Tillsammans söker föräldrarna efter nya strategier. Video, rollspel, hemuppgifter och arbetsböcker används. *www.familjeforum.se*
- Komet ger stöd till föräldrar som har svårt att hantera bråk och trots hos sina barn. Särskilt utbildade gruppleddare tar upp olika teman. Fokus är på att hitta möjligheter. Råd och tips prövas hemma mellan träffarna. Skriftligt material ingår. *www.kometprogrammet.se, www.kometstudien.se*
- Föräldrakraft vänder sig till familjer med barn i åldern 3–6 år. Syftet är att främja positiva uppfostringsstrategier och stärka sammanhållningen i familjen. Varje gång träffas föräldrarna en timme, parallellt med en timme för barnen. Timmen därefter arbetar barn och föräldrar tillsammans. Då tar man upp kommunikation, beröm, belöning, positivt samarbete och så vidare. *www.oru.se (sök på föräldrakraft)*.

Värt att nämna är att De otroliga åren och Komet främst har utformats för familjer med utagerande barn.

10–15 år:

- Föräldrakraft erbjuder kurser också för familjer med barn i åldern 11–14 år. Syftet är att stärka skyddande faktorer i familjen och att förebygga missbruk. *www.oru.se (sök på föräldrakraft)*.
- Tonårs COPE bearbetar vardagsproblem i grupper med upp till 30 föräldrar med hjälp av videovinjetter, diskussioner och rollspel. Moment om tobak, alkohol och droger ingår. *www.svenskacope.se*

Några program rekommenderas av Folkhälsoinstitutet: Vägledande samspel, Från första början, Aktivt föräldraskap, Familjeverkstaden, Föräldrakraft och COPE. *Läs mer på www.fhi.se (sök. Uppslagsverk Barn & Unga)*

Lästips:

"Föräldrastöd – en vinst för alla", Betänkande av utredningen Nationell strategi för samhällets stöd och hjälp till föräldrar i deras föräldraskap, SOU 2008:131.

"Ta föräldrar på allvar Om föräldraskap och föräldrastöd", Inga Gustafsson och Magnus Kihlbom (red.) Sfph:s monografiserie nr 49.

www.sfph.se, Svenska Föreningen för Psykisk Hälsa.

"Nya verktyg för föräldrar – förslag till nya former av föräldrastöd", red. Sven Bremberg, Statens folkhälsoinstitut R 2004:49.

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

Kapitel 3

Sådant vissa barn behöver

För de barn som behöver mer hjälp och stöd än vad som erbjuds som generella insatser krävs hjälp i det vi kallar ”första linjen”. Med ”första linjen” avses den funktion eller verksamhet som först möter ett barn eller ungdom med ett indikerat problem. Vi har använt definitionen: ”Dit man i första hand vänder sig när man har problem”. Här görs en första bedömning samt ges insatser som inte behöver specialistnivåns resurser. Insatser på första linjens nivå bör präglas av närhet och lättillgänglighet för att kunna verka tidigt och förebyggande. Första linje-uppdraget kan exempelvis ingå i primärvårdens, elevhälsans, barnhälsovårdens, socialtjänstens, familjecentralers, ungdomsmottagningars, barn- och ungdomshabiliteringens och/eller barn- och ungdomspsykiatrins verksamhet. Alla offentliga verksamheter har någon variant av första linjen för att hjälpa barn och unga med uttalat problem. Det kan vara genom en särskild anknytningspedagog på förskolan, hjälp att komma i tid till skolan, läxläsningshjälp eller undervisning anpassad till elevens behov och förutsättningar, extra stöd och hjälp under en jobbig period i livet, eller stöd till föräldrar som på något sätt har en ökad risk att få problem med föräldrarollen utifrån egen situation eller barnets. Sammanfattningsvis alltså insatser utifrån enskilda barns eller familjers behov.

Första linjens insatser definieras i relation till de insatser som ges till alla barn (till exempel skolsköterskans elevhälsosamtal) och specialistinsatser motiverade av ett visst sjukdomstillstånd, allvarlighetsgrad eller komplexitet (till exempel vid depression före 13 års ålder).

Att satsa dessa resurser hjälper bara om barn och unga faktiskt får den hjälp som de behöver – vi måste därför följa upp resultaten för varje individ. Att mäta effekterna av insatser på individnivå är dock inte okontroversiellt. Bland professionella kan det finnas ett motstånd, en rädsla att stämpla barnet. Frågan blir då om det inte är värre att låta barnet gå mot ett förväntat misslyckande?

Familjecentraler ger tidigt stöd

Här finns allt samlat, alla kompetenser som kan behövas för att stötta barn och familjer. Vi upptäcker i tid de barn som är i riskzonen, vi ger stöd och ser till att familjen får den hjälp den behöver. Ingen ska falla mellan stolarna, säger Annika Andersson, samordnare på Ersboda familjecentral i Umeå.

Hit kommer varje dag i snitt 50 vuxna och barn. Här finns öppen förskola, mödravårdscentral, barnavårdscentral och rådgivning och stöd av socionomer. På Ersboda familjecentral har socialtjänsten också myndighetsutövning, det vill säga beslut med stöd i socialtjänstlagen (2001:453) och lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Även elevhälsan ingår i familjecentralen. Målet är att främja god hälsa hos barn och föräldrar genom att stärka sociala nätverk, erbjuda lättillgängligt stöd och stärka ett jämlikt föräldraskap.

Så här brukar begreppet familjecentral definieras:

- En verksamhet som är hälsofrämjande, generell, tidigt förebyggande och riktad till familjer med barn.
- Den ska minst inrymma mödravårdscentral, barnavårdscentral, öppen förskola och socialtjänst inriktad på förebyggande arbete.
- Den är tänkt som en mötesplats för familjer i bostadsområdet.

Ersboda familjecentral ligger i ett bostadsområde där 20 procent av de cirka 10 000 invånarna är av utländsk härkomst. Totalt lever 33 procent av de vuxna som ensamstående med barn.

De vuxna besökarnas stående kommentar om familjecentralen är att det är bra att allt är samlat på ett och samma ställe och de frågar förvånat: – Är det inte så här överallt i landet?

Hittills är svaret nej. Däremot finns nu ett påtagligt ökat intresse för att satsa på familjecentraler.

I flera decennier har Vibeke Bing, socionom och folkhälsovetare, drivit idén att familjecentraler – med öppen förskola som ett nav – är en folkhälsofråga. Ingen myndighet vet hur många familjecentraler det finns i landet men Vibeke Bing uppskattar att det kan finnas 100–140 sådana verksamheter.

– Flera faktorer samverkar. Ett ökat intresse för samverkan och för att samordna resurser. Förebyggande arbete är i fokus eftersom vi vet att det lönar sig också ekonomiskt att göra insatser tidigt i stället för senare under barnets uppväxt. Psykisk och psykosomatisk hälsa uppmärksammas mer än tidigare i folkhälsoarbetet, konstaterar Vibeke Bing.

Hon har bland annat utvärderat 16 familjecentraler i Västra Götaland via enkäter från 400–500 familjer. Därmed krossade hon myten om att det mest är väletablerade föräldrar som söker sig till familjecentralen. Besökarna återspeglade befolkningens sammansättning i området – med ett undantag: utlandsfödda föräldrar tog större plats.

– Familjecentralen är bonus för vissa föräldrar, helt avgörande för andra. Minns en sextonårig mamma som inte klarat skolan och inte hade det så lätt. När hon

kom in i miljön sågs hon som mamma och fick stödjande cirklar kring sig. Hon bodde långt ifrån och varje dag tog hon tåget till familjecentralen. Hon lyssnade och såg hur de andra mammorna var med sina barn, berättar Vibeke.

Det finns ett lärande i att se hur andra föräldrar gör. Lärandet har också en känslomässig aspekt. Alla föräldrar vill ha bekräftelse på att de är "vanliga" föräldrar och att mitt barn är som andra barn.

– Personalen är duktig på att föreslå aktiviteter som värmer och skapar glädje i relationen förälder-barn. Det handlar om att få självkänsla i detta att jag är värdefull för mitt barn.

Man kan se familjecentraler som en vidareutveckling av arbetet på mödravårdscentraler och barnavårdscentraler. Idag är uppdraget större och därför behövs också ett psykosocialt perspektiv för att förebygga ohälsa bland barn, något som socionomer kan bidra med. Lokala behov formar familjecentralen, alltså finns ingen enhetlig modell.

Ersboda familjecentral är ett öppet hus med olika verksamheter som till exempel föräldrautbildning. I samverkan med SFI ordnas undervisning en gång i veckan för mammor. Föräldramöten har hållits med tolk för arabisk-, kurdisk- och somalisk-talande föräldrar. I dessa träffar har personal från elevhälsan, socialtjänsten och barnpsykiatrien deltagit. "Orosmöten" kallas sammankomster som ordnas av skolan tillsammans med socialtjänsten för att fånga de barn som det finns oro kring, till exempel vid ogiltig frånvaro, droger och gängbildning. Att elevhälsan också finns på familjecentralen upplevs positivt. Där vet man hur barnet fungerar i skolan och på fritiden vilket är till hjälp för övrig personal. Specialpedagogerna arbetar främst med barnet i skolan och även med att stötta arbetslagen.

Får elevhälsan berätta för annan personal? Vad gäller angående sekretess?

Om socialtjänsten har startat en utredning kan de begära in uppgifter av dem som haft kontakt med barnet, till exempel elevhälsan, BVC eller öppna förskolan. I övriga fall krävs alltid att föräldern ger sitt tillstånd.

Forskning saknas

För att familjecentralen ska ge plusvärden krävs samverkan. På familjecentralen ska barnet självklart stå i centrum och personalens uppgift är att stötta föräldrar och barn.

Det finns ganska lite forskning om den samverkan som finns i familjecentralerna. Det kan bero på att det är svårt att isolera samverkan från andra orsaker som bidrar till resultat för enskilda personer. Forskning visar att personal som samarbetar engagerar sig starkt för sin uppgift, medan det är oklart vilka effekter samverkan har för besökarna. Samtidigt är besökarna oftast nöjda med bemötande och den hjälp de får i en välkomnande miljö. För personalen innebär samverkan att man sparar tid och arbetet blir mer effektivt när det är enkelt att nå kollegor på en och samma arbetsplats. Hjälpbehov upptäckts tidigare och kunskapen och kompetensen bland de professionella ökar. Socialtjänstens myndighetsstämpel tonas ned och socialtjänstens barnperspektiv stärks genom ett nära samarbete med MVC, BVC och den öppna förskolan.

I Jönköping finns sex utbyggda familjecentraler och två familjecentralerliknande enheter. I en gemensam rapport från kommunen och landstinget beskrivs vad som krävs: ”Ett framgångsrikt familjecentralarbete förutsätter att styr- och ledningsgrupp återkommande följer upp och utvärderar uppdragen för varje yrkesgrupp och familjecentralens uppdrag i sin helhet. Ledningsfunktionens engagemang och tydlighet är avgörande när flera yrkesgrupper från lika organisationer ska arbeta tillsammans i gemensamma lokaler.”

Lästips:

”Strategi för samverkan – kring barn och ungdom som far illa eller riskerar att fara illa”, Socialstyrelsen 2007.

”Nya verktyg för föräldrar – förslag till nya former av föräldrastöd”, red Sven Bremberg, 2004.

Mål- och samverkansdokument 2011–2015 med handlingsplan 2011–2013, Landstinget i Jönköpings län och Jönköpings kommun. (Fördjupningsdokument till ”Psyisk hälsa – barn och unga”)

En frizon för ungdomar

Rådgivning om preventivmedel är ofta en infart till ungdomsmottagningen, men verksamheten är mycket bredare än så. Hit kommer unga som behöver någon att prata med om livet och/eller med frågor om relationer och sex, om problem i familjen, om mat och ätande, om hur man skyddar sig mot könssjukdomar – och så vidare. Här finns lyssnande vuxna för den som känner sig deppig eller stressad.

Ungdomsåren är kanske den mest dynamiska perioden i en människas liv. Förändringar i kropp och psyke leder till funderingar, ibland också oro. Att frigöra sig från sina föräldrar kan skapa ensamhet och självkänslan kan komma i gungning. I det läget kan ungdomsmottagningen fungera som stöd för tonåringen.

– Ungdomarna ska känna att detta är deras egen mottagning där de kan fråga vad de vill och diskutera med en vuxen om hur de tänker och vad de vill, säger Lillemor Eriksson, avdelningschef för Ungdomshälsan i Umeå. Dessutom har enheten ett så kallat första linje-uppdrag om psykisk ohälsa.

Idag finns det två olika begrepp: ungdomsmottagningar och Ungdomshälsan. Grunden är ungdomsmottagningen och sedan kan den vara mer eller mindre utbyggd med kringresurser.

Det övergripande målet för dessa båda är att främja fysisk och psykisk hälsa och att stärka ungdomar i deras identitetsutveckling så att de kan hantera sin sexualitet. Personalen arbetar utifrån ett hälsoperspektiv och ser det friska hos ungdomarna.

Mottagande och bemötande är helt avgörande för om de unga vill komma. Därför handlar det om att lyssna in och följa ungdomen i hans/hennes egen takt och låta nya tankar mogna.

För att få kallas ungdomsmottagning ska personalen bestå av minst barnmorska, läkare och kurator eller psykolog. Den övre åldersgränsen ligger på 23–25 år och den nedre gränsen avgörs av ungdomarnas behov. Det är en lågtröskelverksamhet, gratis och man får vända sig hit utan föräldrars tillåtelse.

Det finns cirka 220 ungdomsmottagningar i landet, ofta sinsemellan väldigt olika, beroende på uppdrag och resurser. Kommunen är huvudman för cirka 10 procent av mottagningarna, landstinget för cirka 44 procent, 40 procent av mottagningarna har båda som huvudman medan cirka 6 procent har annan huvudman.

Vård på olika villkor

Alla berömmar och vill ha ungdomsmottagningar. Men ord följs alltför sällan av handling. Huvudmännen ger otydliga riktlinjer eller inga alls och resurser varierar stort. På små mottagningar arbetar flera deltid på begränsade öppettider.

– Vi kämpar hårt för att vara det vi ska vara, konstaterar läkaren Karin Bishop Bondestam, Ungdomshälsan i Uppsala.

– Vi vill ha tydliga uppdrag och större likvärdighet. Idag kan vi inte prata om vård på lika villkor, kommenterar enhetschef Lillemor Eriksson, Ungdomshälsan i Umeå.

Precis som ungdomsmottagningar skiljer sig åt kan också de som kallar sig Ungdomshälsa utformas olika. I Umeå ska Ungdomshälsan erbjuda stöd till ungdomar som behöver sammansatta psykosociala insatser och/eller kortare samtalsbehandling.

Här ska det finnas personal för att arbeta med ohälsa, droger, alkohol och livssituation, detta i samarbete med socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatri. Vid sidan av medicinsk personal arbetar samtalsbehandlare, dietist, socionomer, studie- och yrkesvägledningskonsulent och arbetscoach. Man ska stärka insatserna för att identifiera och arbeta med ungdomar med beroendeproblematik. En nyhet är att föräldrar kan kontakta Ungdomshälsan för sina ungdomars behov och föräldrarna kan få stöd när deras ungdomar är i behandling.

Idag finns åtta enheter som kallar sig Ungdomshälsan. I Uppsala betonar läkaren Karin Bishop Bondestam att det är viktigt att ha en egen ingång till mottagningen: – De unga ska inte riskera att stöta ihop med mamma i sjukvårdens lokaler. Med egen ingång får de unga sitt eget utrymme. De har rätt till integritet.

Mottagningarna arbetar också utåtriktat, möter unga på skolorna och träffar förberedelseklasser och ensamkommande asylsökande barn i deras boende. I Umeå kommer alla i årskurs 8 på studiebesök. – De ska veta att vi finns för att våga komma när de vill och behöver, säger Lillemor Eriksson.

Ungdomsmottagning på nätet

Sedan några år tillbaka finns en nationell ungdomsmottagning på nätet, www.umo.se, detta efter ett initiativ från Föreningen för Ungdomsmottagningar. Det har visat sig att en del ungdomar tycker att det är lättare att ställa frågor i enskildhet vid datorn, i stället för att ställa frågor ansikte mot ansikte med en

vuxen person. Man frågar anonymt och får svar inom en vecka, ofta efter några dagar. Här finns också aktuell och kvalitetssäkrad information om sex, hälsa och relationer.

Länktips:

www.fsum.org, Föreningen för Sveriges Ungdomsmottagningar.

www.umo.se

Föräldrars förmåga att ge omsorg

Barnhälsovården är en viktig verksamhet och resurs i folkhälsoarbetet. Den har bland annat till uppgift att identifiera barn som riskerar att fara illa, det vill säga utsättas för omsorgssvikt. Med detta menas barn vars fysiska och/eller psykiska utveckling är i fara på grund av föräldrarnas bristande förmåga till omsorg.

I sin bok *Att identifiera omsorgssvikt hos förskolebarn* beskriver forskaren Karin Lundén, Göteborgs universitet, olika tecken på omsorgssvikt.

Forskare har funnit att omsorgssviktande föräldrar skiljer sig från andra i vissa avseenden. De har svårare att sätta sina barns behov framför sina egna, svårare att låta barnets utvecklingsnivå styra förväntningarna på barnet, svårare att uppskatta sina barns speciella erfarenheter och perspektiv, svårare att uppmuntra barnen att vara öppna för nya erfarenheter.

Det finns ett väl belagt samband mellan föräldrars omvårdningsförmåga och den typ av anknytning som barn utvecklar. Trygg anknytning ses ofta som en skyddande faktor när det gäller barns utveckling medan otrygg anknytning ses som mer riskfylld. Det är inte så att otrygg anknytning ofrånkomligt leder till svårigheter. Däremot kan en mycket otrygg anknytning leda till stora svårigheter senare i livet. Många barn som utsätts för olika former av omsorgssvikt utvecklar en otrygg anknytning. Forskning visar att psykologisk otillgänglighet hos föräldrarna medför allvarigare och mer djupgående konsekvenser för barnen än vad fysisk vanvård och andra former av omsorgssvikt gjorde.

Karin Lundén identifierar olika typer av omsorgssvikt: känslomässig otillgänglighet i föräldra-barnrelationen, försummelse, fysisk vanvård och fysiska övergrepp. Tecken på känslomässig otillgänglighet i föräldra-barnrelationen kan vara:

- Barnet blir känslomässigt avvisat av föräldrarna.
- Barnets föräldrar är bara i begränsad omfattning i stånd till att reagera på barnets känslor och signaler.
- Barnet ignoreras aktivt av föräldern.
- Föräldern hotar barnet med ”förlust av kärlek”.

- Föräldern hotar att gå ifrån eller lämna bort barnet.
- Barnet hotas med våld eller stryk.
- Barnets beskrivs på ett kränkande sätt.
- Vid upprepade tillfällen avvisar föräldern barnet och svarar inte på dess kontaktförsök.
- Vid upprepade tillfällen förmår föräldern/föräldrarna inte att möta barnet på dess nivå.

Tecken på försummelse är bland annat att barnet periodvis hålls hemma på grund av att förälder ”behöver ha barnet hos sig” eller att barnet hindras att vara tillsammans med andra barn eller vuxna. Andra tecken kan vara att barnet har sett misshandel eller våld i hemmet eller att barnets dagliga liv präglas av oförutsägbarhet.

Tecken på fysisk vanvård är till exempel att barnet får skrika väldigt länge innan det tas upp, inte byts på som det ska, inte hämtas från dagis, eller blir lämnat ensam utan vuxen tillsyn. Ett annat tecken är att föräldrarna inte sköter BVC-kontrollerna och/eller inte går till doktorn med barnet vid sjukdom. Tecken på fysiska övergrepp är bland annat ”oförklarliga” blåmärken, brännsår, rodnader och irriterade hudpartier, eller märken efter fysisk bestraffning. En faktor som inte togs med i undersökningarna, men som är viktig, är om barnet har allvarlig karies som inte sköts om.

Fysisk vanvård har visat sig vara ett allvarligt hot mot barns utveckling, särskilt som flera forskare har sett en koppling mellan fysisk vanvård och försenad utveckling hos barn. Ofta utsätts barn för flera former av omsorgssvikt. Studier som följt barn över lång tid visar att oavsett vilken form av omsorgssvikt barnet har utsatts för så är det känslomässig omsorgssvikt som utgör det största hotet mot barns utveckling.

Fotnot. I förhållande till omsorgssviktande familjer ska barnhälsovården identifiera utsatthet, ge stöd och hjälp och där så behövs fullgöra sin anmälningskyldighet (enligt Socialtjänstlagen, kapitel 14, § 1).

Källa: ”Att identifiera omsorgssvikt hos förskolebarn” av Karin Lundén, Stiftelsen Allmänna barnhuset, 2010:5.

Flera samarbetande aktörer

När det gäller barns och ungas psykiska hälsa förefaller olika aktörers beroende av varandra vara ytterst påtagligt, det gäller både hur insatser genomförs och vilken effekt de får. Gott resursutnyttjande förutsätter sannolikt att systemet av verksamheter kan dra nytta av alla kompetenser, resurser och erfarenheter och därigenom optimera insatser och resultat i sin helhet. Samverkan kan ses som en strategisk investering eftersom den, för att ge resultat, kräver en

betydande insats och då den ofta kräver att resurser avsätts innan resultat kan visas.

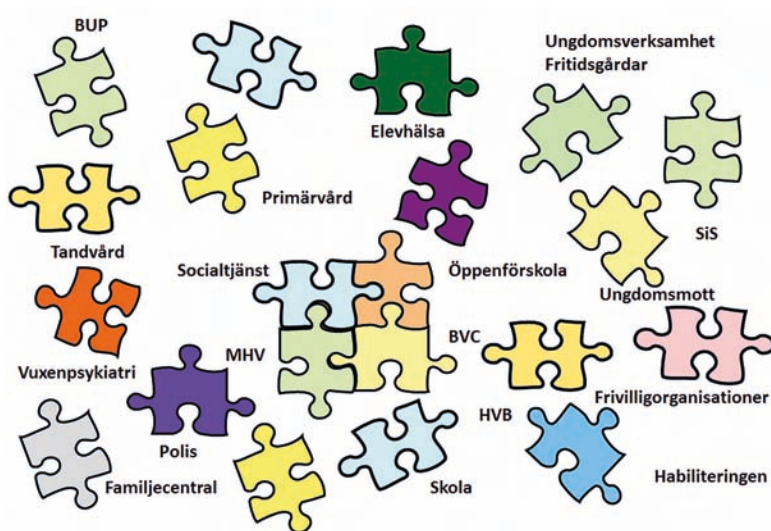
De resurser som finns inom skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård kan förmodligen utnyttjas mer effektivt för att förbättra barns och ungas psykiska hälsa. Detta reser frågor om samverkan och betydelsen av ett gemensamt ansvarstagande som spänner över både huvudmän, verksamheter och vårdnivåer.

För att kommuner och landsting ska kunna bli bättre på att samordna samtidiga insatser när flera verksamheter är inblandade kring ett barn och dess familj, finns behov av att genomlysna verksamheternas uppdragsbeskrivningar för att ta reda på vilken verksamhet som har ansvar för vad och i vilket skede. Där brister finns får uppdrag förtydligas eller nya uppdrag tas fram. Man behöver även kontrollera kvaliteten på enskilda verksamheter och insatser.

Sammanfattningsvis kan man säga att målet är ”synkronisering”. Synkronisering handlar i detta fall om att identifiera både när samverkan och samarbete mellan olika verksamheter behövs och när det är mer effektivt att varje verksamhet själv ansvarar för insatserna. I begreppet ingår också att det finns en bra ”timing” mellan olika insatser och att så mycket som möjligt sker i form av förebyggande och tidiga insatser.

För att förklara synkroniseringstanken kan en pusselanalogi användas; verksamheternas insatser ska tillsammans bilda en helhet. Varje pusselbit representerar en insats och det är verksamheternas skyldighet att prestera bästa möjliga insatser, att fila till sin pusselbit. Om pusselbitarna filas till utan hänsyn till helheten kommer pusslet inte ge en enhetlig bild.

För att uppnå synkroniserade verksamheter krävs diskussioner mellan personal, chefer och uppdragsgivare inom och mellan olika huvudmän avseende avgränsningar, uppdrag, innehåll med mera. (En ”kokbok” för synkroniseringsarbete finns på www.skl.se/psynk).

Pinocchioprojektet mot varaktigt normbrytande beteende

Pinocchio kallades ett nationellt projekt som drevs av SKL tillsammans med Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, IMS, på Socialstyrelsen. Bakgrunden var att det fanns en frustration över att barn med normbrytande beteende inte uppmärksammas tillräckligt – trots att det finns kunskap och evidensbaserade metoder för att hjälpa dem.

Uppskattningsvis är det ett par procent av alla barn 0–13 år som utvecklar ett normbrytande beteende. Eftersom detta får negativa följder senare i livet är det angeläget att hjälpa dessa barn så tidigt som möjligt.

Projektets övergripande syfte var att förhindra att barn till och med 12 år utvecklar ett varaktigt normbrytande beteende. Tvärprofessionella team från förskola/skola, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri bjöds in till diskussion. 30 team var med i två omgångar vilket betyder att 30 olika kommuner deltog i arbetet. Två forskningsstudier kopplades till projektet. Det ena tog sikte på att undersöka om den så kallade Genombrottsmetoden (se nedan) skulle vara användbar i arbetet. Den andra ville utröna om teamen kunde minska riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer hos barnen.

Genombrottsmetoden tar sikte på att minska gapet mellan kunskapen om vad man bör göra – och vad man faktiskt gör. Modellen består av tre frågor och ett så kallat förbättringshjul, en testcykel.

Frågorna är:

- Vad är det vi vill uppnå?
- Hur vet vi att en förändring är en förbättring?
- Vilka förbättringar kan vi göra, som leder till förbättringar?

Hjulet, testcykeln, består av fyra delar: 1) planera, 2) testa, göra, pröva, 3) studera, analysera, 4) lära, agera.

När ett förbättringsbehov identifieras testar man förändringar i liten skala, varefter resultaten iaktas och analyseras. Därefter är det läge att besluta om och hur man går vidare. Om förändringen inte leder till förbättring har man lärt sig detta och får pröva något annat.

Röster från teamen

”En lärdom för oss i teamet är att vi upptäckt hur mycket arbete vi redan lägger ner på barn med normbrytande beteende utan att det dokumenteras eller följs upp. Att arbeta i en cykel där man hela tiden återknyter till det arbete som gjorts och inte enbart börjar om med ett nytt dokument. Vi tar i stället vara på det som fungerar och förändrar det som inte har fungerat lika bra. På sikt tänker vi att detta både sparar tid och resurser.”

”Det ger bra struktur, man provar i liten skala och följer upp under relativt lång tid. Det ger en tydlighet i vilka resultat som uppnåtts, viktigt för att motivera för förändringsarbete.”

Normbrytande beteende kan ta sig uttryck på många olika sätt och orsakerna därtill är inte desamma för alla. Vi vet att om det normbrytande beteendet startar tidigt är risken relativt stor för att det ska stabiliseras och hålla i sig över tid. 50 procent av alla pojkar och 20 procent av alla flickor som bryter mot normer i barndomen fortsätter med det i vuxen ålder. Det finns en uppsjö av teorier som försöker förklara varför barn utvecklar normbrytande beteenden. Två forskare i Örebro, Anna-Karin Andershed och Henrik Andershed sammanfattar riskfaktorer och skyddsfaktorer så här:

Riskfaktorer hos den unge är:

- Trots, ilska eller oräddhet.
- Överaktivitet, impulsivitet eller koncentrationssvårigheter.
- Svårigheter med medkänsla, skuld eller ånger.
- Bristfälliga språkliga förmågor eller skolprestationer.
- Negativa problemlösningar, tolkningar eller attityder.
- Nedstämdhet eller självskadande beteende.
- Normbrytande beteende.
- Alkohol- eller droganvändning.
- Problematiska kamratrelationer.

Riskfaktorer hos familjen är:

- Föräldrars egna svårigheter.
- Svårigheter i föräldra-barnrelationen.
- Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier.

Skyddsfaktorer hos den unge är:

- Positiv skolanknytning och prestationer.
- Positiva förhållningssätt eller problemlösningar.
- Positiva umgängen och aktiviteter.
- Den unges medvetenhet och motivation.

Skyddsfaktorer hos familjen är:

- Föräldrarnas ork, engagemang eller stöd.
- Föräldrarnas positiva attityder och uppfostringsstrategier.
- Föräldrarnas medvetenhet och motivation.

Samarbetet med föräldrarna har varit en av hörnstenarna i projektet. Alla team uppgger att de har arbetat på ett nytt sätt tillsammans med föräldrarna. När föräldrarna har känt sig delaktiga och fått veta på vilket sätt skolan och socialtjänsten kan ge bättre stöd till deras barn har föräldrarna blivit mer öppna för att häva sekretessen mellan verksamheterna. Flera team beskriver att det blivit ett öppnare klimat mellan professionella och föräldrar, likaså en känsla av ökad trygghet i samarbetet.

I regel har det inte tillkommit några nya resurser genom Pinocchio. Skillnaden är samordning. I Smedjebacken svarar idrottsläraren Mats Pettersson på frågan – Vilka är framgångsfaktorerna?

”Att vara uthållig. Vi har en benägenhet att hamna i akuta situationer, sätta in en åtgärd och sedan tro att allt blir bra. Men det tar tid att utveckla ett normbrytande beteende och det ändrar man inte på i ett huj. Ge varje åtgärd åtminstone tre månader att verka. En annan fördel med vårt team är att det alltid finns där i bakgrunden. Har jag som lärare problem kan jag alltid diskutera med teamet. Jag är inte ensam med barnet eller ungdomen utan det finns också andra som kan stötta.”

– Projektet är avslutat men många team arbetar vidare. Det som betytt mycket för framgången är att vi haft lärandeseminarier, coaching och feedback, säger Ylva Söderlind Göthner som tillsammans med Eva Westerling, båda från SKL, och Kristina Marklund, IMS, varit projektledare.

Ylva Söderlind Göthner

Lästips:

"Normbrytande beteende i barndomen Vad säger forskningen?", Henrik Andershed, Anna-Karin Andershed, Gothia 2005.

"Projekt Pinocchio, erfarenheter från ett nationellt genombrottsprojekt med syfte att förbättra arbetet kring barn upp till 12 år som riskerar utveckla ett varaktigt normbrytande beteende", SKL i samarbete med IMS, Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, Socialstyrelsen.

Kränkningar i skolan

Skolan har i uppdrag att arbeta för en skolmiljö som är fri från diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Skolans fokus är att arbeta för barns och elevers lika rättigheter och möjligheter och mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Diskriminering definieras som att skolan på osakliga grunder behandlar en elev sämre än andra elever och att missgynnandet har samband med:

- Kön
- Etnisk tillhörighet
- Religion eller annan trosuppfattning
- Funktionshinder
- Sexuell läggning
- Könsoverskridande identitet eller uttryck
- Ålder

Diskrimineringen kan vara direkt (elever missgynnas direkt, ex. Du får inte göra något för att du är pojke) eller indirekt (alla behandlas lika, ex. Alla ska äta ärtsoppa med fläsk).

Kränkande behandling är uppträdande som kränker en elevs värdighet, men som inte har samband med någon diskrimineringsgrund. Det kan vara att retas, mobba, frysa ut någon, knuffas eller att rycka någon i håret.

Skolan ska varje år upprätta två planer för likabehandlingsarbetet, en likabehandlingsplan (enligt 3 kap. 16 § diskrimineringslagen) och en plan mot kränkande behandling (enligt 14 a kap. 8 § skollagen). Planerna kan sammanföras till en, så länge innehållet uppfyller lagarnas krav. Det finns många fördelar med att föra ihop planerna eftersom arbetet mot diskriminering och trakasserier och arbetet mot kränkande behandling har många beröringspunkter och likheter. Det handlar i båda fallen om att arbeta för alla elevers lika värde.

Homosexuella och bisexuella ungdomar samt unga transpersoner (HBT) har sämre hälsa än befolkningen som helhet och förtjänar därför särskild uppmärksamhet i dessa sammanhang. Många unga vittnar om ett negativt bemötande och diskriminering från samhället i övrigt. Det är främst det som leder till att en del unga inte upplever en god hälsa. Deras egen identitetsutveckling och forandet av sina liv stöter på patrull i mötet med majoritetssamhällets normer.³ Andelen HBT-ungdomar som utsätts för våld eller har självmordstankar är också större än hos befolkningen som helhet.⁴

Skolverket har en handledning för att motverka kränkande särbehandling.⁵

Mobbning – en vardag för många

Att vakna varje dag med ont i magen. Att inte vilja gå till skolan. Att bli retad och slagen. Att om och om igen kränkas av andra elever eller lärare i skolan. Att inte bli trodd. Det är vardag för tusentals barn och elever i Sverige.

Så skriver Lars Arrhenius, Barn- och elevombudet (BEO), i förordet till Lisbeth Pippings bok ”Jag mobbar inte”. Självklart instämmer vi alla i att alla barn har rätt att känna sig trygga i skolan och att ingen ska bli illa behandlad. Men så är det inte idag.

Tusentals barn och unga utsätts för olika former av övergrepp. Varje år tar BEO emot över 600 anmälningar och Skolinspektionen kritiserar skolor som inte tar sitt ansvar. Ändå är varje skola skyldig enligt lag att upprätta en likabehandlingsplan, en handlingsplan mot mobbning och kränkande behandling. Där ska skolan redovisa hur man arbetar förebyggande och vad man gjort för att få slut på mobbning.

En bas för Lisbeth Pippings bok är många samtal med barn och elever. Hon är ofta ute och föreläser och får på det sättet höra många berättelser. Boken ger skänkande vittnesbörd om vad kränkande behandling gör med mobbingoffer och mobbare. Hon klargör vad lagarna säger om mobbning, ger förslag på vad man kan göra och vart man kan vända sig med adresser, telefonnummer och hemsidor. Hennes ärende med boken är att vi alla ska hjälpa till för att få slut på mobbningen i skolan. Lisbeth Pipping var själv mobbad under alla nio år i grundskolan.

”När man blir mobbad känns det som livet går i kras. Man blir känslig för allt och det är extra skadligt under uppväxten eftersom mobbning hindrar att man utvecklar sig själv, sin självkänsla och sitt självförtroende. Det är allvarligt, för en bra självkänsla och ett bra självförtroende behövs när man lever och arbetar med andra människor. Mobbing gör att självkänslan bryts ner innan man har kunnat bygga upp sitt försvar mot kränkningar.”

³ *Hon Hen Han – en analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner*, Ungdomsstyrelsen 2012:2.

⁴ *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation: Statens folkhälsoinstitut, Rapportnummer: A 2005:19.*

⁵ *Förebygga diskriminering och kränkande behandling, Främja likabehandling; Diskrimineringsombudsmannen 2009.*

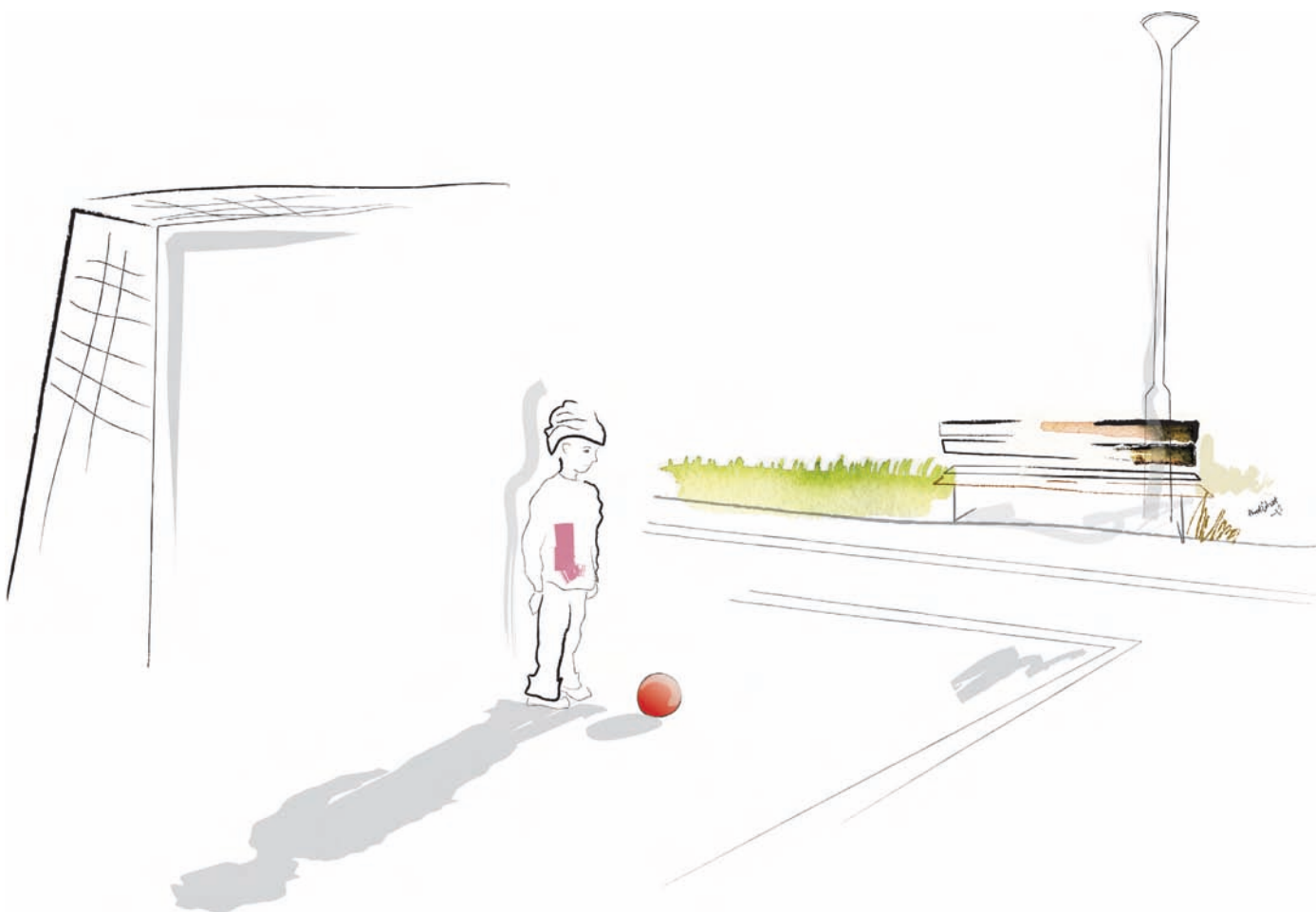
Här är några röster från en enkätstudie som hon genomförde våren 2007 med nästan tusen barn i åldern 9–18 år:

”Mobbning är värre än misshandel, mobbning ger de största sårerna och dödar en inuti själen.”

Amanda, 13 år.

”När mina föräldrar förstod att jag var mobbad pratade de med min lärare. Då sa hon: ’det tror jag inte på, i min klass finns ingen mobbning. De där killarna ni nämner är fina killar, inga som mobbar någon annan’. Om jag gjorde en redovisning i klassen skrattade de där killarna och min fröken bara log. Jag gick i tvåan då, jag kände mig så ensam och övergiven. Jag anser att min lärare mobbade mig. När jag gick i fyran sa Skolverket att skolan gjort fel, det kändes skönt att veta att mina känslor var rätt. Jag bytte skola och idag mår jag mycket bättre. Men jag tror att min lärare fortfarande mobbar barn. Jag har en kompis som blivit behandlad på samma sätt av henne. Men hans föräldrar orkar inte bry sig, de vill inte tro att han är mobbad. Vad händer med lärare som mobbar? Inget, säger jag som vet – vem tror på ett barn?”

Jakob, 14 år

”Man känner sig värdelös på insidan fast utsidan ler och ser glad ut, så är det att vara mobbad.”

Fredrik, 10 år

”Mobbning är att få sin hela värld krossad varje dag i skolan.”

Eva, 14 år

”Att de vuxna säger ’Bry dig inte’ skadar så enormt mycket. Man blir osynliggjord mitt i helvetet som mobbning är.”

Erika, 15 år

”Jag visste inte vem jag skulle vända mig till när jag blev mobbad. Ingen hade gett oss den upplysningen. Men vi visste alla vad vi skulle göra när brandlarmet gick.”

Moa, 14 år

”Jag ville sluta mobba men det fanns ingen som kunde hjälpa mig och på egen hand är det svårt.”

Liza, 14 år

Olika former av mobbning

Mobbning är när någon, själv eller med hjälp av andra, upprepade gånger får en människa att må dåligt och känna sig utanför. Till exempel är det verbal mobbning när en eller flera personer använder ord för att skada någon. Exempel är elaka mejl, sms, att ropa fula ord, eller att skriva elaka saker på något forum på nätet. Fysisk mobbning är att flera gånger slå eller misshandla. Psykisk mobbning kan bestå av utfrysning, att kamrater låtsas att man inte finns och aldrig låter en vara med. Likaså kan det handla om nästan osynliga saker som blickar, gester och suckar.

Mobbning kan uppstå överallt där människor finns, även bland vuxna. Att det är så vanligt i skolor kanske beror på att man i skolan möter människor som inte alltid tänker eller ser ut som man själv gör.

Det är viktigt att förstå att mobbning är ett brott, att det är förbjudet enligt lag att mobba. Skolan är skyldig att se till att ingen utsätts för mobbning och om skolan inte lyckas med det kan den bli anmäld.

Arbete mot mobbning ger effekt

Skolverket har låtit forskare utvärdera effekter av de mest använda antimobbningsprogram som skolor använder sig av. Det går inte att säga att program X eller Y fungerar bäst, eftersom skolorna behöver grunda sitt arbete på kartläggning och analys av skolans problem och förutsättningar.

Ett framgångsrikt antimobbningsarbete bygger på att skolor systematiskt, långsiktigt och med all personal och eleverna delaktiga, arbetar med främjande, förebyggande och upptäckande/åtgärdande insatser.

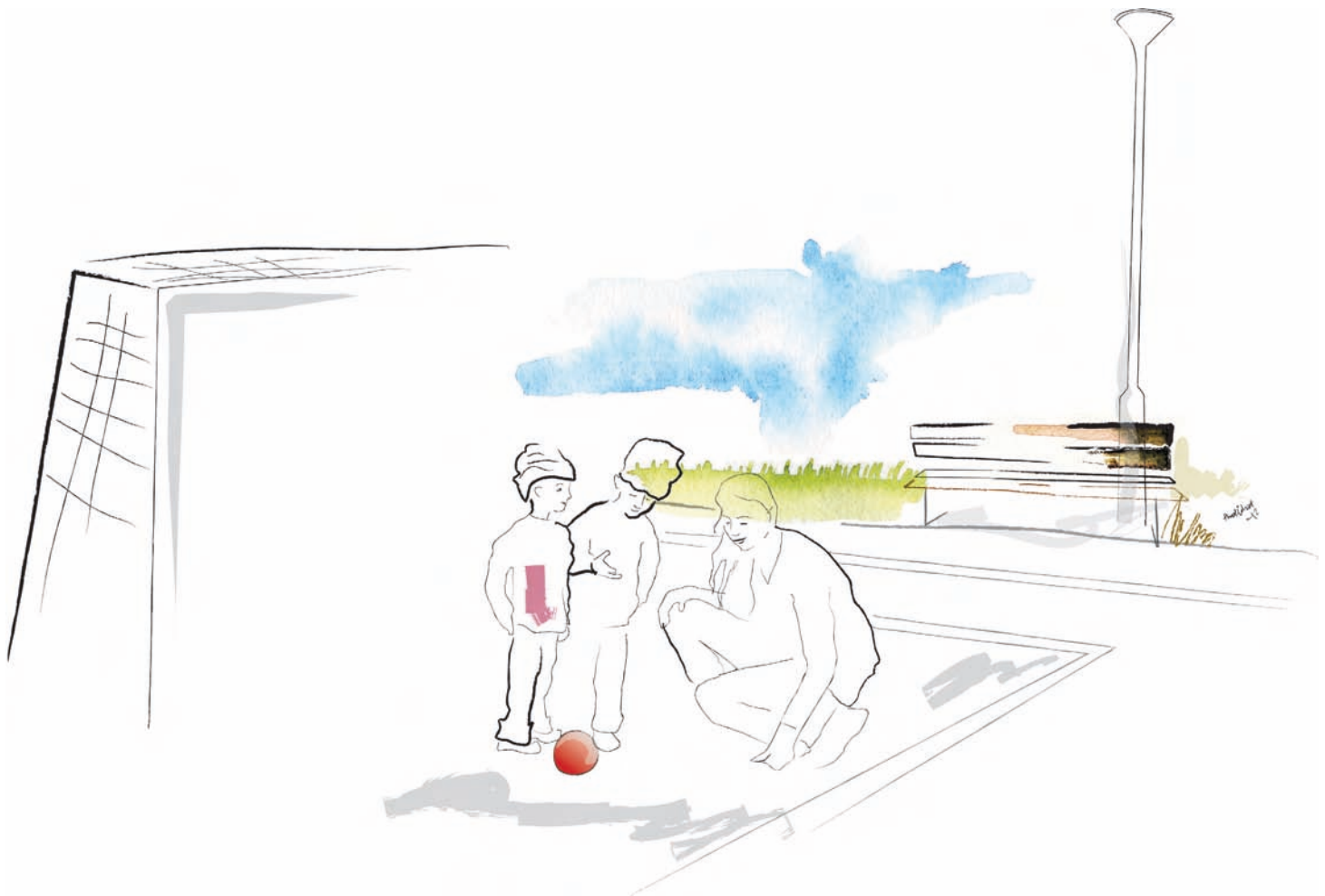
Här är en lista på insatser som kan bidra till att minska mobbning:

- Elevers aktiva medverkan i det förebyggande arbetet mot mobbning. Elever ska få stöd och i samarbete med vuxna på skolan hålla i olika aktiviteter i syfte att skapa en god atmosfär. Det kan handla om elevers arbete i elevkafé eller relationsförbättrande insatser i klassen. – Kamratstödjare räknas inte till denna insats – forskning visar att kamratstödjare i stället bidrar till mobbning.
- Relationsfrämjande insatser mellan elever – aktiviteter för att skapa närhet och gemenskap, särskilt för pojkar.
- Uppföljning och utvärdering – regelbundna kartläggningar i syfte att justera och utveckla insatser mot mobbning.
- Personalutbildning.
- Ordningsregler – framtagna i samarbete mellan personal och elever, särskilt för pojkar.
- Disciplinära strategier – lärare agerar och följer de påföljder som används vid oacceptabelt beteende, gäller särskilt för pojkar.
- Rastvaktssystem – om detta är schemalagt och grundar sig på kartläggning av platser som upplevs som farliga och att det där finns särskild personal, särskilt viktigt för flickor.
- Åtgärder för mobbare och åtgärder för mobbade – det ska finnas rutiner för att åtgärda och följa upp. För att insatser ska ha effekt för mobbning måste det finnas rutiner för stöd till de inblandade.
- Kooperativt lag – det vill säga antimobbningsteam, trygghetsgrupp eller liknande med bred sammansättning, till exempel lärare, skolsköterska, kurator och specialpedagog.
- Dokumentation av ärenden – görs utifrån utarbetade rutiner.

Vid varje skola måste man utgå från egna erfarenheter och kartläggning av den egna arbetsmiljön. Arbetet bör ske systematiskt med rutiner och förhållningssätt. Eleverna ska vara delaktiga, medverka i analys och planering – däremot ska de inte få ta på sig ansvar för att upptäcka eller hantera kränkningar eller mobbning.

Källa: Vad fungerar? Resultat av utvärdering av metoder mot mobbning, Skolverket 2011.

Om fler hjälps åt går det att stoppa mobbning. För den som mobbas kan stödet från en medmänniska eller flera göra stor skillnad och inge hopp om förändring till det bättre. Om detta berättar Lisbeth Pipping i sin bok "Kärlek och stålull". Under en barndom i misär, med bristande omsorg, kärlekslöshet och daglig mobbning fanns "räddande änglar" – människor som såg henne och kunde ge kärlek. Trots övergrepp och smärta förmedlar boken att det går att komma vidare och få ett bra liv.

Lästips:

"Kärlek och stålull, Om att växa upp med en utvecklingsstörd mamma", av Lisbeth Pipping med förord av Suzanne Osten, Gothia förlag 2010.

"Utvärdering av metoder mot mobbning", rapport 353, Skolverket, 2011.

Åtta program utvärderades: Friends, SET, Lions Quest, Olweus-programmet, Farstametoden, StegVis, Skolmedling samt Skolkomet.

"Effekter av antimobbningsprogram – vad säger forskningen?" BRÅ, 2008.

Skolans arbete med hedersrelaterat våld

Hur kan rektor, lärare och elevhälsans personal arbeta med frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck? Skolverket ser det som ett arbete på flera nivåer och har gett ut ett stödmaterial till hjälp för rektor och skolans personal, Hedersrelaterat våld och förtryck, Skolans ansvar och möjligheter.

Skolan är en central plats för alla barn och ungdomar. För flickor och pojkar som är utsatta för familjens kontroller är skolan ofta en oas, en plats att längta till, ett liv utanför familjen. Skolpersonalen kan ofta behöva arbeta parallellt för att:

- Nå alla flickor och pojkar i skolan och deras föräldrar.
- Upptäcka utsatthet hos flickor och pojkar.
- Ge stöd och skydd i akuta situationer.

När vi talar om samhällets stöd för de utsatta sätts fokus oftast på en akut situation då skyddat boende behövs. Samtidigt är främjande och förebyggande arbete lika angeläget, säger Agneta Nilsson, Skolverket, som arbetat fram materialet.

Skolledare och lärare kan känna sig osäkra om hur de ska tolka flickans eller pojkens berättelse. Olika frågor behöver diskuteras inom skolan:

- Hur akut är situationen? Hur länge har det pågått?
- Överdrivs hoten? Hur snabbt måste jag agera?
- Vad är flickans eller pojkens egen bedömning?
- Går det att kontakta föräldrarna eller kan det innebära fara för flickan eller pojken?
- Ska socialtjänsten kopplas in omedelbart eller finns tid att börja nysta och samtala?
- Finns det risk för elevens liv? Risk för självmord?

Ett hederstänkande omfattar inte enbart flickorna och de unga kvinnorna utan även pojkarna och de unga männen, som till exempel kan tvingas till giftermål mot sin vilja. Alltså behöver skolpersonal också uppmärksamma de unga människors situation.

En del skolor har upplevt problem med att föräldrar inte vill att deras barn ska delta i sex- och samlevnadsundervisning, musik, religionskunskap eller idrott och hälsa, där simning är ett av momenten. Enligt den nya skollagen krävs det synnerliga skäl att få befrielse från vissa lektioner och det är bara rektor som kan fatta sådana beslut.

Idag är det alltså än mer angeläget att arbeta för tillitsfulla relationer med elevernas föräldrar. Via samtal och möten kan förståelsen för skolans värdesystem och arbetsformer öka. En enkätstudie visar att föräldrar i skolor där merparten av eleverna har utländsk bakgrund inte fått lika mycket kunskap om skolans styrdokument och arbetssätt som föräldrar i skolor med huvudsakligen svenska barn.

Lärare och föräldrar bör därför tillsammans gå igenom och diskutera skolans pedagogik, innehållet i undervisningen, läroplanens värdegrund – och även hur föräldrar kan stödja och ta del av sina barns skolgång. Lärare kan också behöva förklara hur undervisning i olika ämnen kan läggas upp.

Att göra en riskbedömning ställer krav på kompetens hos personalen. Svaret på följande två frågor kan visa hur kontrollerad flickan eller pojken är i sin vardag.

- Vad vill du göra som du inte får göra?
- Vad måste du göra som du inte vill göra?

Även personal från elevhälsan kan få en relativt god bild av hur utsatt och ensam eleven är i sitt kollektiv genom att fråga:

- Vad kan du tala med din mamma om? Med din pappa? Med din bror? Med din syster? Med annan släkting?

Erfarenheterna visar att skolor har lättare att agera smidigt om skolpersonalen tillsammans har diskuterat igenom hur man ska agera i akuta situationer och hur samverkan ska ske med socialtjänst och polis. Viktigt att minnas är att när en anmälan görs vid ett uppenbart hot måste flickan eller pojken vara i säkerhet innan föräldrarna kontaktas.

”Det hedersrelaterade våldet backas upp av ett kollektiv, av familj och släkt. Genom våldet eller mordet återställs äran för hela kollektivet, inte bara för individen. Det är viktigt att förstå styrkan i de kollektiva påtryckningarna för att skolan ska kunna stödja de flickor eller pojkar som är utsatta.”

Källa: Till rektor: Hedersrelaterat våld och förtryck, Skolans ansvar och möjligheter, Skolverket 2010, beställningsnummer: 10:1205

Lästips:

”Föräldrasamverkan i förändring. Handbok för pedagoger”, av Nabila Alfakir, Liber förlag 2010.

”Vi lämnar till skolan det käraste vi har: om samarbete med föräldrar – en relation som utmanar”, redaktör Agneta Nilsson, Myndigheten för skolutveckling 2008 (numera Skolverket).

Ensamkommande asylsökande barn

Sveriges Kommuner och Landsting, SKL, har på en särskild webbplats, ensamkommandebarn.skl.se, samlat information om berörda aktörers ansvar för ensamkommande barn och ungdomar, aktörernas roller samt exempel på hur man arbetar med frågan runt om i landet. Webbplatsen är framtagen i projektet ”En nationell handlingsplan för ett värdigt

mottagande av ensamkommande barn och ungdomar”. Bakom projektet står SKL och Migrationsverket med stöd av Europeiska flyktingfonden, ERF.

Här finns bland annat checklistor, riktlinjer och handböcker, information om god mans uppdrag och material från utbildningar som ordnades under våren 2011.

Skolfrånvaro är en varningssignal

Att elever inte går i skolan är ett samhällsproblem. I forskningen om skolfrånvaro finns två perspektiv, det ena med individfokus, det andra utifrån strukturer: skolan som arbetsmiljö.

Med individfokus kopplar man samman elevens frånvaro med olika riskbeteenden, till exempel missbruk eller kriminalitet. Med fokus på strukturer blir det tydligt att det är skolans psykosociala miljö och även undervisningen som i hög grad bidrar till att elever stannar hemma från skolan.

Skolfrånvaro är en varningssignal om att eleven inte mår bra och riskerar sin psykosociala hälsa utöver att få ofullständiga betyg. Skolan måste ta itu med all ogiltig frånvaro och utreda vad den beror på för att kunna hjälpa på bästa sätt. I Sundbybergs stad blev elevers skolfrånvaro ett politiskt prioriterat område.

– När vi började diskutera den här frågan på allvar i kommunen blev det tydligt att det var oklart vems ansvar det var att ge eleverna stöd, säger Kjell-Arne Springe, projektledare, Sundbybergs stad.

När skolfrånvaron har utvecklats till hemmasittande, att eleven stannar hemma länge och ofta, krävs ett långsiktigt arbete med hela miljön runt eleven. Det behövs samverkan eftersom problemet är allas ansvar och det är nödvändigt att vara många för att orka jobba enträget och hålla kvar fokus. I Sundbyberg finns

det nu, förutom ordinarie insatser från skolan, barn- och elevhälsan, socialtjänsten eller BUP, två team som samverkar. Ett av teamen är ett KBT-team med psykologer från BUP och pedagoger från barn- och elevhälsan. Detta team arbetar i första hand med hemmasittarna. Det andra teamet är det skolsociala teamet som bland annat arbetar med ströskolkare och korridorvandrare. De senare går till skolan men inte in i klassrummet för att få undervisning.

Erfarenheten är att kartläggningen måste få ta tid, att det handlar om motivationsarbete, att sätta upp rimliga mål och att arbeta långsiktigt. Föräldrarna är viktiga personer i denna process. Föräldrastödprogrammet Komet används i arbetet med föräldrarna och ger dem nycklar till att gå vidare. Personalen i skolan utbildas också för att stärka samspelet med sina elever. Kunskap om hur skyddsfaktorer runt barn och ungdomar kan stärkas sprids till personal inom förskolan, skolan och socialtjänsten.

De flesta barn och unga vistas dagligen i förskola eller i skolan vilket ger unika möjligheter att arbeta främjande och förebyggande.

Källa: "Kraften av samverkan", Skolverket 2009.

Skolktrappa i Sollentuna

För att arbetet mot ogiltig frånvaro ska få genomslag är det nödvändigt att frånvaron betraktas som ett problem. Skolan måste vara tydlig om vilka regler som gäller. Arbetet mot ogiltig skolfrånvaro saboteras om skolpersonal av "snällhet" låter bli att rapportera om det.

I Sollentuna arbetar elevstödet mot frånvaron enligt ett schema som kallas Frånvarotrappan. Redan vid första tillfället av ogiltig frånvaro, alltså dag 1, tar mentor/klassföreståndare samma dag kontakt med vårdnadshavaren. Till eleven skickas sms eller mentorn visar omtanke via kontakt på annat sätt.

Under vecka 2 med frånvaro utforskas orsakerna, enkla åtgärder föreslås, alternativt görs anmälan till skolans elevhälsovårdsteam. Under vecka 3 sätts kraftfulla insatser in.

Enligt ett schema med rubrikerna Tidsaspekt, vad göra? Vem ansvarar? rullar veckorna på med olika åtgärder för att få eleven tillbaka till skolan. Om så inte sker under vecka 9–10 skickar rektor en anmälan till barn- och utbildningskontoret. Om skolan har gjort allt den förmått och vårdnadshavaren har brustit i ansvar kan denne få vitesföreläggande att se till att eleven kommer till skolan. Barn- och ungdomsnämnden gör också en anmälan till socialtjänsten.

Det är inte automatiskt så att frånvaron är en orsak till problem senare i livet, men det är en markör för att risken finns att eleven kan få en svår start i vuxenlivet, kanske med arbetslöshet, okvalificerade arbeten, beroende av försörjningsstöd, kriminalitet, och/eller drogberoende.

Läxkompisar i Göteborg

I stadsdelen Askim i Göteborg finns också ett förebyggande arbete kring skolfrånvaro. All skolpersonal uppmanas att visa intresse och omtanke för de elever som befinner sig i korridorer och på skolgården under lektionstid. Upplevelsen hos många elever är att ingen bryr sig om de är frånvarande – varje elev ska känna sig saknad vid frånvaro och föräldrarna behöver få information om det.

Varje klass kan ha ett system med läxkompisar som utses när läsåret startar. Läxkompisens uppgift är att höra av sig till den som är sjuk/frånvarande och berätta om läxor och annat. Tanken är att alla i klassen är någons läxkompis. Läraren bör ansvara för fördelningen så att ingen elev känner sig utstött.

Källa: Skolelevers ogiltiga frånvaro – en översikt, Sollentuna, augusti 2009.

Kontakt: Mikael Lindgren.

Lästips:

"Skolfrånvaro och vägen tillbaka", Skolverket 2009.

Samtal en hjälp vid spelberoende

Det är svårt att ta sig ur spelberoende, lika svårt som att komma ifrån ett alkoholmissbruk, säger Inger Lundberg, chef för Game Over, ett behandlingshem för spelberoende i Linköping.

Sedan 2006 har Game Over ordnat samtalsgrupper för dataspelande ungdomar och deras föräldrar. Med stöd från omsorgsnämnden i Linköping har cirka tio familjer om året träffat personal från Game Over för att få stöd i att hantera ungdomarnas datoranvändande och dess konsekvenser.

Behandlingsarbetet bygger på kognitiv beteendeterapi och går ut på att få ungdomarna att våga sig ut igen. Det är oftast pojkar som behöver hjälp för att inte datorn ska ta över hela livet. De flesta har haft en normal barndom och har till exempel varit "en glad idrottskille med bra kompisar".

Ungdomarna förstår ofta inte konsekvenserna av spelandet och försummar skolan. De som går in i spelande vid 13–14 års ålder missar många saker – att utvecklas som person, att få kontakt med tjejer och killar, ta körkort och gå ut gymnasiet. Många tappar kontakten med sin kropp, missköter sin hygien och kan få problem med mage och tarm. När de slutar spela kanske vid 19–20 års ålder har de en brant uppförslinje framför sig eftersom de inte har utvecklats lika mycket som sina jämnåriga.

Varför blir man så beroende av dataspel?

– Spelen är gjorda för att de spelande ska fastna, konstaterar Inger Lundberg torrt. Man blir någon när man deltar i spel, kanske ledare för 100 människor – vilket ju är ett jättekick. Inte minst om kommunikationen inom familjen inte är så bra.

Vid det första mötet av sex delar man upp familjen: föräldrarna för sig, ungdomen för sig. Då diskuteras vad som är normalt spelande, och hur man upptäcker att dataspelande tar över. Vid återsamling sammanfattas problem och föräldrars oro.

Vid fyra följande möten diskuterar ungdomarna med de unga samtalsledarna Linus och Emelie: Varför spelar du? Vad är viktigt i livet för dig? Vad vill du förändra? Vad är positivt och negativt med att fortsätta respektive sluta spela? Vad finns det för alternativ till att sitta framför datorn? Vad ska man göra med all tid som frigörs om man inte spelar?

Vid det sista mötet deltar också föräldrarna och man kommer överens om vilka regler som ska gälla för alla i familjen för dataspelande. En träff för uppföljning bokas också in. Det finns olika mål med kontakten med Game Over, att helt sluta spela eller att trappa ned och ha kontroll över sitt spelande. Enligt en uppföljning uppnåddes målen och ungdomarna engagerade sig mer i skolan. Stödet från Game Over ledde också till öppnare relationer mellan ungdomar och föräldrar. De flesta ville ha fortsatt kontakt. Numera har Game Over också kontakt med olika skolor i Linköping och samtalsgrupper ordnas.

”Jag är mamma till fyra barn varav en son på 16 år som tillbringar all sin fritid framför datorn. Han spelar onlinespel och han spelar så fort han får möjlighet. När vi begränsar honom blir han irriterad och smockan hänger nästan i luften. Vad kan vi göra? Känner att hans spelande gått över gränsen för länge sen. Kan ni hjälpa oss?”

– Vi får samtal från hela landet. Det skulle behövas en stödtelefon för dataspelsberoende, säger Inger Lundberg.

Länktips:

www.gameoverlinkoping.se

Om skyldighet att anmäla till socialtjänsten

Vad behöver förskolan och skolan tänka på när det gäller skyldigheten att anmäla misstanke om att barn och ungdomar far illa?

I akuta situationer när barnet är utsatt för fara, till exempel vid hedersrelaterat våld, sexuella övergrepp eller misshandel, ska inte föräldrarna informeras utan anmälan ska göras direkt till socialtjänsten. Detta gäller också när barnet av andra anledningar behöver skydd.

Syftet med anmälningsskyldigheten är att socialtjänsten så tidigt som möjligt ska få kännedom om barn och ungdomar under 18 år som behöver hjälp. Det kan handla om misstanke om övergrepp, vanvård eller brister i omsorgen i hemmet, eller det kan handla om att den unge utsätter sig för risker, missbruk, kriminalitet eller något annat självdestruktivt beteende.

En anmälan gäller misstanke – inte att man vet säkert. Yrkesföreträdare som har anmälningsskyldighet ska inte själva utreda om det finns missförhållanden. Är man som anmälningsskyldig tveksam och känner sig osäker på hur man ska gå tillväga kan man rådfråga socialtjänsten utan att nämna barnets namn, så kallad anonym konsultation (se nedan).

En myndighet eller en yrkesföreträdare kan aldrig göra en anmälan anonymt. Om man har en bra relation till föräldrarna eller barnet kan det bästa vara att föreslå en träff med socialtjänsten. Kanske kan ett sådant möte resultera i en ansökan om stöd från familjen i stället för en anmälan.

Som anmälare får man inte veta vad anmälan leder till, såvida inte vårdnads-havaren samtycker till detta. Däremot kan man få bekräftat att en anmälan kommit in och vem som handlägger ärendet. Det första som händer är att socialtjänsten bedömer om anmälan ska leda till utredning.

Ofta är det rektor som står för anmälan från skolans sida. På många håll har socialtjänsten som rutin att bjuda in anmälaren till en första träff med familjen där man gemensamt kan tala om den oro som skolan känner och som har lett fram till anmälan.

Många låter bli att anmäla

Studier visar att många som har anmälningskyldighet tvekar och låter bli att kontakta socialtjänsten trots misstanke om att ett barn far illa och behöver samhällets skydd eller stöd. Man kan fråga sig varför.

I olika källor, bland annat en undersökning från BRIS, listas olika förklaringar.

- Det är lätt att identifiera sig med föräldrar och svårt att se situationen ur ett barns perspektiv.
- Det är smärtsamt att tvingas inse att ett barn far illa.
- Vårt samhälle har en kultur där familjens integritet ibland väger tyngre än barns rätt till skydd.
- Det är vanligt att söka andra förklaringar än att tro på det man ser eller hör när ett barn blir misshandlat.

Forskning visar att inte minst personal inom förskolan ofta upplever obehag när de måste ta ansvar i förhållande till barn som far illa. De träffar barnens föräldrar två gånger om dagen och värnar om god kontakt. Lojalitet gentemot föräldrar, liksom misstro visavi andra sociala insatser eller rädsla för att göra missbedömningar leder inte sällan till att förskolepersonal avstår från att anmäla misstanke om att barn far illa. Att bibehålla relationer med föräldrarna är viktigt för förskolans arbete.

Inte sällan hörs kommentarer som ”det tjänar inget till”, ”det blir ändå ingen förändring för barnet”. Viktigt att veta är att förskolan och skolan vid fortsatt oro bör fortsätta att göra anmälan. När flera anmälningar om samma barn kommer in till socialtjänsten tyder det på allvar och innebär oftast att en utredning sätts igång.

Ett skäl att inte göra en anmälan är ”familjen har ju redan kontakt med socialtjänsten eftersom den har försörjningsstöd”. Men detta är fel tänkt. Socialtjänsten är specialiserad och känner långt ifrån alltid till hur barnen i en familj har det.

Anonym konsultation

Det som ofta föregår en anmälan till socialtjänsten är det som kallas anonym konsultation.

– Jag ringer från ett daghem ... Vi har en flicka som vi har varit oroliga för en tid ... Så kan ett samtal, en anonym konsultation, inledas med en socialsekreterare. Den är ett viktigt inslag i samverkan mellan förskola, skola och socialtjänst för att hjälpa barn som far illa. Socialsekreteraren kan ge råd om bemötande och vad personalen bör vara uppmärksam på.

Viktigt är givetvis att barnets namn inte nämns. Om så blir fallet är socialsekreteraren skyldig att ta upp samtalet som en anmälan.

Vad gör du när en anmälan kommer in?

Den frågan ställs till mottagningssekreterare Ann-Charlotte Nilsson i Jönköping, en av kommunens nio socialsekreterare som har till uppgift att ta emot och bedöma anmälningar om misstanke att barn far illa.

– Vi har fjorton dagar på oss att göra en förhandsbedömning, vars syfte är att skaffa underlag för att ta ställning till om en utredning ska inledas eller inte.

Under förhandsbedömningen får vi enbart tala med den som anmält sin misstanke om att ett barn far illa och med familjen. Detta sker oftast vid ett möte hos oss på socialkontoret eller på skolan, sjukhuset eller hos polisen.

Om anmälan gäller tonåringar är de alltid med vid besöket tillsammans med sina föräldrar. Om det gäller yngre barn eller om anmälan gäller situationer i hemmet ber vi att barnet kommer med till mötet. Men ytterst är det föräldern som bestämmer om detta.

När det gäller anmälningar från myndigheter ber vi att få en skriftlig anmälan, detta för att göra oron så tydlig som möjligt för alla. Den myndighet som anmäler uppmanar vi att kontakta den det berör och informera om att de gör en anmälan – misstanke om övergrepp undantaget.

I möjligaste mån försöker vi att få med den myndighet som gjort anmälan. Metodmässigt är det viktigt eftersom det kan bli en stark reaktion mot anmälaren om denne inte finns i rummet och själv kan berätta varför han/hon känt oro och valt att göra en anmälan. Får familjen möta anmälaren öga mot öga lägger sig eventuell kränkning snabbare och man kan i bästa fall föra ett samtal utifrån ett gemensamt engagemang för barnet.

Vid besöket går vi igenom anmälan och förälder/barn/tonåring får ge sin bild. Vi frågar också efter vad som fungerar och är bra och om de har tankar kring vad som eventuellt behöver förändras. Vi lägger oss vinn om att skapa en lugn stämning. Alla får prata till punkt.

Efter samtalet ber vi den det berör om samtycke att få återkoppla till den myndighet som anmält, så att man där ska veta om en utredning ska inledas eller inte och vem som i så fall kommer att hålla i utredningen. Vi får nästan alltid ja på den frågan.

Vi har också till uppgift att ge information om vilket stöd som finns att få för barn och förälder, både hos socialtjänsten och i samhället i övrigt.

Jönköpings kommun har just startat Råd och Service där en förälder kan ansöka om stöd för sitt barn utan att det först görs en utredning. Detta gäller vid bedömning att barnet inte har behov av att skyddas, att ansökan är avgränsad till en problematik och att stödet inte behöver anpassas efter individen.

Varför inbjuds också barnet till samtalet om anmälan?

– Vi tycker att det är bra att barn får komma till tals och att de får information, säger Ann-Charlotte Nilsson.

Barnet sitter med och leker bredvid under samtalet, eller under en del av det. Vi intervjuar inte barnet utan samtalar och låter barnet komma till tals allmänt och om de förhållanden som det gäller. Vi har saker de kan plocka eller leka med och ser under tiden även samspelet barn-förälder. Vi ger också, på barnets nivå, infor-

mation om vad som hänt och vilket stöd som finns. Vi brukar säga att barn har rätt att ha det bra och att de ska säga ifrån till någon vuxen de litar på om de tycker att de inte har det bra.

Tungt att se

– Socialtjänsten kan inget göra om föräldrarna inte vill ha kontakt eller stöd och om situationen för barnen inte är så allvarlig att de måste tas hemifrån. Då får barnen fortsätta leva med svårigheterna hemma – och det är tungt att se, konstaterar en erfaren socialarbetare.

Berith Josefsson

Så här kommenterar Berith Josefsson, huvudsekreterare i Barnskyddsutredningen:

– Idag kan socialtjänsten inte tvinga fram insatser mot föräldrars vilja. I Barnskyddsutredningen föreslås att socialtjänsten ska kunna följa upp barnets situation efter avslutad utredning, det vill säga fortsätta ta kontakter och träffa barnet för att se hur situationen utvecklas. Remissinstanserna var positiva till förslaget.

Hon konstaterar att socialsekreterare arbetar för att skapa förtroende. Att föreslå fortsatt kontakt är en metodfråga: socialarbetaren kan föreslå uppföljning på ett sätt som gör att föräldrarna inte uppfattar det som hotfullt utan som ett rimligt önskemål. Om det däremot kommer in fler anmälningar om familjen finns skäl för socialsekreteraren att uppträda mer myndigt. Det är viktigt att föra fram till den som anmält att socialtjänsten har begränsade möjligheter att agera.

Ovanstående resonemang gäller självklart personal i alla offentliga verksamheter som möter barn – se 14 kap. 1 § SoL.

Vad lagen säger

Brottsbalken beskriver olika slags brott och vilka straff som gäller för varje brott. Här nämns olika typer av mobbning: misshandel, vållande till kroppsskada, olaga hot, olaga tvång, ofredande, trakasserier, förtal, förolämpning och sexuellt ofredande. När mobbning polisanmäls är det någon av dessa rubriceringar som används. Lagen ser allvarligt på mobbning och det är viktigt att polis-anmäla övergrepp, även i skolan.

Skollagen styr hur skolan ska fungera. I 1 kap. 2 § står det så här:

”Den som verkar inom skolan ska aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden.”

I fjortonde kapitlet finns regler för den som äger och ansvarar för skolan och för all personal inom skolan. Skolan ska arbeta förebyggande mot mobbning och är skyldig att göra något när något barn känner sig kränkt. Skolan måste betala skadestånd om man inte gör det som måste göras för att förebygga eller förhindra kränkningar.

För att bevaka att skollagen efterlevs finns Statens skolinspektion och Barn- och elevombudet.

Läroplanen för grundskolan (Lpo 94) beskriver vad man ska göra i skolan. Där står bland annat:

”Ingen skall i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder eller för annan kränkande behandling. Tendenser till trakasserier och annan kränkande behandling skall aktivt motverkas.”

Den nya *Diskrimineringslagen* (2009) föreskriver att den som äger skolan ska se till att alla barn och elever ska ha lika rättigheter och möjligheter, oavsett vilket kön de tillhör, var de kommer ifrån, vilken religion de tror på eller vilken sexuell läggning de har. Här anges att skolan varje år ska skriva en likabehandlingsplan som talar om vad som behöver göras för att barn och elever inte ska bli mobbade eller orättvist behandlade. Rektor, skolpersonal och elever ska tillsammans skriva planen, som ska följas upp.

Diskrimineringslagen ska skydda elever från alla typer av mobbning, både av andra elever och av sina lärare.

I *Arbetsmiljölagen* räknas elever som arbetstagare och skollädaingen som arbetsgivare. Skollädaingen ska se till att miljön i skolan är trygg och säker. Det finns regler som ska garantera att elever inte ska bli hotade eller råka ut för våld i skolan, detta i särskilda föreskrifter från Arbetsmiljöverket.

Socialtjänstlagen finns till för att skydda barn och ungdomar var de än befinner sig. Om ett barn far illa ska socialtjänsten se till att barnet får det bättre. Det gäller också vid mobbning, både den som blir mobbad och den som mobbar. Den som kränker eller mobbar någon kan bli polisanmäld eftersom det är olagligt att förtala, ofreda eller misshandla någon. Är mobbaren under 15 år lämnas ärendet till socialtjänsten som ska utreda och föreslå vad man ska göra.

FN:s konvention om barnets rättigheter består av 54 delar, så kallade artiklar. Svenska lagar som handlar om barn ska följa barnkonventionen. Här är några av de viktigaste rättigheterna:

- Alla barn har samma rättigheter och är lika mycket värda. Ingen får diskrimineras.
- Alla barn har rätt att visa vad de tycker. Barn har rätt att vänta sig att vuxna lyssnar och tar dem på allvar.
- Alla barn har rätt till skydd mot fysiskt eller psykiskt våld vare sig det är från andra barn och unga, föräldrar, lärare eller andra vuxna.
- Barn med funktionshinder ska kunna gå i skolan och vara med i samhället på andra sätt.
- Skolan ska förbereda barnet för livet, lära barnet förstå sig själv och hur man ska vara mot andra. Skolan ska lära barnet vad de mänskliga rättigheterna betyder. Barnet ska också lära sig att förståelse, fred och vänskap mellan olika folk är viktigt.

Källa: Lisbeth Pipping, "Jag mobbar inte", Gothia förlag, 2010. Info: www.slutamobba.se

Anmälningsskyldigheten enligt 14 kap. 1 § SoL

Socialtjänsten har ett övergripande ansvar för att de barn och ungdomar som riskerar att fara illa får det stöd och den hjälp som de behöver. Enligt Socialtjänstlagen (SoL) skall socialtjänsten samverka med samhällsorgan, organisationer och andra när det rör frågor om barn som far illa eller riskerar att fara illa.

För att kunna hjälpa de barn som är i behov av stöd eller skydd är socialtjänsten beroende av att få kännedom om barnen och deras situation. Kontakt med familjer kan fås genom att de själva söker hjälp, i andra fall kommer man i kontakt med familjerna genom anmälningar från bland annat skola, polis, förskola, BVC, psykiatri, sjukvård och anhöriga.

I SoL finns en bestämmelse om att alla som arbetar inom myndigheter vars verksamhet berör barn och ungdom har en skyldighet att genast anmäla till socialtjänsten om de får kännedom om något som kan innebära att socialtjänsten måste ingripa till skydd för ett barn.

Anmälningsskyldigheten gäller även personal inom enskilda verksamheter som berör barn och unga, till exempel förskolor och skolor samt för enskild verksamhet inom hälso- och sjukvården eller på socialtjänstens område.

De personer som enligt lag har skyldighet att anmäla har också skyldighet att till socialtjänsten lämna alla de uppgifter som kan vara av betydelse för en utredning om barnets behov av skydd.

Lästips:

"Lag om stöd och skydd för barn och unga" (LBU) SOU 2009:68.

"Bilaga till betänkandet Lag om stöd och skydd för barn och unga", SOU:68.

"Se, tolka och agera – allas rätt till en likvärdig utbildning", Slutbetänkande av utredningen om utsatta barn i skolan, SOU 2010:95.

"Se de tidiga tecknen – forskare reflekterar över sju berättelser från förskola och skola", Delbetänkande av utredningen om översyn av skolans arbete med utsatta barn. SOU 2010:64.

"Det gäller livet, Stöd och vård till barn och ungdomar med psykiska problem", Slutbetänkande av Barnpsykiatrikommittén, SOU 1998:31.

"När omsorgen sviktar – Om barns utsatthet och samhällets ansvar", Barbro Hindberg, Rädda Barnen 1999.

"Hon Hen Han – en analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner", Ungdomsstyrelsen 2012:2.

Kapitel 4

Sådant bara några barn behöver

Om insatserna på generell och första linjenivå har fungerat tillfredsställande kommer färre barn behöva hjälp genom specialistinsatser.

På specialistnivå finns de verksamheter som har i uppdrag att möta svårare psykisk ohälsa och psykiska sjukdomar. Några exempel på sådana verksamheter är barn- och ungdomspsykiatri och habilitering, men det kan även vara specialiteter för specifika målgrupper. Inom socialtjänsten innefattas framförallt myndighetsutövning och biståndsbedömda insatser (som omhändertagande enligt LVU), beviljande av insatser i öppenvård eller heldygnsvård samt insatser till speciella grupper.

I skolan finns på denna nivå till exempel kvalificerat stöd för elever som behöver högspecialiserade stödinsatser, exempelvis av en dyslexienhet. Det kan även vara kompensatoriskt stöd vid svårigheter som kan uppkomma i studiesituationen på grund av funktionshinder, exempelvis teckenspråkstolkning, anteckningsstöd, inläsning av litteratur med mera.

På denna nivå finns även stöd till föräldrar på specialistnivå när barnet har viss sjukdom eller tillstånd som ställer särskilda krav på kunskap, strategier och bemötande utifrån barnets tillstånd eller situation.

En viktig erfarenhet från verksamheter och en tydlig önskan från barn, unga och deras familjer är att samhällets hjälp på denna nivå skall ges integrerat och synkroniserat. Det går inte att fokusera på matte i skolan om blodsockerhalten i blodet är helt uppåt väggarna eller om eleven oroar sig för att mamma ska miss-handlas hemma. Skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård behöver arbeta tillsammans!

Grönt kort gäller

På ett litet grönt, inplastat kort finns viktig information till alla som arbetar med och samverkar kring barn och unga i Östra Norrbotten. 1200 kort har spritts i Haparanda, Kalix, Överkalix och Övertorneå. Avsikten är att alla ska veta vad som gäller när barn behöver stöd och hjälp från olika aktörer.

Alla anställda inom förskolan, skolan, individ- och familjeomsorgen, barnpsykiatri och primärvården har fått det gröna kortet. Nya rutiner gäller och det finns en styrgrupp i varje kommun som följer upp hur de fungerar.

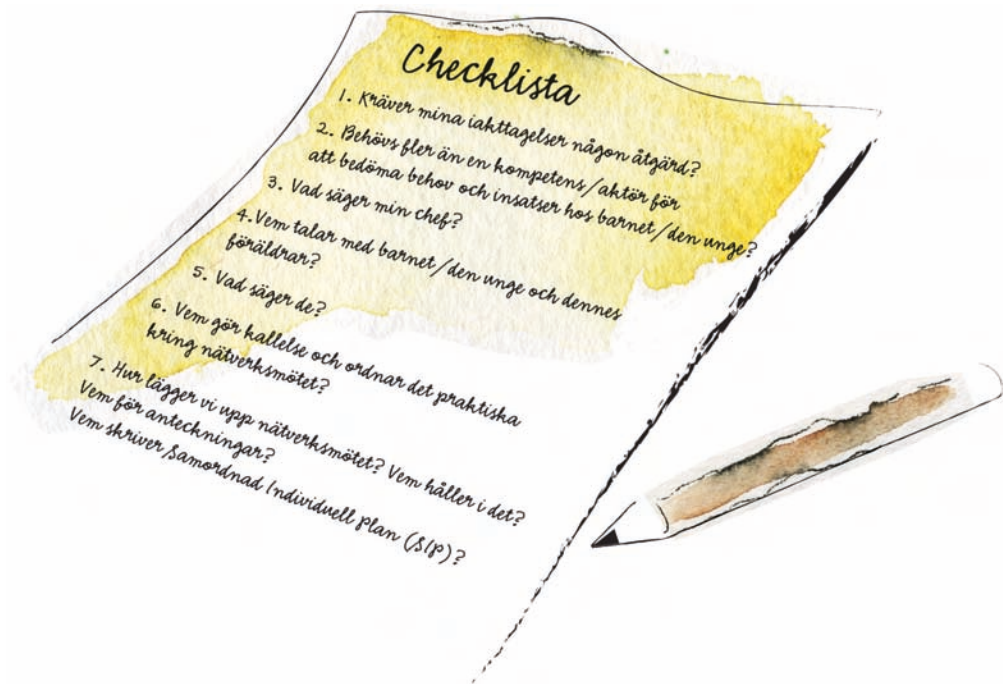
– Det går allt bättre att samverka, rutinerna blir mer och mer kända. Väldigt avgörande är förstås chefernas engagemang i saken. Från BUP i Östra Norrbotten är engagemanget väldigt stort och de säger sig ha stor nytta av rutinerna, säger Yngve Berg, projektledare.

Det behövs mer för att rutinerna ska bli det lyft som man hoppas på. Skolan måste vara på alerten och kalla till nätverksmöten innan det har gått för långt. Kompetensutveckling behövs och en tredagarsutbildning pågår om hur man leder nätverksmöten och där bidrar till lösningar. Planer finns att skapa en gemensam modell för att dokumentera nätverksmöten digitalt.

Så här skapas samverkan kring barn och unga med komplex problematik i Östra Norrbotten:

Rutiner för personal:

- 1) *Ta initiativ.* Var och en som i sin yrkesutövning upptäcker behov av stöd, utredning och insatser för barn/unga ska initiera insatser i den egna verksamheten och ta upp frågan om samverkan med andra aktörer bör ske.
- 2) *Agera om barnets behov är sammansatt.* Med ”sammansatt behov” menas att barnet/den unge kan behöva hjälp av mer än en kompetens/aktör, som finns i en annan verksamhet. Bedömning görs av verksamhetschefen eller av chefen utsedd person. Har individen ett sammansatt behov ska du ta kontakt med barn och föräldrar för att få till stånd ett nätverksmöte.
- 3) *Håll nätverksmöte inom 14 dagar.* Kallelse till nätverksmötet görs av den som tagit initiativ till det. Alla kallade aktörer måste komma till mötet. Mötet leds av den aktör som tagit initiativ till mötet.
- 4) *Upprätta en samordnad individuell plan.* Samverkansplanen ska visa vem som har ansvar för vad. Den upprättas enligt en given mall och delas vid mötet ut till alla inblandade.
- 5) *Utse en samordnare för ärendet.* Denne ansvar för att koordinera insatser och håller kontakt med barnet/den unge och föräldrar.
- 6) *Rapportera avvikelser vid uppföljning av planen.* Rapport görs på särskild blankett.

Checklista för samverkan kring barn och unga

Före nätverksmötet:

- Kräver mina iakttagelser någon åtgärd?
- Behövs fler än en kompetens/aktör för att bedöma behov och insatser hos barnet/den unge?
- Vad säger min chef?
- Vem talar med barnet/den unge och dennes föräldrar?
- Vad säger de?
- Vem gör kallelse och ordnar det praktiska kring nätverksmötet?
- Hur lägger vi upp nätverksmötet? Vem håller i det? Vem för anteckningar? Vem skriver Samordnad Individuell Plan (SIP)?

Under och efter nätverksmötet:

- Hur hanteras SIP?
- Är alla aktörer, barn och föräldrar klara över vad som ska göras?
- Är det klart med vem som gör vad?
- Är samordnarens uppdrag och roll klar?
- Är det klart när uppföljningen ska göras?
- Är alla nöjda med de insatser som planeras? Om inte – vad kan ytterligare göras?
- Vem gör avvikelserapport till vem, om det behövs?

Länktips:

www.skl.se/psynk

Utbildning och hälsa avgör barns framtid

Om vi vill stärka en positiv utveckling, måste vi förändra hela vårt arbetssätt, säger Leif Redestig, utvecklingsledare och drivande kraft i en gränsöverskridande samverkan. Uppgiften är att möta behoven hos de barn som har stor risk att drabbas av fysisk och psykisk ohälsa, arbetslöshet och bidragsberoende i vuxen ålder.

Forskning visar att barns möjligheter att klara sig bra senare i livet hänger nära samman med utbildning och hälsa. I Helsingborgs stad har politiker och tjänstemän bestämt sig för att gemensamt påverka just dessa faktorer för att på så sätt förbättra barns framtidsutsikter.

Gemensamt arbete och ansvar

Nio förvaltningar i Helsingborg och Landskrona arbetar idag tillsammans med Region Skåne för att ge barn i riskgrupper bättre utbildning och hälsa. Detta sker genom samverkansformen Part, Preventivt arbete tillsammans, eftersom ansvaret för frågorna är gemensamt.

Tillsammans har de två städerna och regionen satt fokus på utbildning och hälsa som de enskilt viktigaste faktorerna för barns utveckling. Arbetet utgår från barn i riskgrupper, men målet är att sprida de erfarenheter som vinnas så att de kommer alla barn till godo. Genom att systematiskt följa resultatutvecklingen för barnen får städerna och regionen svar på om man har lyckats med uppdraget eller behöver förändra sina arbetssätt.

Det startade med SkolFam®

Professor Bo Vinnerljung har i vetenskapliga studier visat att samhällets vård av familjehemsplacerade barn inte hjälper barnen på lång sikt. Av samtliga gymnasieelever går 28 procent vidare till högre utbildning. Motsvarande siffra för barn och ungdomar som har bott i familjehem är 5 procent.

Barn som växer upp i familjehem löper kraftigt förhöjda risker att endast uppnå låg utbildningsnivå, att drabbas av allvarlig psykisk ohälsa, självmordsförsök, missbruk, kriminalitet och långvariga försörjningsproblem. Samtidigt har utbildning visat sig vara den faktor som är allra viktigast för hur det går för familjehemsplacerade barn senare i livet. Låga eller ofullständiga betyg i årskurs nio är en klar riskfaktor.

Endast 23 procent av barn som växer upp i familjehem och som lämnar grundskolan med låga eller ofullständiga betyg klarar sig bra senare i livet. Av familjehemsplacerade barn som går ut nian med högre betyg klarar sig drygt 60 procent bra i vuxen ålder.

Utifrån resultatet av Vinnerljungs studie startades SkolFam som ett forskarstött projekt i Helsingborg 2005. Målet var att ge familjehemsplacerade barn bättre framtidsutsikter genom satsningar på goda utbildningsresultat.

25 familjehemsplacerade barn ifrån Helsingborgs stad ingick i projektet. Deras styrkor och behov kartlades och ett team bestående av en psykolog, en specialpedagog och en socialsekreterare koordinerade sina insatser och stöttade nyckelper-

soner i barnets omgivning för att varje enskilt barn skulle få en så optimal skolgång som möjligt.

Efter tre år visade utvärderingen av SkolFam på mycket hoppfulla resultat. Barnen presterade påtagligt bättre i skolan, läsningen fungerade och relationer med kamrater och vuxna hade blivit bättre. Och – vilket är viktigt att notera – trots att en del barn mådde psykiskt dåligt kunde de ändå förbättra sina resultat i skolan.

”Arbetsättet verkar vara en lovande väg att förbättra livschanserna för stadens mest utsatta barn.”

Professor Bo Vinnerljung

Numera är arbetsmodellen SkolFam en del av den ordinarie verksamheten i Helsingborg. Ett nationellt nätverk med nio medverkande kommuner har också bildats för att vidareutveckla SkolFam-modellen och för att driva frågor kring familjehemsplacerade barns rätt till god utbildning och hälsa.

Hälsa och kunskap i skolan – UTSIKTER®

Erfarenheterna inom SkolFam ligger till grund för satsningen UTSIKTER i Helsingborg och Landskrona. Arbetet riktade sig från början till enskilda barn i familjer med långvarigt försörjningsstöd och barn som nyligen kommit till Sverige, men har nu utvecklats till satsningar i hela skolklasser. På sju skolor i båda städerna drivs ett utvecklingsarbete för att stödja barnens hälso- och kunskapsutveckling.

På skolorna görs regelbundet pedagogiska och hälsomässiga kartläggningar för att följa utvecklingen hos eleverna. Analyser av barnens resultat visar om arbetet och valda insatser har gett någon effekt, samtidigt som man upptäcker om nya behov har uppstått. Barnens resultat ger en direkt indikation om utvecklingsarbetet har lyckats eller inte och analysen ger en viktig återkoppling till personal och beslutsfattare. Att ge barn och unga en god hälso- och kunskapsutveckling kräver stöd och samverkan och öppenhet för ett konstant förändringsarbete som kan möta barnens behov.

Barn som behöver mycket stöd

Barn som kommer i kontakt med socialtjänsten under sin uppväxt blir ofta föremål för upprepade utredningar och kortare eller längre insatser. Parallellt med socialtjänstens arbete förekommer även insatser från andra samhällsaktörer, exempelvis skolans elevvård och sjukvården. Mycket sällan sker dessa insatser med gemensamma mål.

Genom införandet av HUB – Hälsa, utbildning, barn – i Helsingborg och Landskrona, har det skapats en samlad organisation med det gemensamma målet att ge barnen bättre förutsättningar för en lyckad skolgång och god hälsa.

Barnets behov av socialtjänst, skola och andra samhällsorgan förutsätter en organiserad och långsiktig samverkan mellan de olika parterna. Inom HUB är roller och ansvarstaganden tydliga. Gemensamt sätter organisationerna upp mål och ansvarar för utvecklingen hos det enskilda barnet.

Med stor sannolikhet ger samverkansmodellen HUB inte bara en långsiktig, positiv utveckling för barnet, utan även en effektivare användning av resurser.

Positiv utveckling kräver ledning

Utgångspunkten för HUB, och alla andra arbetsmodeller inom Part, är att bättre utbildning och hälsa bygger på ett tvärsektorielt samarbete mellan berörda samhällsaktörer.

Inom ramen för pågående utvecklingsarbeten skapar Helsingborg, Landskrona och Region Skåne en modell för att kontinuerligt och systematiskt kunna hämta in, sammanställa och analysera resultat. Modellen innebär att chefer och politiker nu får regelbundna rapporter om barns utbildnings- och hälsoutveckling samt om de hinder och möjligheter som identifieras. Det är en grundläggande förutsättning för att de ska kunna fatta beslut som leder till en positiv framtid för alla barn.

Länktips:

www.skolfam.se

Lästips:

"NU – inte senare! Om att hjälpa barn i tid och om klok samhällsekonomi", Bitte Lundborg, Stiftelsen Allmänna Barnhuset, 2009:3.

"Den ljusnande framtid är vår. Om samverkan och bättre skolgång – erfarenheter från Helsingborg", Leif Redestig och Lina Heimer, i antologin *"Ett annat hemma"*, Gothia, 2011. www.helsingborg.se/part

"Skolprojekt inom Familjehemsvården – Projektrapport SkolFam2", (familjehemsplacerade barns skolgång i Norrköping), Stiftelsen Allmänna barnhuset, 2012.

Nationellt nätverk för SkolFam®

Barn som växer upp i samhällets vård eller i familjer med återkommande ekonomiskt bistånd lämnar i genomsnitt grundskolan med mycket lägre betyg än andra barn. /-/ Låga eller ofullständiga betyg från årskurs 9 var den starkaste riskfaktorn för framtida psykosociala problem bland barn i dessa grupper. Omvänt var frånvaron av "skolmisslyckande" den starkaste skyddande faktorn."

Social rapport 2010, Socialstyrelsen

Ett nationellt nätverk för SkolFam har bildats. Syftet är att driva frågor på nationell nivå om familjehemsplacerade barns rätt till god utbildning och hälsa.

Åtta kommuner och en stadsdel har slutit sig samman för att gemensamt driva utvecklingen av arbetsmodellen utifrån kommunernas samlade kunskap och erfarenheter. I nätverket ingår Helsingborg, Norrköping, Gävle, Angered, Malmö, Landskrona, Stenungsund och Tjörn samt Uppsala.

En av nätverkets viktigaste uppgifter är att gemensamt hitta vägar för att skapa bättre förutsättningar för familjehemsplacerade barn att klara sin skolgång. Att SkolFam nu replikeras i fler kommuner ger tillgång till resultat från ett större antal barn. Det fortsatta utvecklingsarbetet kan därmed drivas utifrån en bredare erfarenhetsbas.

För att säkra kvalitet och långsiktighet har Helsingborgs stad utformat en manual som ska fungera som ett viktigt kontroll- och styrinstrument. SkolFam är också upphovsrättsskyddat vilket innebär att arbetsmodellen inte kan kopieras utan tillstånd.

På uppdrag av Socialstyrelsen påbörjas i höst en utvärdering av SkolFam, för att skapa evidens för arbetsmetoden och på sikt kunna sprida SkolFam vidare till fler kommuner i landet.

Familjehem får godkänt

Alla i samhällsvård har inte fått det dåligt. I min forskning har jag mött många som klarar sig bra. Många har fått det bättre tack vare samhällets hjälp, säger forskaren, professor emerita Gunvor Andersson i Lund.

Hon ställer inte upp på de svarta bilderna som ofta ges av vård i familjehem. Gunvor Andersson vägrar att ge den underbetyg, generellt sett. Däremot är hon kritisk till samhällets bristande kontroll över hur omhändertagna barn har det, inte bara i familjehem utan ännu mer i enskilda HVB-hem där barnen inte är en del av en familj utan per definition institutionsplacerade.

Barnperspektivet i hennes forskning är tydligt och konsekvent. Under 25 år har hon följt barn i samhällsvård från det att de tidigt omhändertogs för vård på barnhem tills nu, när de är unga vuxna i åldern 25–30 år. Hennes studie omfattar 26 barn som hon följt och djupintervjuat vart femte år. I Sverige är hon ensam om att ha gjort en så lång och grundlig studie.

Gunvor Andersson

Nu kan 26 barn tyckas som ett litet underlag för att dra slutsatser. Men varje gång hon föreläser – och det gör hon ofta – möter hon starkt gensvar. De som arbetar professionellt med omhändertagna barn känner igen ”sina” barn och familjer.

De som anser att det kan vara lika bra att barn och ungdomar lever kvar hemma i en stökig eller torftig miljö bortser från något viktigt: barn har rätt till sin barndom. Man måste skilja mellan facit, hur det går senare i livet, och barnets liv i nuet. Positiva minnen i barndomen stärker och hjälper vidare.

Gunvor Anderssons långa studie ger belägg för detta och så gör även hennes studie av familjehemsplicerade tioåringar i fyra kommuner. Vid tre tillfällen intervjuade hon 22 barn som nästan alla gav positiva bilder av vardagslivet i familjehemmet, *”tryggare än hemma, vardagen fungerade, bra att bli skjutsad i bil till träning och bad, fint att kunna ta hem kamrater”*.

Forskningsintervjuerna med de 26 barnen som vårdats på barnhemmet i Malmö började på tidigt åttiotal. Då såg samhället annorlunda ut. Det fanns stark framtidstro och optimism, och förhoppningar om att den nya socialtjänstlagen skulle fungera i demokratisk anda och leda till ett bättre socialt arbete.

Men, säger Gunvor Andersson, inom samhällsvården finns samma fattigdomsproblematik, då som nu. Situationen för de barn som omhändertogs då och idag är i stora drag densamma: försummelse i omsorgen hos fattiga familjer utan socialt stöd i destruktiva relationer där missbruk, psykisk ohälsa, utvecklingsstörning och familjevåld tillkommer.

Hur har det då gått för barnen som omhändertogs för samhällsvård för 25 år sedan?

Några flyttade hem och har stannat kvar hos endera föräldern. Flertalet har efter tiden på barnhemmet bott växelvis hemma och i familjehem.

Om man ser till det yttre så har 18 av 26 (70 procent) varit laglydiga – de har inte varit på ungdomshem, inte fått behandling för missbruk, suttit i fängelse eller stått under övervakning.

Hälften av de nu unga vuxna har högst grundskola, den andra hälften har gymnasieutbildning och två har gått i högskola. Fördelningen överensstämmer med andra studier som visat på lägre utbildningsnivå för barn med erfarenhet av samhällsvård, jämfört med motsvarande åldrar i befolkningen i stort.

När det gäller arbete har hälften av de nu unga vuxna en stabil arbetssituation. De har arbete, är skötsamma och är angelägna om att försörja sig själva. Några har haft olika jobb och snabbt hittat något nytt om ett tagit slut. Knappt någon har varit arbetslös. Det är bara två i gruppen ”stabila” som inte har gymnasieutbildning.

Nio personer har en osäker arbetssituation. Här återfinns framför allt unga kvinnor, som haft ambitioner men hindrats av olika motgångar. De mår inte alltid så bra, har varit sjukskrivna eller arbetslösa i perioder. Bakgrunden för de flesta är bara grundskola.

Fyra nu vuxna har aldrig haft ett arbete på grund av långvarigt missbruk, behandling eller fängelsevistelse.

– Om resultatet är bra eller dåligt beror på vilka förväntningar man har, säger Gunvor Andersson. Men studien visar att fosterbarn kan klara sig bra som vuxna och ha tilltro till sina förmågor.

Skolan avgör framtiden

Resultaten visar tydligt att skolan är nyckeln till framtiden. Av intervjuerna framgår hur lätt det är att fosterbarn, särskilt pojkar, kommer efter och blir utanför i skolan. De som klarat sig sämst i skolan är de som har växlat mellan att bo hemma och i fosterhem. Föräldrarna hemma har inte orkat engagera sig för hur det går för barnet i skolan och inte alla familjehem förmår att stötta barnet så mycket som behövs.

Inte bara den långa studien pekar på skolans viktiga roll. En studie om barn och hemlöshet (tillsammans med Hans Swärd, 2007) visar att det fanns barn som inte varit i skolan på månader.

– Jag är förvånad över att barn kan skolka under lång tid utan att skolan reagerar och gör något åt det. Skolan tillåter barn att slarva bort sin skolgång. Eftersom vi har skolplikt är det olagligt att acceptera något sådant, säger Gunvor Andersson.

Resultat i skolan är avgörande för hur arbetslivet senare ska arta sig men självklart är skoltiden i sig också viktig. Den kan ge stärkt självförtroende, socialt stöd och positiva förebilder. Sorgligt nog visar forskning att det också kan vara så att skolan förstärker utsatta barns negativa självbild och utanförskap.

Det samhället kan och borde göra är att samarbeta med den skola som barnet kommer ifrån och normalisera detta att vara i en annan familj än sin egen. Detta senare borde vara lätt eftersom familjer idag ser så olika ut.

Vad är det som gör att barn i utsatta miljöer klarar sig?

– Det handlar om många faktorer. Några hör ihop med barnet som individ, andra gäller familjen och omvärlden. Det finns barn som tidigt blir avvisade. De barn som har förmåga att väcka gensvar ges bättre chanser. Begåvning är en annan faktor.

Allmänt gäller att den som har tillhörighet i en familj klarar sig bättre. Det kan räcka med en bra relation med en kärleksfull förälder i en trasig familj. Men tillhörighet kan också finnas i familjehemmet eller hemma hos kompisens förstående och stöttande föräldrar.

Skolans roll som kompenserande miljö kan inte nog betonas. Att klara skolan är en viktig förutsättning för en plats i arbetslivet. Att hitta en partner och bli välkomnad och accepterad av en ny familj är också en betydelsefull faktor.

Inte lätt att vara 'vanlig'

Intervjuerna genom åren med de 26 barnen visar tydligt att det inte är en lätt sak att leva sitt liv och vara "vanlig". De behöver försonas med det öde som blev deras. Vid den senaste uppföljningen när barnen var i 25–30 årsåldern var det fler än tidigare som ville tala om och bearbeta sina erfarenheter.

– Varje barn som varit i samhällsvård borde få samtalsterapi när de vill och behöver det. Vem ska de annars vända sig till när inte mamma eller mormor vill tala om det som varit och fosterföräldrarna inte vet? Socialtjänsten har inte tagit på sig det ansvaret.

Gunvor Andersson har ett konkret förslag: – Det minsta samhället kan göra är att ge fosterbarnen voucher på samtalsterapi som kan lösas in när det behövs.

Källa: "Familjehem får VG i unik studie som följt placerade barn i 25 år", Bitte Lundborg, Socialpolitik nr 3/08.

Lästips:

"Utsatt barndom – olika vuxenliv, ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård", Gunvor Andersson, Stiftelsen Allmänna Barnhuset, nov 2008.

"Ett annat hemma, om samhällets ansvar för placerade barn", red. Anna Fredriksson, Anna Kakuli, Gothia 2011.

"Familjehemsvård ur ett barnperspektiv – för lärande och inspiration i ett utvecklingsarbete", SKL.

"Att lära av fosterbarn – åtta års arbete med intervjuer med före detta fosterbarn", Monica Westberg och Kristina Tilander, Stiftelsen Allmänna Barnhuset, 2010.

"Det är aldrig för sent att få en bra barndom", av Ben Furman, psykiater och psykoterapeut, Natur och Kultur, 1998.

Snabbare hjälp för barn med koncentrationssvårigheter

”Vi kommer alltid att ha barn som behöver specialistinsatser. Vi behöver rigga en skolorganisation som ger dem stöd och inte utsätter dem för att försas fram och tillbaka. Konstaterade behov ska inte ifrågasättas och barnen ska inte bollas mellan olika budgetar.”

Eva-Lotta Eriksson, undervisningsråd, Skolverket

Ungefär vart tionde barn har svårt med koncentration och uppmärksamhet i förskolan och skolan. I Uppsala län arbetar kommunerna och landstinget systematiskt för att hjälpa barnen, familjerna och skolan.

Metoden kallas VITS, vilket uttyds Vardagsnära Insatser med Tydlig Samverkan. Det var efter ett informationsmöte för föräldrar med barn som har neuropsykiatriska funktionsnedsättningar som idén började växa fram. Föräldrarna var helt eniga i sitt krav: ”Samordna hjälpen!”

Under årens lopp hade föräldrar sökt hjälp på olika ställen och skolan hade haft många möten för att hitta lösningar, ofta utan resultat.

För en del barn kunde 20–30 olika hjälpare vara inblandade utan att veta om varandra.

– Inte lätt för föräldrar att hålla ett helt kansli mellan öronen, konstaterar Staffan Lundqvist, biträdande verksamhetschef på barnpsykiatriska kliniken vid Akademiska sjukhuset i Uppsala. Tillsammans med professor Claes Sundelin drog han igång processen att tidigt upptäcka barn med neuropsykiatrisk problematik för att ge tidig hjälp.

Barn med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar kallas ibland ”bokstavs-barn”. Deras svårigheter har sin grund i hur hjärnan fungerar. ADHD, autism, Aspergers syndrom och Tourettes syndrom är några exempel. Pojkar drabbas oftare än flickor. ADD är den typ av koncentrations- och uppmärksamhetsstörningar som är vanligast hos flickor. Dessa flickor lider i det tysta och besvärar oftast inte omgivningen, men problem kan dyka upp senare i tonåren, till exempel som depression eller självskaumbeteende.

Ett av barnen kan vi kalla Nisse, 8 år, som ända sedan förskolan har varit orolig och haft svårt att koncentrera sig. Hemma är han rastlös, har svårt att sova, är sängvätare och vill inte gå till skolan. I skolan har han svårt att sitta stilla, får inget gjort eller slarvar fast han är duktig. Han stör och slås, samtidigt som han också kan vara snäll och omtänksam.

En modell i tre steg

Steg 1 – Förskolan och skolan. Elevhälsan, specialpedagoger med flera gör en basutredning om barnets resurser och svagheter ur pedagogisk, psykologisk, social och medicinsk vinkel. Stöd prövas i samråd med föräldrarna. Om dessa insatser inte är tillräckliga beslutar elevvårdskonferensen att kontakta samordnaren i VITS-teamet.

Steg 2 – VITS-teamet. Kommun och landsting delar på ansvaret för ett tvärprofessionellt team med en samordnare med uppgift att samordna ytterligare insatser. I teamet ingår barnläkare, barnpsykiater, psykolog, logoped, specialpedagog, sjukgymnast, arbetsterapeut och socialsekreterare. Teamet kompletterar utredningen, föreslår åtgärder och behandling. Likaså rekommenderar och hjälper de föräldrarna till behandling till exempel inom barnhabilitering, BUP:s öppenvård och till steg 3.

En viktig uppgift för medlemmarna i VITS-teamet är att utbilda dem som arbetar runt barnet på basnivån.

Steg 3 – Landstingets utredningsspecialister. För tre av fyra barn som får hjälp av VITS-teamet räcker det med insatser på steg 2. En fjärdedel av barnen behöver hjälp på nivå 3, det vill säga ytterligare utredning.

Hjälp i ett tidigt skede

Tidigare kunde det dröja år innan barn med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar fick komma till barnpsykiatriska kliniken för utredning. Idag behövs inte dessa utredningar i samma omfattning som tidigare eftersom barnen oftast får hjälp i ett tidigare skede. Först fanns både bland personal och föräldrar åsikten att det är onödigt med en grundlig basutredning, ”vi vet ju redan hur det är”. Men vinsten med VITS är att hjälpen numera kommer snabbare. Alla intressenter satsar mycket på stöd och utbildning till lärare, fritidspedagoger och andra runt barnet.

Föräldrar får samma kunskap som skolan och deltar ofta i föräldrautbildning. Budskapet till skolan är att inte vänta på expertutredning utan våga pröva och ta bort konfliktfyllda situationer. Och en sak står helt klar efter elva års erfarenheter: utan en fungerande elevhälsa fungerar inte VITS-modellen. Flera kommuner börjar nu använda sig av modellen. Varför har VITS-modellen fått så stort genomslag? Staffan Lundqvist svarar så här:

- Stark politisk uppbackning och en drivande ledningsgrupp.
- Modellen är tydlig och inte förhandlingsbar.
- Engagemanget från barnpsykiatrins sida.
- De fyra perspektivens sammanfogade bedömning har fått större och större betydelse.

Fördelar:

- Tidigare och bättre samordnad hjälp för barnen.
- Lättare för föräldrarna.
- Minskat tryck på barnpsykiatrin.
- Lugnare klasser.

Nackdel:

- Till en början mer jobb för lärare och skolpersonal.

Vad krävs för att lyckas?

- Tydlig uppbackning från ledning och politiker.
- Utbildning och stöd till skolpersonal och föräldrar.
- En fungerande elevhälsa.

”Föräldrarna var helt eniga i sitt krav: Samordna hjälpen! För en del barn kunde 20–30 olika hjälpare vara inblandade utan att veta om varandra.”

Hembesök ersätter slutenvård

Vi rustar familjerna att ta hand om sina barn. Antalet vård dygn på kliniken minskar för varje år, konstaterar Pernilla Andersberg Noleryd, sjuksköterska på BUP, barn- och ungdomspsykiatriska kliniken i Karlstad.

För drygt tio år sedan började Enheten för intensiva insatser att ändra sitt sätt att arbeta med akuta fall. Hembesök, snabb bedömning av ett team, täta telefonkontakter, familjesamtal och nätverksmöten ingår i det som kallas intensiv familjevård. Ett resultat är att det sedan 2001 inte längre finns en dygnet runt-bemannad slutenvårdsavdelning på kliniken. Vid behov kan den öppnas men det händer alltmer sällan.

Det nya sättet att arbeta växte fram utifrån insikten att det finns risker med att skilja barnet från hemmet och att de behandlingsresultat som uppnåtts på vårdavdelningen inte stod sig när barnet kom hem. När familjen bodde med sitt barn på kliniken hände det inte sällan att familjen ”bodde in sig” och tappade sin föräldraroll. Vistelsen där innebar mycket väntan både för barnet och de vuxna – väntan på samtal med läkare, på familjesamtal, psykologutredning och matvagn.

– När vi kommer hem till familjen är vi gäster och familjen är i sin egen trygga miljö. Det är först då som vi ser sammanhanget och förstår vilka förutsättningar föräldrarna har att hjälpa sitt barn. Då kan vi ge bättre råd och föreslå rutiner efter de förutsättningar som finns i just detta hem. En stor vinst är också att vi förstår barnets situation bättre och att den sjuka känner sig bättre förstådd, berättar Pernilla Andersberg Noleryd.

Det är alltid två personal, sjuksköterska och skötare, som åker på hembesöken. De blir familjens kontaktpersoner. Uppdraget är att handleda föräldrar och barn i deras egen miljö och att skapa och upprätthålla relationer. Tillit och förtroende är nyckelord. Det gör relationen mindre ansträngd och ger bättre behandlingsresultat. Att mötas i någons hem skapar en annan balans mellan behandlare och familj. Personalen tar inte över utan handleder föräldrarna som stärks när de får hjälp att stötta sitt sjuka barn.

Femton sjuksköterskor och mentalskötare på BUP arbetar enligt hembesöksmodellen. När en förälder ringer till kliniken är läget alltid akut. Ett team med olika professioner har i förväg bokat in akuttider, vilket innebär att barnet och familjen kan komma för bedömning ibland samma dag eller dagen därpå. Vid mötet handlar det om att ta hand om en stor oreda: Vad kan göras? Vill familjen ta emot hjälp? På olika sätt försöker man att ”koppla greppet om ärendet”, det vill säga hitta ett sätt att samtala med familjen så att den upplever att de är ”hållna” – att de har någon som de kan förlita sig på.

Det så kallade Närteamet är motorn i arbetet. Där ingår all personal som är inblandad, man informerar varandra och bestämmer vad som ska göras i fortsättningen. Närteamet möts efter behov, från varje dag till en gång i veckan. Dessa möten underlättar för personalen att sträva åt samma håll. Personal möter ofta komplicerade situationer där barn och föräldrar har olika viljor, tycker olika och har svårt att samarbeta. Även de professionella berörs känslomässigt och kan

tycka olika om vad som bör göras. Splittring kallas det på fackspråk och alla vet att det försvårar arbetet. De täta mötena i Närteamet bidrar till att motverka splittring.

Hembesöksmodellen kostar mycket personaltid men blir ändå billigare än att hålla slutenvårdsplatser öppna. Den stora vinsten är givetvis bättre kvalitet på den vård som ges. Resorna till hembesök runt om i länet blir många och långa men ger också möjligheter till spegling och diskussion.

Täta telefonkontakter är också en förutsättning för att hembesöksmodellen ska fungera. – Vi ringer varje kväll och frågar om läget, säger Pernilla Andersberg. Hur fungerar det vi kom överens om? När fungerar det och när fungerar det inte? Gör så här, vi stöttar dig!

Lästips:

"BUP på hembesök – En beskrivning av hembesöksmodellen", Enheten för intensiva insatser, Barn- och ungdomspsykiatri, Landstinget i Värmland, 2011.

"Hembesök ersätter slutenvård – En beskrivning av arbetet vid akutsektionen", Barn- och ungdomspsykiatri, Landstinget i Värmland, 2007.

Vård i barnets egen miljö

Mellanvård är en intensivare behandlingsform än öppenvård. I Norrköping finns den som ett komplement till barn- och ungdomspsykiatriens öppenvård och slutenvård (BUP).

I mellanvården arbetar psykolog, kuratorer, pedagoger och sjuksköterska. De arbetar i barnets vanliga miljöer, det vill säga i hemmet och skolan och även på fritiden.

– Ett vanligt uppdrag är att arbeta med en ungdom med ätstörningar, berättar Carol Örnberg, pedagog och mentalskötare. Vi är med vid måltiderna i hemmet och ger stöd, förklarar för föräldrarna och hur de kan hjälpa sitt barn. Vi är också med i skolan och närvarar under skollunchen.

– Andra uppdrag kan gälla barn med neuropsykiatrisk diagnos där föräldrarna behöver hjälp för att förstå och ge stöd på rätt sätt. I dessa fall kan samverkan behövas med skolans pedagoger och med socialtjänsten.

Det är många problem som mellanvården arbetar med: utåtagerande barn, depression, isolering, barn som inte går till skolan, psykos och bipolär sjukdom.

Mellanvården arbetar på uppdrag av BUP:s öppenvård. Åtta personer arbetar med denna behandlingsmetod, varav fem arbetar på heltid med mellanvård. Kartläggande samtal med familjen lägger grund för en vårdplan. Två behandlare utses för att arbeta utifrån pedagogiska och psykologiska metoder i barnets/ungdomens och familjens vardag. Behandlingen pågår i regel under tolv veckor.

BUP:s team och socialtjänsten har olika uppdrag inom mellanvården:

- Psykiatri botar och lindrar sjukdom eller symptom.
- Socialtjänsten skyddar och ger omsorg.

Skillnaderna blir tydliga om man ritar upp en vinkel, där en linje kallas stress, den andra sårbarhet. Det är på "stresslinjen" som socialtjänsten arbetar med miljö,

eventuella problem i familjen, copingstrategier och så vidare. På "sårbarhetslinjen" handlar det om att arbeta med barnets psykiatriska problem.

I all samverkan är det viktigt att tydliggöra dessa skilda uppdrag. Värt att minnas är att många barn och ungdomar som får hjälp av BUP aldrig varit aktuella inom socialtjänsten.

En vanlig samarbetspartner är skolan, eftersom flera barn behöver hjälp för att komma tillbaka till skolan. – Då samordnar vi resurser. Vi är beroende av varandra, konstaterar Ina Nyberg Gruffman, som är kurator.

Ibland händer det att en vårdnadshavare inte klarar av att hantera sitt barns svårigheter trots stöd och hjälp från mellanvården. Då kan det bli aktuellt att göra en anmälan till socialtjänsten. Det kan till exempel vara så att föräldrar inte kan hantera barnets humörsvängningar, ge medicin – eller att barnet har ett riskbeteende som föräldern inte kan hantera.

Men det händer också att föräldern/föräldrarna brister i omsorg om sitt barn eller har egna svårigheter som påverkar barnet negativt, till exempel missbruk av alkohol.

I BUP Norrköpings upptagningsområde ingår Finspång, Söderköping, Kolmården och Vikbolandet. I Linköping, Motala och Mjölby finns en mellanvård som fungerar som i Norrköping.

Lägenhet i stället för institution

Till Boda familjecentrum i Borås kommer barnfamiljer med svåra problem där personal behöver ha uppsikt över barnen. Det speciella med Boda är att utredning, stöd och behandling äger rum i vanliga hyreslägenheter.

Boda familjecentrum drivs av Gryning Vård AB, landets största företag inom HVB, ägt av kommunerna i Västra Götaland. Med drygt 30 platser är Boda familjecentrum också ett av Sveriges största HVB-hem.

Barnet i fokus, familjen i centrum är mottot för enhetens nästan 30 anställda. Här bedrivs familjebehandling för familjer i hela Västra Götalandsregionen.

– Vår grundläggande idé är att vi vill arbeta i en miljö som så mycket som möjligt liknar den som familjen kommer ifrån och sedan ska återgå till, säger enhetschefen Jan Bennet.

De familjer som bor i Boda familjecentrum sammanförs inte. I stället arbetar personal med varje familj för sig. Ibland bor familjen kvar hemma. I båda fall följer personal med familjens normala liv och ger det stöd som behövs.

En stor del av både utredning och behandling är olika former av samtal. Individuellt samtal för varje familjemedlem minst en timme per vecka. Vid familjesamtal deltar hela familjen. Vanligt är också parsamtal, där tyngdpunkten ligger på föräldrarnas inbördes förhållande. Ibland kan det kännas skönt att betraktas som vanliga vuxna, inte enbart som föräldrar.

Idén med att bo i vanlig lägenhet är att personal finns med i vardagen med olika uppgifter som städning, inköp, matlagning och så vidare. Personal tar inte över sådant som föräldrarna själva klarar av. Syftet är att stötta familjen att klara

vardagen så bra som möjligt. Andra delar av behandlingen kan vara föräldrautbildning, samtal om hushållsekonomi, stöd för att skaffa arbete eller utbildning.

Inte som på hotell

Ett team bildas för varje familj. Upp till fem–sex behandlare kan vara engagerade i en familj, men inte alla på en gång. Barnen går som regel i sin vanliga förskola och skola, även om Boda också har en egen förskoleverksamhet. Sammantaget blir utredning och/eller behandling annorlunda än på institution, där vistelsen ibland tenderar att likna ett hotell med bekväm service.

När behandlingshem eller liknande startar hörs ofta protester. Vad säger grannar om att vara granne med Boda familjecentrum?

– Oftast ingenting, svarar Jan Bennet. Vi är väl sedda och har ett positivt rykte i omgivningen. Det är vanligare att andra hyresgäster får klagomål på sig, det är ju ett vanligt bostadsområde.

I ett typiskt sjuttiotalsområde i Borås hyr Boda familjecentrum en trerumslägenhet per trappuppgång, likaså hyr man där lägenheter för att ha kontor och samtalsrum. En del av personalgruppen finns tillgänglig dygnet runt. Tolv anställda arbetar med familjebehandling och stöd och hjälp hemma. Varje anställd har fem–sex olika familjer att arbeta med.

Ofta har någon förälder i familjen psykisk ohälsa. Om det blir så att mamman eller pappan behöver vård på sjukhus kan barnen tillfälligt komma till ett av Bodas egna jourhem eller till Hässlehem, Bodas dygnet runt-avdelning. En förutsättning för att skrivas in på Bodas öppenvårdsavdelning är att familjen inte behöver hjälp dygnet runt. Men om problem eller kris uppstår en kväll eller natt kan de ringa – och personal kan vara hos dem inom 30 minuter.

Hur tycker familjerna det är att komma till Boda familjecentrum?

– De flesta har negativa förväntningar och blir överraskade över att lägenheten är så fräsch och fin. Många har ju bott med tillfälligt kontrakt i slitna lägenheter. Men givetvis vill en del inte alls komma hit, det finns ju ofta tvång med i bilden, svarar Jan Bennet.

Det finns flera verksamheter inom Boda Familjecentrum. En annan del är mindre lägenheter för tonårsflickor som inte kan bo kvar hemma. Det kan handla om incest, misslyckad placering i familjehem eller tonårsproblematik som gör att de behöver komma hemifrån, alternativt inte står ut hemma.

– Att bo i lägenhet hos oss är i stället för institution. En del av dem är kriminellt belastade och får mycket stöd. Vi vill bryta negativa karriärer som börjar med problem i hemmet, placering i familjehem, därefter på institution och kanske också tvångsvård. Om det finns en biologisk familj för flickan kan vi kräva att de ställer upp. Ofta är det svårare att ställa krav på gamla familjehem.

– Vi ser lägenheten hos oss på Boda som det första steget på väg mot ett eget boende. Vår behandlingspersonal blir ofta viktig för flickorna. Här har de vuxna som stöttar och blir förebilder och ger stöd kanske under flera år efter det att de flyttat härifrån, säger Jan Bennet.

Jan Bennet

Lästips:

"Institutionsbehandling av ungdomar – Vad säger forskningen?", Tore Andreasson i samarbete med Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS) och Statens institutionstyrelse (SiS) Gothia, 2003.

"Framgångsrika preventionsprogram för barn och unga – En forskningsöversikt", Ferrer-Wreeder, Stattin, Lorente, Tubman och Adamsson i samarbete med CUS och SiS, Gothia 2005.

Länktips:

www.gryning.se

Barn i familjer med problem

Den första januari 2010 infördes en ny bestämmelse i hälso- och sjukvårdslagen. Den ger hälso- och sjukvård en skyldighet att särskilt beakta barnets behov av information, råd och stöd när en förälder har en psykisk sjukdom, är allvarligt somatiskt sjuk eller missbrukar.

Denna nya bestämmelse stärker barnets rätt och ställer krav på ett familjeorienterat arbetssätt. Det finns ett behov av att prata med föräldrarna om föräldraskapet och att prata med barnen som anhöriga.

Under två år genomförde Stiftelsen Allmänna Barnhuset och Socialstyrelsen ett gemensamt projekt med fokus på barn som anhöriga till föräldrar med psykisk sjukdom. Uppdraget var att utveckla strategier för att bli bättre på att uppmärksamma barnen, samverka för att stödja dem samt följa upp och utvärdera effekterna av det stöd som getts.

Nu finns två skrifter som stöd för sådant arbete:

- *Mod och mandat* – Ny lagstiftning stärker barn som anhöriga. Har vi modet att möta dem?, Stiftelsen Allmänna Barnhuset & Socialstyrelsen 2011.
- *Det späda barnet som anhörig* – Hur kan vi forma hållbara strukturer för att uppmärksamma det späda barnets behov när en förälder har psykisk sjukdom?, Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2010.

Lästips:

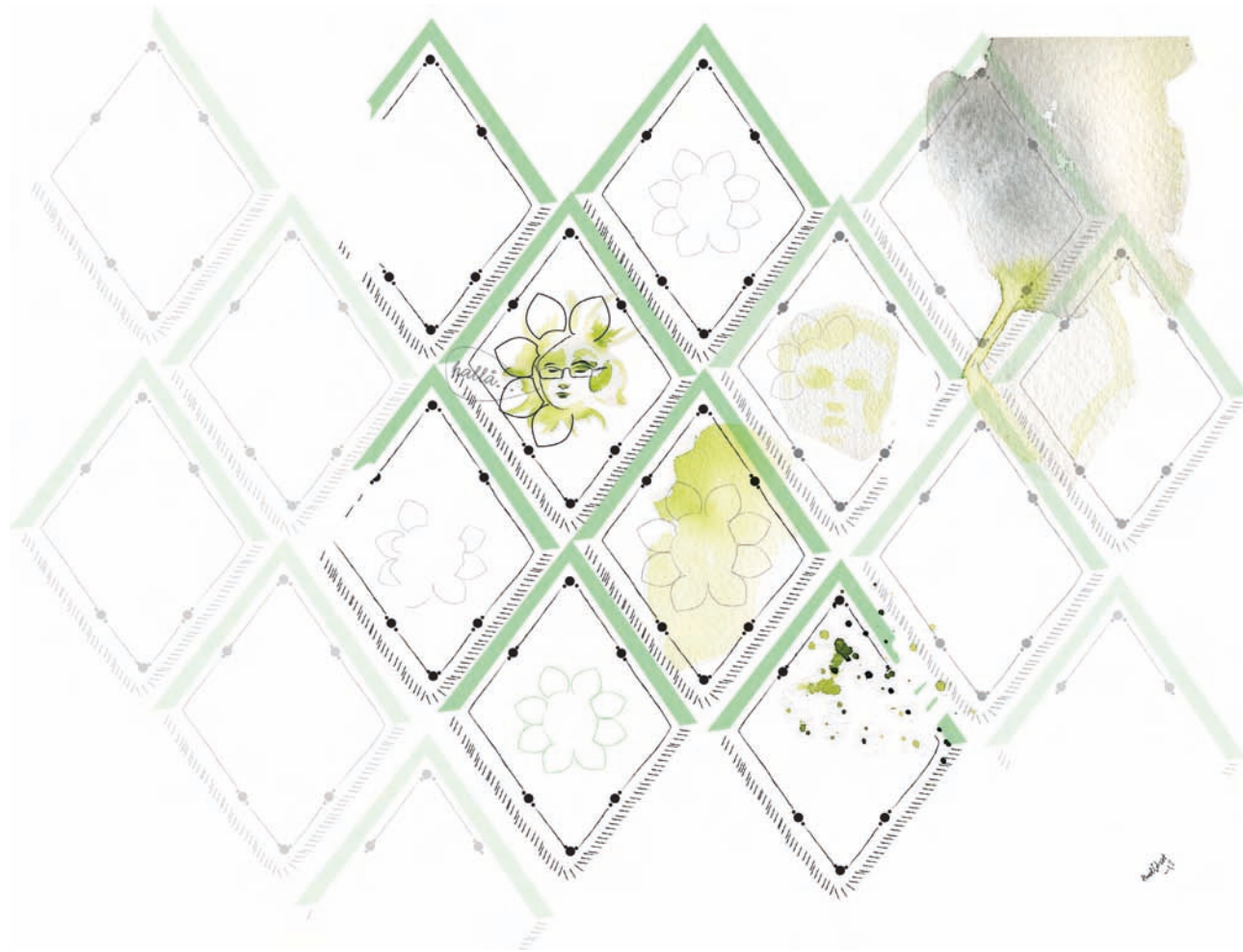
”Barn till psykiskt störda föräldrar – sårbarhet, risker och skyddande faktorer – En kunskapssammanställning”, Annemi Skerfving, FoU-enheten/psykiatri, Västra Stockholms sjukvårdsområde, rapport 11, 1996.

”Jag önskar att någon hade frågat”

I varje klass går det tre–fyra elever som har en familj där någon missbrukar alkohol eller droger. Dessa barn tar ofta på sig en roll som ska underlätta för dem att klara av det svåra livet i en familj med missbruksproblem.

Om dessa barn handlar en nyutkommen bok, ”Våga fråga, våga lyssna, våga agera” av Madeleine Pousette, journalist och författare. Det finns skolor och kommuner som arbetar ambitiöst för att hjälpa dessa barn. Chefer, skolsköterskor, kuratorer och pedagoger arbetar tillsammans för att också dessa barn ska klara av sin skolgång så bra som möjligt.

Man brukar beskriva barn som lever i missbruksmiljöer med fyra olika karaktärer: tapetblomman, rebellen, familjehjälten och clownen.

- *Tapetblomman* är så tyst och rädd att synas att han eller hon tycks försvinna in i tapeten. I skolan deltar han/hon inte som de andra eleverna – men stör ju ingen och får därför oftast vara ifred.
- *Rebellen* drar till sig uppmärksamhet, provocerar, hamnar i konflikter och får negativ bekräftelse. Strategin är att dra till sig andras blickar så att ingen anar vad som händer hemma.
- *Clownen* är också bra på att dra uppmärksamheten till sig, är ofta klassens lustigkurre och får alla att skratta. Ofta handlar det om pojkar, men även flickor kan ta på sig rollen. Eftersom dessa barn blir positivt uppmärksammade, också av en och annan lärare, väcks inga misstankar om att allt inte är som det ska vara hemma. Och det är just det som är avsikten med att vara clown.
- *Familjehjälten* är svårast att identifiera som barn i missbruksfamilj. Ofta en duktig och ambitiös flicka, som alltid kan sina läxor och dessutom är hjälpsam mot andra. Hemma är det hon som sköter familjen. Hon tar ett stort ansvar. Vem skulle misstänka att denna ordentliga, duktiga elev skulle behöva hjälp för egen del?

Den senaste uppskattningen av Folkhälsoinstitutet är att 385 000 barn lever i familjer med missbruksproblem eller med riskabel alkoholkonsumtion. Givetvis är dessa familjer olika sinsemellan, precis som alla andra familjer. Men vissa saker är gemensamma, främst att missbruket är en hemlighet som ska hållas inom familjen.

Gemensamt för alla barn i dessa familjer är att de oroar sig för sina missbrukande föräldrar. De tar på sig skulden för att mamma eller pappa dricker eller knarkar och de känner stor skam. Få av dem vågar ta hem en kompis efter skolan eftersom de aldrig vet hur läget är hemma. Barnen skyddar lojalt sina missbrukande föräldrar från insyn och avslöjar inte i första taget hur de har det. Många vuxna barn till missbrukare säger att de önskat att någon kunde ha frågat när de gick i skolan. Att någon vuxen skulle ha förstått, stöttat och avlastat.

Barnet har rätt till hjälp

Barnet har rätt till hjälp att handskas med den skam och skuld som de känner inför familjens hemlighet. Barnet har rätt till hjälp att våga känna efter och rätt till umgänge med andra barn som har samma problem för att därigenom förstå att de inte är ensamma om sina upplevelser.

Under det senaste decenniet har det skapats allt fler stödgrupper för barn i olika åldrar. Barn och ungdomar med samma erfarenheter träffas regelbundet i grupperna. De leds av vuxna som bland annat utbildat sig i vad missbruk får för konsekvenser för dem som lever i familjer med missbruksproblem. Men trots att antalet grupper ökar så är det fortfarande mindre än två procent av de barn som lever i missbruksmiljöer som nås av hjälpen.

IOGT-NTO:s juniorförbund, Junis, skickar regelbundet ut enkäter till alla kommuner där de frågar om de har stödgrupper för barn och ungdomar. Vid 2011 års mätning uppgav nästan 83 procent av kommunerna som svarat på enkäten att de hade stödgrupper. Det innebär att minst 198 kommuner erbjuder den hjälpen. Det finns totalt 413 stödgrupper i landet. Men många av dem har svårt att rekrytera de barn som skulle behöva hjälp i stödgrupp. "Familjehemligheten" är förstås en tung del i svårigheterna att nå barnen.

Med tanke på att nästan en handfull barn i varje klass, statistiskt sett, lever i familjer med missbruksproblem så är skolan en viktig del i strävan att identifiera och hjälpa dessa barn. Det skulle också ge dem bättre förutsättningar att ta till sig undervisningen i skolan.

Fortbildning behövs

Mer fortbildning till skolans personal är ett återkommande önskemål från dem som arbetar med barn i familjer med missbruksproblem. Utan kunskap om reaktionsmönster hos barnen är det både svårt att identifiera vilka de är och att hjälpa barnen. Med kunskap så frågar man inte bara en gång. Man nöjer sig inte med svaret "det är okej med mig". Man förstår att det kan löna sig att fråga igen. Och igen – tills barnet har förstått att den vuxne verkligen menar allvar och vill lyssna.

En enkätundersökning som Centralförbundet för Alkohol- och Narkotikaupplysning (CAN) beställt av STAD, Stockholm förebygger Alkohol- och Drogrö-

Mer om alkohol och droger

Centralförbundet för Alkohol- och Narkotikaupplysning, CAN, är en av flera som i många sammanhang och på olika sätt fortbildar såväl skolans som annan personal. Ett material finns på hemsidan www.drug-smart.com.

Det finns böcker och information på nätet som ger kunskap, till exempel *"Samtal med barn"* av Petter Iwarsson, skolkurator som också arbetar på BRIS (Barnens rätt i samhället). Han föreläser om hur man kan samtala med barn om sådant som är svårt.

Åhörare är främst elevvårds- team och kuratorsgrupper. Säl- lan lärare, men det förekommer.

"Vill inte gå hem" heter en bok som alla barn i årskurs 2 i Falun har fått. Den handlar om hur det kan vara att ha en kompis vars mamma är alkoholist. Till boken hör en handledning som hjälper lärarna att prata i klassen om det som boken tar

upp. Innan boken delades ut erbjöds alla lärare en halv dags utbildning. Se vidare www.hallgren-bjorklund.se/jag-vill-inte-ga-hem-barn-ungdom.html.

Maskrosbarn är en ideell förening som stödjer ungdomar som har föräldrar som missbrukar eller är psykiskt sjuka. Den startades av två unga kvinnor som ofta är ute i skolor i hela landet och föreläser både för ungdomar på högstadiet och gymnasiet, men också för vuxna eller anhöriga till missbrukare eller psykiskt sjuka. www.maskrosbarn.org.

Många använder teater som inspiration och kunskapskälla. Interaktiv teater där publiken "lägger sig i" och styr handlingen med instruktioner och som följs av diskussioner kan ge både nya insikter och större medvetenhet. Exempel på en grupp som arbetar interaktivt är Tage Granit, som arbetat mycket i skolor. www.tagegranit.se.

blem, visar att skolor där personalen har fått fortbildning i frågor kring barn i familjer med missbruk i större utsträckning än andra skolor identifierar dessa barn. Det finns därför all anledning att erbjuda skolpersonal fortbildning.

Chefers engagemang

Att chefer engagerar sig i – och inte bara passivt godkänner – satsningar på barn i familjer med missbruksproblem är otroligt viktigt för engagemanget och intresset bland skolornas personal, och även för kontinuiteten i arbetet. Eldsjälar är bra men kan lätt bränna ut sig. När de inte orkar längre eller flyttar till annan skola glöms dessa barn lätt bort.

Nya arbetssätt och prioriteringar tar tid att genomföra och de behöver drivas fram av cheferna för att få tillräcklig legitimitet på de olika arbetsplatserna.

Tryggve finns i skolan

När grundskolans förvaltningschef Johan Olofson i Lidköping började sitt jobb fanns redan Tryggve där. Det är en modell för arbete med barn i missbruksmiljöer. Nu är det inte längre ett projekt utan ingår i förvaltningens reguljära arbete. Hans motiv är enkelt: alla barn, oavsett familjeförhållanden, måste få bra förutsättningar för att ta till sig undervisningen. Nu har han utvidgat arbetet med obligatorisk fortbildning för förskolans och grundskolans personal om hur det är att leva i familjer med olika slags problem.

Politikerna i Barn- och skolnämnden har klubbat ett beslut om att arbeta med dessa frågor. Också kommunstyrelsen och fullmäktige har ställt sig bakom förvaltningens satsning på Tryggve, som sker i samarbete med socialförvaltningen och gymnasieförvaltningen.

Pedagogen Mia Vallin som är samordnare för arbetet i Lidköping varnar för att betrakta barn i familjer med missbruksproblem som socialtjänstens ansvar. Hon konstaterar att 98 procent av barnen inte alls har någon kontakt med socialtjänsten. Men i skolan finns barnen – och därför riktas arbetet in på att ge kunskap till och stödja lärare och annan personal.

De erfarenheter som redovisas i Kommunaktuellt's bok "De glömda barnen" från 1996 kan sammanfattas så här:

- Elever som mår bra lär sig lättare. Alla elever har rätt att få bästa möjliga förutsättningar för att ta till sig undervisningen.
- Mer kunskap om olika slags problem behövs i skolan. Det gör att du vågar fråga, vågar lyssna och förstår vad du ska göra.
- Skapa fasta rutiner inbyggda i den reguljära verksamheten. Gör en handlingsplan för arbetet med barn i missbruksmiljöer!
- Samarbeta! Inom skolan mellan olika yrkeskategorier och över organisationsgränser.
- Chefer – ta ert ansvar! Ni är oerhört viktiga för att ge arbetet tyngd och legitimitet.

Källa: "Våga fråga, våga lyssna, våga agera" av Madeleine Pousette, SKL Kommentus, 2011.

Ibland behövs särlösningar

En av de svåra frågorna när det gäller stöd till barn och unga är att hitta en bra balans mellan normalisering och inkludering kontra optimala insatser till enskilda individer. Det finns mycket som talar för att i vissa situationer, för några men ganska få individer, krävs insatser som är så speciella att de inte passar för alla barn. För att ge de bästa resultaten och samtidigt förhindra stigmatisering och utanförskap måste det till en bra balans mellan generella lösningar och speciallösningar. För vissa barn kommer det nog alltid behövas särlösningar om de ska få en god livskvalitet.

Nya regler för särskolan

”Kalle har svår autism. Han gick i våras ut sjunde året i särskolan. Han har gått i en bra särskola där han har trivts, utvecklats positivt och nått de kunskapsmål som anpassats till hans förutsättningar. Nu när nya skollagen gäller har Kalle inte längre rätt att gå i särskolan.

Han har begåvningsmässiga svårigheter som gör att han inte har en chans att klara grundskolans kunskapsmål, men han har inte diagnosen utvecklingsstörning. Kalle har, som många elever med autism i särskolan, en ojämn begåvning med öar av specialbegåvningar. Det gör att Kalle i test hamnar strax över gränsen för att kunna få diagnosen utvecklingsstörning.

Många kommuner låter barn som Kalle gå kvar i särskolan, men formellt skrivs de ut från särskolan och in i grundskolan. Det är naturligtvis bra att kommuner är pragmatiska. Dock är det helt oacceptabelt att vissa barn med autism, som Kalle, kan hamna i ett utbildningsmässigt ingenmansland. Kalle saknar förutsättning att klara grundskolans kunskapsmål och är samtidigt utan rätt att gå i särskola och följa dess läroplan och kunskapsmål.”

Så skriver Eva Nordin-Olson, skolläkare i Mora och Orsa och ordförande i Autism- och Aspergerförbundet, i en ledare i förbundets tidning. Förbundet är starkt kritiskt till att barn med autism utan utvecklingsstörning inte längre får gå i särskola.

– Det borde vara självklart att en inkluderande skola är tillgänglig för alla. Barn är olika och har olika behov av pedagogisk metodik, kunskapsmål, lärmiljöer och sociala miljöer. Det borde rimligen betyda att den lilla gruppen, den lugna lokalen, resursskolan och särskolan är lika självklara som den stora klassen och det stora klassrummet.

– Varför är detta inkluderande förhållningssätt inte självklart i skolans värld? Kan det vara så att skolans norm är snävare än i övriga samhället? frågar Eva Nordin-Olson retoriskt.

– På senare år har det hänt mycket när det gäller attityder till barn och ungdomar med utvecklingsstörning. Tänk vilken uppskattning teatergrupperna i Hudiksvall och Köping har fått! Det säger Marianne Nyhlén, undervisningsråd på Skolverket.

Drygt 13 000 barn går i grundsärskolan och 10 000 i gymnasiesärskola. Där sätts studietakt och kunskapsmål lägre än i den vanliga skolan.

Barnen får ett gott omhändertagande samtidigt som en del föräldrar anser att särskolan ger alltför få utmaningar för deras barn. Ju bättre grundskolan är med bra resurser och god pedagogik, desto färre kommer att behöva särskolan. Det är nästan alltid föräldrarna som bestämmer om deras barn ska gå i särskolan. Nytt i skollagen är att om det finns synnerliga skäl med hänsyn till barnets bästa kan elev tas emot i särskolan utan vårdnadshavares medgivande.

Den nya skollagen innebär tydligare regler för särskolan. Särskolan är till för elever som har en utvecklingsstörning eller hjärnskada och som bedöms att inte klara kunskapsmålen i grundskolan. Barn med autism har inte längre rätt att gå i särskola om de inte samtidigt har en utvecklingsstörning.

Varför inte?

– Den som är normalbegåvad har rätt att gå i vanlig grundskola. Grundskolan är skyldig att ta hand om alla barn. Många kommuner har byggt ut stödet för barn med autism vilket kan sätta press på andra att också göra så, säger Marianne Nyhlén.

Vad krävs för att barn med autism ska klara sig i den vanliga skolan?

– En kreativ pedagogik, att personalen får handledning och mer kunskaper. Det krävs kompetens. Att stänga av ljud som distraherar har betydelse. Barn med autism behöver en trygg miljö.

Skolinspektionen har granskat särskolor i 30 kommuner och funnit många brister. Finns det barn i särskolan som inte hör hemma där?

– Det kan vara så om utredningen inte håller god kvalitet. Uppföljningar saknas ofta. Ändå handlar det för barnet och familjen om ett beslut för livet, säger Carin Holtz, projektledare vid Skolinspektionen, i ett pressmeddelande.

Marianne Nyhlén svarar att det alltid finns ett gränsland. Det kan hända att elever tas emot på felaktig grund. Senare kan barnet fråga: varför lät ni mig gå i särskola?

Hon har arbetat i särskola och hennes erfarenheter är att eleverna oftast tycker att skolan är bra. Vad eleverna förmedlar till vuxna är ”jag är bra som jag är, det är här och nu jag lever” – vilket är en skön inställning till livet. En del som ligger just på begåvningsgränsen kan skämmas över att gå i särskola, men hade de gått i vanlig skola hade de kanske ändå inte klarat målen. Tendensen idag är att elever kommer senare och senare till särskolan, i årskurs sex eller sju. I grundskolan har de pressat sig – och nu i särskolan får de kompisar, blir bäst i klassen och blommar upp. Under loven längtar de till skolans rutiner. Efter skoltiden får särskolelever sällan ”vanliga” jobb, trots att arbetsgivare kan få lönebidrag för personer som kanhända presterar mindre. – Mer lojala arbetstagare kan man knappast få!

Det ska finnas studie- och yrkesvägledning redan från årskurs ett i samtliga obligatoriska skolformer. Då gäller att se på kunskaper och förmågor och för eleven att vara aktiv och se möjligheter. Eleverna får betyg, om de vill, från årskurs sex i grundsärskolan.

Nya skollagen sätter mer fokus på kunskaper och mindre av omsorg och omhändertagande. En helhetsbedömning måste göras innan barnet kan tas emot i särskolan. Detta via en utredning med fyra olika perspektiv:

- Pedagogisk utredning som visar om barnet har möjligheter att nå grundskolans kunskapsmål och om vad skolan har gjort för att anpassa sig till barnets behov.
- Psykologisk utredning om barnet har en utvecklingsstörning.
- Medicinsk utredning som visar barnets hälsa och eventuella medicinska orsaker till barnets svårigheter.
- Social utredning som visar om barnets svårigheter kan orsakas av något utanför skolan.

I läroplanen för grundsärskolan 2011 står det att eleverna ska få möjligheter att uttrycka sig genom litteratur, bilder, film, teater, drama, rörelse och andra uttrycksformer. Eleverna ska också ges möjligheter att utveckla kunskaper om och tilltro till sin förmåga att uttrycka egna åsikter och tankar. Därigenom ska undervisningen bidra till att eleverna utvecklar sitt språk, sin identitet och sin förståelse för omvärlden.

Ett kommande stödmaterial från Skolverket ska innehålla mer om kreativ pedagogik.

Glada Hudikteatern påverkar attityder

– Varför inte starta en teatergrupp? funderade Pär Johansson, habiliteringspersonal på dagcentret för utvecklingsstörda i Hudiksvall. Reaktionerna bland kollegor, utvecklingsstörda och anhöriga var blandade, men efter den första föreställningen 1996 försvann tveksamheten.

Många av skådespelarna kunde inte läsa, några inte tala eller hade svårt att röra sig. För några var det svårt att fungera i grupp tillsammans med andra. Med tålmod och pedagogiska grepp utvecklades arbetet med dialoger, dans, sång och musik. En viktig metod är att bygga på de utvecklingsstördas egna idéer.

Man kan lugnt påstå att Glada Hudikteatern har förändrat synen på utvecklingsstörda. Under femton år har teatern gjort åtta olika produktioner. 170 000 personer har sett den senaste succén ”Elvis” som också spelats i – New York!

Det som också bidragit till ändrade attityder är att många andra också deltar i teaterarbetet. Gymnasieelever spelar musik, målar kulisser och jobbar bakom scenen. Företag och professionella medverkar med bland annat ljus, ljud och smink. Kommun och näringslivet sponsrar. Skolbarn möter de utvecklingsstörda i klassrummet och ser dem därefter på scenen.

Länktips:

www.gladahudikteatern.se

Slutord

”Varenda unge ska vara glad” sjunger musmor på julen och alla håller med. Det borde vara självklart att alla barn får växa upp under trygga förhållanden, med tro på framtiden och med förvissning om att om det dyker upp problem så finns det hjälp att få. Trots att det fortfarande är för många barn som inte får den uppväxt de borde, så vet vi att utvecklingen gått framåt och att Sverige på många sätt är ett föregångsland. Just detta, att vi redan på många områden har kommit långt med en väl utbyggd högkvalitativ välfärd, med bra förskola och skola, innebär att vi måste kombinera strategierna. För de barn som inte nås av de generella insatserna, eller där det som är bra för de flesta barn faktiskt inte är bra för just den här individen i sin speciella situation, måste vi kunna erbjuda individanpassade insatser både förebyggande och vid problem.

Beskrivningar och intervjuer i den här boken visar vilken bredd av insatser som behövs för att stödja barns utveckling. Det handlar om allt från allmänna tanke-sätt och stämningen i samhället till avancerade behandlingsmetoder.

Om vår ambition är att alla ska få sina behov tillgodosedda krävs en mängd olika strategier. Vi vet att det är den totala summan av friskfaktorer minus summan av riskfaktorer som är avgörande för prognosen. Ju fler riskfaktorer desto större risk att det går dåligt, ju fler friskfaktorer desto större chans att det går bra. Viktigast av allt är att vi kan motverka riskfaktorer med skydds- och friskfaktorer.

Skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård av god kvalitet i ett välfärdssamhälle, som kommit en bit på väg, innebär att vi kan kombinera riktigt bra generella insatser till alla med individualiserade extra insatser i tillräcklig mängd till alla de barn som riskerar en negativ utveckling. Ur ett samhällsperspektiv, med ett land som behöver alla sina medborgares bidrag, ska välfärdsinsatserna ha som mål att alla får utveckla sin maximala potential som människa. Då måste vi kunna kombinera flera strategier på samma gång.

Men det räcker inte med samhällets välfärdstjänster. Vi måste också få hela civilsamhället, näringslivet, ja alla samhällets krafter, att värna om barns och ungas utveckling.

Den här boken visar att det finns ett stort engagemang hos en mängd duktiga människor som brinner för att skapa förutsättningar för att varenda unge ska må bra. Tack till författaren Bitte Lundborg och alla andra som bidragit för att ni ger oss hopp för framtiden.

Utmaningen till oss alla är att vara med och bidra till ett samhälle där barn och unga mår bra. Att vi med stor ödmjukhet och öppen inställning gemensamt undersöker vad som fungerar bäst i vår tid, i vårt aktuella läge både på gruppnivå men också för den enskilda individen. För att det ska bli lika måste vi göra olika.

Bra för alla barn – visioner och verklighet

Alla verksamheter med uppdrag som rör barn och unga har en gemensam målsättning att ge barn och unga en bra start i livet. Bland barnen finns både de som har en lätt resa, de som behöver lite extra stöd under en kortare eller längre period, och de som behöver avancerade insatser för att det ska gå bra.

Denna skrift vill beskriva en del av allt som pågår och förhoppningsvis inspirera till utveckling och ytterligare förbättringar i det vi erbjuder våra barn och unga. Tankar och exempel är till stor del hämtade från det arbete som bedrevs under åren 2009–2011 i Modellområdesprojektet – ett samarbete mellan Socialdepartementet, Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) och 14 geografiska områden i landet.

Skriften vänder sig till alla som är intresserade av barn- och ungdomsfrågor, till de som vill veta mer om vad samhället kan, och borde, bidra med för att främja barn och ungas situation.

För att följa vårt utvecklingsarbete kring barns och ungas psykiska hälsa och ta del av ytterligare material, besök www.skl.se/psynk.

Psykisk hälsa
barn och unga

Psynk – psykisk hälsa barn och unga är ett synkroniseringsarbete inom Sveriges Kommuner och Landsting

